

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN

Özlem TARCAN

ATALARI VE SOSYAL ÇEVRESİ

Abdülhak Hâmid 'in yedi göbek atalarını anlatan yazılı bir kaynak yoktur. Büyük dedesi Abdülhak Efendi' nin İzmir dolaylarından Mısır' a gidip Kahire yakınındaki Sünbât' ı vatan edindiği için Sünbâtî adını aldığını Abdülhak Hâmid anlatmıştır. Yine Hâmid 'e göre Abdülhak Sünbâtî' nin –evliyadan sayıldığı için- Tanta' daki (Mısır) türbesi bir ziyaret yeridir ve Özbekiye' de (Mısır) yine onun adını taşıyan bir cadde vardır. Abdülhak Sünbâtî' nin oğlu Ahmet Şahabettin Efendi; onun oğlu ise Mısır' dan ayrılarak İstanbul' a yerleştiği için Mehmed-i Mısırî diye anılan Muhammed Efendi'dir. Mısırlı Mehmed Efendi' nin oğlu İsmail Efendi, bunun da oğlu Mehmet Emin Efendi' dir.

Sünbâtîler sülalesi , buradan başlayarak Abdülhak Hâmid' e doğru gittikçe aydınlanır. Emin Efendi saray hocalarındandır; ayrıca Şükûhî mahlasıyla şiirler de yazmıştır.

Emin Şükûhi Efendi Sultan III. Mustafa Han' ın hekimbaşısı Hafız Hayrullah Mehmet Efendi' nin kızı Nefise Hanım'la evlenmiştir. Hâmit' in dehasına etki ettiği düşünüldüğü için bu evliliğe Hamit' in hayatını yazanlarca çok önem verilmiştir.

Emin Efendi ile Nefise Hanım' ın oğullarından Mustafa Behçet Efendi medrese eğitiminden sonra II. Mahmut Han' a hekimbaşı olmuş “İstanbul kadılığı” ve “Rumeli sadâreti” rütbelerine yükselmiştir. Tıp Risalesi, Buffon' dan Terceme-i Hayvanat, Risâle-i Ruhîye ile Arapça bir tarihi vardır. Tıp folkloruyla ilgili Hezar Esrâr adlı eseri ise yarım kalmıştır.

Emin Efendi' nin ikinci oğlu Hayrullah Efendi' dir. Hâmit' in babasıyla karışmaması için ailede ona, “Büyük Hayrullah Efendi” tarihçi olana da “Küçük Hayrullah Efendi” denirmiştir.

Emin Efendi' nin en küçük oğlu Hafız Hızır İlyas Efendi' dir. Sarayda olup bitenleri anlatan “Vakayî-i Letâif-i Enderun” adında bir eseri vardır.

Mehmet Emin Efendi' nin üçüncü oğlu (Abdülhâk Hâmid' in dedesi) ise II. Mahmut Han ile Abdülmecit Han' a hekimbaşılık eden Abdülhak Molla' dır. Devrinin seçkin devlet adamlarından biridir.

“Mekke pâyesi” ile “Anadolu” ve “Rumeli sadaret pâyelerini” almış, birkaç kez Maarif Meclisi Reisliği' ne getirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerinde bulunmuş, ömrünün son yıllarında Reis-ül Ulema (bilginler başı) unvanını almıştır. ”Tarih-i Liva” adlı bir vakayiname ve II. Mahmut' un ölümü için bir “Ruzname” yazmıştır. Şiirleri kitap halinde basılmamışsa da eczanesinin kapısına yazdığı

Ne arasan bulunur derde devâdan gayrı

mısraı onun atasözü haline gelmiş söyleyişlerindendir. Ayrıca, büyük kardeşi Behçet Efendi' nin yarım bıraktığı “Hezar Esrâr” ı bitirmeye çalışmış ama bu işi sonradan oğlu Hayrullah Efendi başarmıştır. Medresede yetişen Abdülhak Molla döneme ayak uydurmuş, Tıbbiye Mektebi' ni düzeltmekle görevlendirilen Prof. Bernard' ı desteklemiş, 1840' anatomi dersinin ölüler üzerinde görülmesi için padişah'tan izin almış ve çiçek aşısının zorunlu olmasını sağlamıştır.

Hayli geçimsiz olan ve en uzun evliliği ancak iki ay süren Abdülhak Molla dokuzuncu ve son evliliğini Mühendishane hocalarından Yahya Nâci Efendi' nin kızı Hasenetullah Hanım' la yapmıştır. Hasenetullah Hanım' ın iki oğlu vardır. Büyüğü Mehmet Efendi' dir. Diğeri ise Abdülhak Hâmid' in babası Müverrih Hayrullah Efendi (1820-1866) dir.

Hayrullah Efendi, Süleymaniye Medresesi' nde klasik öğrenimini yaptıktan sonra Galatasaray' da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne' den mezun olmuştur. O da hekimbaşı olmuş (üç kez:1833,1841,1847), Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı,Encümen-i Dâniş ikinci reisliği, Mekâtib-i Umumiyye Nezâret Müsteşarlığı gibi görevlerde bulunmuş; Tahran büyükelçisiyken kalp sektesi ile ölmüştür.

Kendi adıyla anılan 18 ciltlik tarihi, Makalât-ı Tıbbiye, Yolculuk Kitabı (Avrupa Seyahatnamesi), Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî adlı piyesi, “Rotomago” adlı bir komedi tercümesi, Ziraat Kitabı ve Mesâil-i Hikmet, eserlerinden bazılarıdır. Piyesini Şinasi' nin Şair Evlenmesi' nden önce yazdığı halde, bu piyes edebiyat hayatımıza yansıtılmadığı için Avrupâî Türk tiyatrosunun ilk eseri olma şansını kaybetmiştir.

Hayrullah Efendi, Müntehâ Hanım' la evlenmiştir. Müntehâ Hanım, Çamlıca' daki komşuları Kazasker Ferit Efendi' lerin ahretliğidir. Beş yaşında iken esirciler Kafkasya' dan kaçırıp İstanbul' da bir esir pazarında satmışlardır. Müntehâ, Ferit Efendi' lerin konağına bu şekilde cariye olarak girmiş, daha sonra bu aile tarafından evlat edinilmiştir. Hayrullah Efendi ve Müntehâ Hanım Çamlıca' da tanışmışlar, beraber büyümüşler ve evlenmişlerdir.

Hayrullah Efendi' nin çocukları (yaş sırasına göre) Fatma Fahrünnisâ Hanım, Abdülhâlik Nasuhi Bey, Abdülhak Hâmid ve Mihrinnisâ Hanım' dır.

Fahrünnisâ Hanım yeniçeri subaylarından Piri Ağa' nın oğlu, değerli bir şair ve bilim adamı olan Şeyhülislam Pîrîzade Sahip Bey' le evlenmiştir.

Abdülhâlik Nasuhi Bey önce medresede okuyup ilmiye mesleğine girmiş, Serasker Rıza Paşa' ya damat olunca subaylığa geçmiştir. Paris' te “Mekteb-i Osmanî” ve Saint-Eyre Fransız Harp Okulunu' nu bitirmiş; yarbayken ordudan ayrılarak tercüme odasına girmiştir. Vaulney' in “Tedmür Harabeleri” ni dilimize çevirmiştir. Hâmid, “Benim ilk defa edebiyata heves edişime biraderimin bu tercemesi sebep olmuştur; onu okuya okuya edebiyatla uğraşmaya başladım” demiştir.

Hâmid' in yetişmesinde büyük emeği olan Nasuhi Bey valilik, büyükelçilik ve ayan üyeliği gibi görevlerde bulunmuş ama Hayrullah Efendi ile başlayan Hekimbaşı savrukluğunu devam ettirmiş ve parasızlıktan hiç kurtulamamıştır.

Ailedeki şiir hevesi, Nasuhi Bey' de de vardır. Nasuhi Bey, çoğu mizah içinde olan manzumeler yazmıştır.

“Hükmünü sürdükçe böyle hükm-i keyfe mâyeşâ
Mahv olur elbet bu devlet padişahım çok yaşa”

Hayrullah Efendi' nin dördüncü çocuğu Mihrinnisâ Hanım' dır. Büyük Fuat Paşa' nın torunu Hikmet Bey' le evlenmiş ama mutlu olamayınca ayrılmışlardır. Şair olan Mihrinnisâ Hanım' ın manzumelerinde hüznü dolu bir hava vardır. Duygularında ve anlatışında Hâmid' in dili ve duyusu görülmektedir.

HAYATI

Abdülhak Hâmid 2 Ocak 1852’ de Bebek’ te doğmuştur. Doğduğu ev dedesi Abdülhak Molla’ nın Hekimbaşı Yalısı diye tanınan büyük yalısıdır.

Abdülhak Hâmid, doğuştan şanslı bir insandır; çünkü ilim, mevki ve paraca zengin bir aileden gelmektedir. Ayrıca ailenin Saray’ a yakınlığı dolayısıyla ömrü boyunca <<mimlenmiş>> bir adam sayılan Hâmid birçok kazaları ucuz atlatmıştır. Hâmid’ in hatıralarından biri bu dostluğun yaşamının hangi yıllarına dayandığını göstermektedir.

Bir yaz, Hekimbaşılar Çamlıca’ da otururken köşklerine Abdülmecit Han’ ın kadın efendilerinden birisi, küçük şehzade Reşat Efendi (V. Mehmet Reşat Han) ile misafir gelir. Hâmid’ e şehzadenin eteğini öpmesi öğütlenmiştir. Hâmid salona girdiğinde Büyük Kadın Efendiye gerekli saygıyı gösterir ama kendi yaşındaki çocuğun eteğini öpmez, fırlayıp bahçeye koşar. Çok sonraları Hâmid Âyan Meclisi İkinci Reisi iken bunu, Mehmet Reşat Han’ a anlatmış ve gülüşmüşlerdir.

Ayrıca, dedesinin ziyafetlerine padişah, kendisine de şehzadeler gelmiştir. Devlet adamları babasının dostudur. Ali ve Fuat paşalar, yalının sürekli misafiridirler. Bu kişilerin hepsi zamanı gelince Hâmid’ i arka olmuşlardır.

Hâmid’ in çoğu eserinde görülen “yüksektekilerin hayatını vermek kaygısı” nın bu yaşantıyla alakalı olduğu düşünülmektedir.

Hâmid disiplinli bir öğrenim ve eğitim almamıştır. Beş yaşındayken Bebek’ te Köşk Kapısı’ ndaki mahalle mektebinden “Beni bilmem ne için bir mahalle çocuğu gibi, bir mahalle mektebine göndermişlerdi.” diye sızlanmış; mektebe gitsin diye alınan midillinin hatırı için mektebe birkaç ay devam etmiş, sıkılınca vazgeçmiştir. Hâmid, Lahey elçisiyken bile vazgeçmediği kurşun asker sevdasını bu dönemde, okuldan kaçıp ağabeyi Nasuhi Bey’ in yanına gittiği zamanlarda kazanmıştır. Daha sonra Hisar Rüştüyesi’ ne devam etmiş ve bu arada Evliya Hoca, Bahaeddin Efendi ve Hoca Tahsin Efendi’ den dersler almıştır.

Evliya Hoca' dan Emsile, Bina, Maksud ve Evamil okuyan Hâmid, bunlardan ömrü boyunca hiç haz duymadığını söyler. Bizde psikoloji ve felsefeyle ilk ilgilenenlerden biri olan Hoca Tahsin Efendi' nin ise Hâmid' in üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Hâmid bu arada kendinden büyüklerle gezip tozar, Göksu mesirinde ağabeyi ve arkadaşları ile güzel saraylı hanımlar arasında mektup taşımaktan da çekinmez. Sonra yabancı ülkelere seyahat etmeye başlar.

Hâmid, 1863 yılında ağabeyi Nasuhi Bey ve Hoca Tahsin Efendi' yle birlikte Paris' e gitmiştir. Yanlarında Lala Ömer Ağa da vardır. Birlikte çok garip bir grup oluştururlar ve Mesina halkı tarafından yadırganırlar; çünkü Nasuhi Bey <<asker kıyafetinde bir kılıçlı>> , Hoca Tahsin Efendi ilmiye kılığında bir <<sarıklı>> , kendisi <<kırmızı fesli>> , lalası da bir <<başıbozuktur>>.

Mesina' dan sonra, Paris' te de aynı yadırganma ile karşılaşmışlardır.

Hâmid burada bir buçuk sene kadar, Paris' te Ecol Nasional isimli bir özel okulda okur ama bu okula girdiğinde de çok sıkılmış, üç ay süren yatılı dönemin sonunda gündüzlü öğrencileri arasına katılmıştır. Bu sefer de çocuklarla beraber yiyip içmek ve beraber yatıp kalkmak gibi alıştığı eğlenceli rahatlıktan ayrıldığına üzülmüştür.

Bütün ömrü boyunca bıkip usanmadan aşık olan Hâmid' in ilk aşklarından biri Avusturya imparatoriçesi Elizabeth' tir. Bu güzel kraliçenin ordusunun Fransızlar tarafından yenilmesini bir türlü hazmedemediğinden, onun intikamını almak için arkadaşlarıyla kavgaya tutuşmasını şöyle anlatır:

<<Bir gün kendi kendime gizlice bir Avusturya generali oldum ve sınıftaki çocukları maiyetime alarak diğer bir sınıfa savaş ilan ettim. Mektebi okul meydanında savaş oyununa çakıl taşlarıyla başlandı. Galibiyet kazandıktan sonra Avusturyalı bir general olduğumu övünerek herkese anlatmak istedimse de kimseyi inandıramadım. Onlar bana korkunç Türk diyorlardı.>>

Hâmid' in daha gerçekçi olan aşkı ise ev sahiplerinin kızı Lucie' ye yöneliktir. Bu kız da daha sonra kaçırılacak ve ölecektir.

Paris' te bir yıl kaldıktan sonra ise para sıkıntıları başlamıştır. Bunun üzerine lala çalışmaya başlar, Nasuhi Bey İstanbul' a döner, Hoca Tahsin Efendi sefarethaneye yerleşir, Hâmid okuldan alınır. Bütün bunlar para sıkıntısını hafifletmek için başvuru olan çarelerdir.

Para sıkıntısı, alacaklıların şikayeti üzerine karakola düşmelerine bile sebep olur. Sonunda borç alınarak Viyana' ya ve oradan da Varna yoluyla İstanbul' a dönerler. Borç alarak borçları kapatmak ise bütün hayatında kesesiyle arzularını bir türlü denkleştiremeyen şairde bir alışkanlığa dönecektir.

Anlaşıldığına göre bu en büyük Tanzimat şairinin bütün ömründe gördüğü yegane sistemli tahsil, Fransa' daki bir buçuk senelik tahsildir. Hâmid, Fransa dönüşünde Robert Kolej' e gittiye de asıl öğrenimini o yıllarda, aydın aile çocukları için ciddi bir tahsil şekli

olan, özel hocalardan gördüğü bilinmektedir. Bu hocaların arasında Edremitli Hoca Bahaeddin Efendi' de vardır ve Hâmid, bu hocadan özellikle Arabî ve Fârisî öğrenmiştir. Hâmid, 13-14 yaşlarına geldiğinde o yıllarda büyük aile çocukları için bir okul vazifesi gören Bâb-ı Âli Tercüme Odası' na girip, burada <<usul ve adap>> öğrenmek zorunda kalmıştır.

Abdülhak Hâmid, 1865 yazında Tahran büyükelçiliğine atanan babasının yanında İran' a gider. Yanlarında Bahaeddin Efendi de vardır. Burada ondan Arapça, Dâniş Efendi' den Fransızca dersleri alır. Bunların dışında sefaretin katiplerinden Mirza Hasan Şevket' ten de Farsça öğrenmeye başlar. Hâmid burada, İran edebiyatını kendi muhitinde tanıma fırsatı bulmuş; kuvvetli dil ve edebiyat kazançları sağlamıştır.

Buradaki kadınsız hayattı sevmeyen ve İngiliz elçiliğinde düzenlenen avlarla eğlenen Hâmid, <<şair Vasıf gibi on beş yaşında kendime bir oynaş arayım>> demeye başlamışsa da ancak evlerinin toprak damına çıkarak, ilerideki bir dam üzerindeki bir kızı hayal meyal görmekle yetinmiştir. Bu, onun kapalı bir yaşayış süren şehirdeki ilk aşk tecrübeleridir.

Hâmid, Tahran' da tanıştığı elçiler ve elçilik mensupları ile ilişkilerini daha sonraki yıllarda da devam ettirmiştir.

Hâmid, Ocak 1866' da yani bir yıl sonra ise babasını kaybeder. Ölüm haberini aldığı sırada bir eğlencede olması ve neşe ile kederi aynı anda tatmış olması Hâmid' i daha çok sarsar. Eserlerinin, oluşunu ve işleyişini oluşturan tezathı düşünüş ve tezathı durumlar onun hayatında karşısına çıkmış olan kişi ve durumlarla yakından ilgilidir.

Hâmid, babasının ölüm haberini almasından sonraki saatlerini şöyle anlatır:

<<Bense askeri bir yürüyüşle doğruca odama çıkıp kırmızı mefruşat arasında kurulmuş bir köşede duran yeşil kadife koltuğuma oturdum. Hiçbir şey demiyor ve hiçbir şey düşünmüyordum. Kahve getiriyorlar, çiçek suyu veriyorlar, nabzıma bakıyorlar, kalbimi dinliyorlar ve bilmem ki beni de ölecek mi sanıyorlar? Muttasıl girip çıkıyorlardı.>>

Hâmid bu halinden ancak babasının naaşının Şah Abdülazim Türbesi yakınına defnedildiği sırada atılan topları duyunca kurtulur ve ağlamaya başlamıştır. Babasının ölümünden sonra altı-yedi ay kadar daha Tahran' da kalan Abdülhak Hâmid memuriyet hayatına İstanbul' da Maliye ile Şûrâ-yı Devlet Mektubî Kalemlerinde devam etmiştir. Mektubî kalemlerinin, Hâmid' in Ebüzziya Tevfik, Samipaşazade Sezai ve Baha Bey gibi devrin edebiyatçılarıyla arkadaşlık etmesini sağladığı için birer okul yerine geçtiği söylenebilir. Burada Ethem Paşa' nın oğlu Kadri Bey' den “Hüsn ü Aşk” ı ve Sezai Bey' in babası Sami Paşa' nın çocukları arasına katılarak “Hafız Divânı” nı okumuş ve İran edebiyatındaki kültürünü artırmıştır. Hâmid daha sonra Rezaizade Ekrem' le 1873' de ilk eseri Macera-yı Aşk' ı bastırırken tanışır. Bundan sonra arkadaş olduğu Ekrem' i daima

“ikinci üstadı” olarak anmıştır. Birincisi ise, Tanzimat sonrası bütün genç yazarların etkisinde kaldıkları Namık Kemal’ dir.

Abdülhak Hâmid 1874’ de Pirizade ailesinden Fatma Hanım ile Edirne’ de Nasuhi Bey’ in konağında evlenir. Daha sonra on üç yaşındaki karısıyla birlikte İstanbul’ a döner. Tanışma ve evlenmeleriyle ilgili değişik hatıralar anlatılmaktadır.

Bir kaynağa göre, evlenmek isteyen Hâmid’ in ilk adayı Ahmet Vefik Paşa’ nın çocukluktan çıkıp kendisinden kaçmaya başlayan kızıdır. Hâmid’ in dileği, büyükannesi vasıtasıyla Ahmet Vefik Paşa’ ya duyurulur. Paşa, iki yıl beklemeleri şartıyla bu evliliğe razı olur ama Hâmid, iki yıl bekleyemeyeceği için ilgisini Bahaeddin Efendi’ nin ders verdiği ve daima övdüğü Neşet Bey’ in kızı Naciye Hanım’ a yöneltir ve nişanlanırlar. Bunu işiten Fatma Hanım’ ın <<ben artık karalar giyeceğim>> demesi üzerine Hâmid, nişanı bozup hemen onunla evlenmeye karar verir. Edirne’ ye gittikten sonra da evlenirler. (İnci Enginün, Abdülhak Hâmid Tarhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları)

Rivayetlerden diğeri, Hâmid’ in yaşının gelmesi, evlenmek istemesi üzerinedir. Hâmid, evlenmek isteyip, kimseyi beğenmemekte, akşam “evet” dediğine, sabah “hayır” demektedir. İnce elemelerin sonunda birinin üzerinde durulur. Bu, Hâmid’ in beşik kertiği olan Mimar Kasım’ ın soyundan bir kız, başmabeyncinin kızı Emine Naciye Hanım’ dır. Ayrıca, Emine Naciye Hanım ve Hâmid küçük yaştan arkadaşlırlar. Ailesi de uygun bulunca Hamid, onunla nişanlanır. Bir gün yalıda, hanımlar arasında, bu düğünde ne giyecekleri konuşulurken herkes bir şey söylemiş, kızlardan biri de <<ben karalar giyeceğim>> demiştir.

Hâmid kendisi on bir yaşındayken bir gün Sahip Molla, kucağında iki yaşında sevimli bir kız varken onun elinden tutup, doğruca Hayrullah Efendi’ ye götürüp <<Beyefendi, işte gelininizi getirdim. Hâmid Bey Fatma Hanım’ dan başkasını istemiyor.>> dediğini hatırlayınca hemen ertesi günü nişanı bozmuş ve Fatma Hanım’ la nişanlanmıştır. (Gündüz Akıncı, Abdülhak Hâmid Tarhan)

Evlenmelerinden sonra Hâmid, mutluluktan çıldıracak gibi yaşamaya başlar ve bu saadeti kaybetme endişesini hep içinde yaşatır. Bunu da kendisi <<Beraber gezerken düşecek diye tutacak oluyordum. Uyurken bir akşam uyanmayacak, ölecek gibi duruyordu. Güldüğü zaman güzelliğini uçacak sanıyordum.>> diyerek anlatır.

Bu yıllar Hâmid’ in eserlerini peş peşe yazdığı yıllardır. İçli Kız, Sabr ü Sebat, Garam ve Sardanapal gibi eserleri bu zamanlarda yazmıştır.

Abdülhak Hâmid’ in Fatma Hanım’ dan Abdülhak Hüseyin ve Hâmide adında iki çocuğu olmuştur.

Hâmid yine bu dönemde, 10 Haziran 1876’ da Paris elçiliği ikinci katipliği ile Fransa’ ya atanır. Karısı ve çocuğunu Edirne’ ye ağabeyinin evine bırakarak 21 Haziranda yalnız başına, yola çıkar. 29’ unda da Paris’ e varır. Hâmid’ in Paris’ teki ilk işi şehri dolaşıp, çocukluk anılarını aramaktır. Bundan sonra Paris’ te kaldığı iki yıldan fazla sürede orada

katiplikteki arkadaşlarıyla birlikte Paris' in genç, çapkın bir diplomata verebileceği bütün imkanlardan faydalanır ve bir diplomattan çok, kendi zevkleri ve hevesleriyle baş başa yaşar. Burada yaşadıklarını daha sonra “Divaneliklerim yahut Belde (1885) ” adlı kitabında toplar. Kitaptaki on yedi şiirden yalnız birinin adı Türkçe' dir. Bütün Paris, eğlence yerlerinden mezarlığına kadar, güzel kadınları, sanatkârları ve manzarasıyla kitaba konu olur. Kitapta yer alan şiirlerde hayat ve gerçek dünya anlatılır, Hâmid' in şiirimizde başlattığı asıl yenilik budur.

Hâmid' in buradaki arkadaşlarında bir de Ferit Bey (daha sonra Damat Ferit Paşa) dir. Mektuplarında “birlikte haşrolup gittikleri” ni, “huyunu çok beğendiğini, pek zeki ve istidatlı gördüğünü” , “bir pansiyonda bir odada yatıp kalktıkları” ve sonradan “Golos' ta mektuplaştıklarını” yazan Hamid, bundan elli yıl sonra Ferit Bey' in salaklığını, hainliğini, haylazlığını sayıp dökmeye başlar. Bu da Hâmid' in biraz zamane adamı olduğunu göstermektedir.

Hâmid, iki yıldan fazla kaldığı Fransa' da, Fransız Edebiyatını da yerinde inceleme fırsatını bulur. Edebiyata daha çocukken heveslenen ve Fransa' ya gitmeden önce Namık Kemal' in Vatan, Zavallı Çocuk gibi piyeslerinin etkisi altında kalarak Macera-yı Aşk ve İçli Kız gibi tiyatro eserleri yazan Hâmid burada da Nesteren ve Tarık b. Ziyad 'ı yazar.

Hâmid Paris' te bulunduğu sırada Avrupa' nın Türklerle ilgili değerlendirmelerine de dikkat etmiştir. Diplomatlık mesleğinden gelen ve birçok eserine yansıyan hassasiyetinin bu sırada yapılan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında arttığı, yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. (Prof. Dr. İnci Enigün, Abdülhak Hâmid Tarhan, s.21-22-23)

Hâmid Nesteren adlı eserini Cornille' in Le Cid' ine nazire olarak yazmış ama içine kendinden ve devrinden başka çizgiler de katmıştır. Nesteren' de zalim bir hükümdara karşı halkın nefretini anlatan mısralar ve hükümdarlık kurumuna karşı düşünceler vardır. Paris' te basılan eserde ayrıca tâhtgâhına kadar düşman yürüyen bir hükümdarın yerinden kımıldamayışının eleştirilmesi saraya yansımış, bu da Hâmid' in görevinden alınmasına ve bir süre açıkta kalmasına neden olmuştur. Yeni bir göreve atanıncaya kadar geçen beş sene Hâmid' in çok sıkıntı çektiği dönemlerindendir. Hâmid, bu süre içinde önce Edirne' ye gitmiş, kendini edebiyata vererek Sahra adlı eserini yazmış ve Tezer, Eşber, Bir Sefilenin Hasbîhâli adlı eserlerini de tamamlamıştır.

Bu sırada zamanında büyükbabasının satmış olduğu, Nasuhi Bey' in çocukluk arkadaşı Hafız Behram Ağa adında bir zenci köle Darüssaade ağası olmuştur. Behram Ağa, Belgrad' a tayini çıktığı halde gitmeyen Hâmid' i Berlin sefaretine tayin ettirmiş, bundan sonra da daima Hâmid' in yardımına koşmuş, oğlu Hüseyin' i parasız olarak Mekteb-i Sultani' ye yerleştirmiştir.

Bütün arzusu Paris' e gitmek olan Hâmid, bundan memnun kalmasa da , Behram Ağa' yı kırmamak için Paris yoluyla Berlin' e geçmeye karar verir. Hâmid görevinde olması

gerektiği zamanları yolda eğlenerek geçirmiştir. Bu durum, görevinin başında olması gereken bir memurun şımarıklıklarına bile ses çıkaramayan devletin aczini göstermektedir.

Hâmid, yolda Mithat Paşa' yı da ziyaret eder ama onun da hiçbir şekilde kendisine yardım edemeyeceğini anlayınca ve Nasuhi Bey' in Rize' ye tayininin çıkması üzerine karısının ve çocuklarının ne yapacağını öğrenmek için İstanbul' a geri döner. İstanbul' a döndükten sonra Berlin' e Tuna yolu ile gitmeye karar verir ama Tuna Nehri donduğu için vapur, İstanbul' a geri döner. Nasuhi Bey tüm aileyi Rize' ye götürmeye karar verdiğinde onlarla beraber Rize' ye gidip, oradan Batum, Kırım yolu ile Berlin' e ulaşmaya karar verir.

Hâmid, Batum' a gittikten sonra vapurla Odesa' ya gider; sonra Sohom, Sivastopol ve Yalta' ya da uğrar. Hobart Paşa kumandasında olan donanmamızın Sohom' u topa tutarak ele geçirmiş ve asker çıkarmış olduğunu görünce gururlanan; Rus askerlerinden biriyle Sivastopol' u, Kırım Savaşı' nın yapıldığı yerleri gezerken İngiliz ve Fransız askerlerinin mezarlarını görüp, bizim şehitlerimizin mezarının olmadığını, bir çukura atılıp üstlerinin örtüldüğünü görünce de mahzun olan Hâmid, kendi kendine, onlara bir mezar yapacağını söyler. Bu mezar Sivastopol manzumesidir.

Bu şiir, Hâmid' in Rize' de iken şiirlerini göndermeye başladığı Hazine-i Evrak' ta yayımlandıktan sonra, İlham-ı Vatan adını almıştır.

ZİYARET

Esselâm, ey ketîbe-i ulya
Vatan uğrunda can veren ahyâ,
Et şu vâdide hâk olan asker!..
Sizi geldik bugün ziyarete biz,
Bizi ihyâ için değil mi ki siz
Oldunuz nâzil-i çeh-i makber!
Biri zâirlerin İtalyandır,
Biri Moskof ki pek nümâyandır,
Fikr-i takdisi eylemiş rehber.
Ey vatandan uzak düşen şühedâ,
Evini barkını edip de feda
Can-sipârâne harbeden erler!..
Cennet olsun makamınız her dem,
Siz ki, mazinizi bilen âdem,
Dâne-i eşkini nisâr eyler,
Bunda herkes bugün seferberdir,
Menzil ancak gubâr-ı esmerdir,

Olmasın rûh-ı pâkiniz muğber.
Şimdi biz doğrulup denizde yola,
Bakarız Dûrdan Sivastopol' a,
Görünür fevkınızda bir peyker.
İngilizle Fransıza âid
Şu müzeyyen mezarlar zâid,
Size gökten iner fer ü zîver!
O vatandır ki öyle çehre-nümâ
Gün batarken ne hoş durur, gûya
Titrer evladı üstüne mâder!..
Elvedâ ey biraderân-ı vatan,
Elvedâ ey dilâveran-ı vatan,
Ah ey müminîn-i dinperver!..
Ki sezâ hâkinizde eylese yer
Bir büyük zıll-ı mağfiret-güster,
Elvedâ, eyvedâ ey asker!..

Hâmid vapuru beklemek için bir hafta Odesa' da kalır. Tam hareket anında ise gitmekten cayar, Hariciye Nezaretine cinnet getirdiğine dair telgraf çektirir ve Rize' ye döner. Ağabeyinin yanına gitmekten çekindiği; annesiyle, karısından da utandığı için evine bir hırsız gibi girer ve onu affedebilecek tek kişinin, annesinin şefkatine sığınır. Ağabeyi Nasuhi Bey ise Hâmid' in beklediği tepkiyi verir ve <<Devlet memuriyeti ile çocuk gibi oynamak olmaz, sonra bir daha adam gibi memur olamazsın>> der.

Garam' daki “ihtiyarımla getirdim ben cünûn” mısraı yorumlandığında Hâmid' in neredeyse kendi isteğiyle çıldırdığı düşünülse de, bu yıllarda şiddetli bir buhran geçirmiş olması muhtemeldir. Garam' da böyle bir cinnete işaret eden mısralar vardır. Buradaki kahraman Hâmid' in birçok özelliğini taşımaktadır.

Namık Kemal' in Ekrem' e yazdığı mektupta <<... Bu kadar feryadıma sebep ne bilir misin? Hâmid hakkında bir müthiş, bir feci söz işittim; gûyâ cünûn getirmiş. Biçare Hâmid! Eğer sahih ise ömrüm oldukça müteessir olurum. Buna dair bir sahih haber verir misin?” diye sorar. Hâmid' in Namık Kemal' e gönderdiği bir mektuptaki <<... Başına neler geldiğini sorma. Bir kere keyifsiz deyip sormuşsun. Keyifsiz değil, ben bir aralık tecennün ettim. Bu bapta sana kalemle malumat veremem.>> cümleleri, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Hâmid, ailesinden ayrılmak istemediği için Berlin' deki görevinden istifa eder ve Poti (Rusya) şebenderliğini ister. Bu sırada, Rize' deyken, birçok şiir yazar, İbni Musa' yı tamamlar. Hâmid' in geçirdiği en verimli dönemlerdendir.

Hâmid, yorucu bir yelkenli yolculuğundan sonra ulaştıkları ama onun beklediği gibi çıkmayan, yazdığı mektuplarda “Moskoflar içinde parasız kaldım” diye sızlandığı Poti’ den Golos (Yunanistan) a bir iki ay sonra gönderilir (1881). Tam yola çıkacağı sabah yine fikrini değiştirip “Golos’ a gitmek istemiyordum.” deyince eniştesi Pirizade Sahib Bey’ in, odasına gelip, öfkeyle “Cebren mi gitmek istersin, tahtelhıfz mı gönderelim?” diye sorması üzerine ister istemez yola çıkar Hâmid.

Önceden bizim olduğu halde şimdi Yunanistan’ ın olan topraklarda bulunduğu için üzgün olsa da burayı Poti ‘ den daha çok sever ve üç yıl kalır.

Hâmid, burada karısı Fatma Hanım’ la beraberdir. Fatma Hanım’ ın bronşit hastalığı giderek artmaktadır. Bu sırada Hâmid’ in Bombay Baş Şehbenderliği’ ne tayini çıkar. Buraya giderken vapur bir gece Midilli’ ye uğrayınca uzun zamandan beri mektuplaştığı Namık Kemal’ le buluşma fırsatını da bulur ve altı saat konuşurlar. Sözü, hürriyet ve edebiyat üzerine açıldığı zaman Kemal, şaka yollu da olsa Hâmid’ e miskin demiş, buna cevap üç ay sonra bir mektupta gelmiştir:

“Ben miskin değil, sakinim... Zannetmeyiniz ki ben sizin açtığınız yolda gitmiyorum. Yolum o yoldur; fakat, ben yavaş gidiyorum.”

Hindistan’ a Kasım 1883’ ün ortalarında varırlar. Hamid daha önce yazdığı Duhter-i Hindu’ da hayal ettiği kızları ve Hint yiyeceklerinin tadını burada bulamaz ama doğa güzelliklerini çok beğenir. Duyguları en güzel şiirlerinden olan <<Kürsî-yi İstiğrak>> ve <<Külbe-yi İştihak>> ile Rize hatırasıyla burada yazdığı <<Zamane-i Âb>> da belli olmaktadır.

Yine bu güzel duygular yani Hâmid’ in tabiat ile coşmuş olması mektuplarında da kendini göstermiştir. Hâmid, yolda giderken geceyi seyredişini Namık Kemal’ e şöyle anlatır: <<Gece yarısında güvertenin üstüne çıkıp da tek başıma seyrettiğim ve o ebediyetin bana dönmüş sayısız gözleri zanneylediğim yıldızların semai aydınlığı içindeki seyahatime hiç istemezdim ki bir nihayet gelsin. Arada bir buhar deryası içinde gittik. Beyaz karanlıklar, kırmızı sabahlar gördük.>>

Hâmid, Recaizade’ ye yazdığı mektupta ise daha coşkudur ve burada, denizi seyrederken adete dini bir vecde (sevgiden ya da coşkudan doğan duygulanma,kendinden geçme) kapıldığı görülür: <<Okyanustan daimi bir rüzgar eser ki bana vatanımın toprağını getiriyor sanırım. Dalgalar daima hareketli, ağaçlar daima dalgalı, mehtaplı gecede bütün kâinatın zikir ve tevhid ile coşmasını görüyorum ki tarifi imkansızdır. Şaşkınlıkla ebediyeti hatırlama bir dakika gönlümden çıkmıyor. Hatıra Allah geliyor, yine Allah geliyor!..

Ah ben okyanusu ne kadar seviyorum Ekrem!..

Sanıyorum ki her dalganın üstünde bir güzellik ilâhesi oturmuş, ezelden, melekûtta bu yerlere sevda naklediyorlar. Her birini ruhum çıkıp da istikbal edecek oluyor. Kalbimden nihanî bir feryat koparak onlara katılmakla beraber haşrolduklarını büyük bir özlem ile hissediyorum.>>

Bu duyguları hissettiği sırada yazdığı şiirlerinin hepsinde coşkunluk, karmaşık duygular ve kainatı kucaklama isteği görülür. Hâmid bazen de pencereden pencereye koşarak gördüklerini belirlemeye çalışır. “Hindistan’ daki Odam” adlı şiirinde pencerelerinden gördüklerini tasvir eder.

“Gezinir hod-be-hod elimde kalem
Anda bilmem ne eylerim hulya
Resmi çıkmış gibi bu manzaranın
Kâğıt üstünde şi’ r olur peydâ.”

Hâmid’ in <<Belde-i Tuyûr>> dediği dağlık bölgede tuttıkları ev de onun şairliğine katkı sağlamıştır. Hâmid’ in burada değişik din, dil ve renkteki insanlarla ilgilendiği ve İngiliz siyasetine öfke duyduğu görülse de hiçbir şey onu tabiatın ilgilendirdiği kadar ilgilendirmemiştir.

Bombay’ a gelirken, yolda, hiçbir şeyi kalmamış gibi görünen Fatma Hanım için ise durum değişir ve Fatma Hanım’ ın tekrar hastalanmasıyla yaşadıkları bu büyülü hava bozulur. Hâmid bundan sonra her an, onu kaybetme endişesiyle yaşamaya başlar. Bir akşamüstü yaptıkları araba gezintisinden sonra Fatma Hanım bayılır ve böylece hastalığına teşhis de konulur. Fatma Hanım veremdir ve hastalık üçüncü devresindedir. Hastayı iyice tedavi ettirmek için istenen izin gecikince Hâmid, ailesini alır ve daha fazla beklemeden yola çıkar. Hâmid, Fatma Hanım’ ın yolda ölmesi ve denize atılmasından endişelenmektedir. Fatma Hanım ise yolda biraz canlansa da Beyrut’ a gelince yine kötüleşir ve orada ölür.

Hâmid Makber’ de kısmen anlattığı ölüm öncesi saatleri yıllar sonra yazdığı hatıralarında da tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Hâmid, ölümünden sonra her gün, yanındaki sadık lalası Ahmet Ağa ile Fatma Hanım’ ın mezarını ziyaret eder; geceleri de bir bodrum katında Makber’ i yazar. Hatta bir gece söylenen hiçbir söz Hâmid’ i avutamayınca halinden korkulduğu için , Fatma Hanım’ a çok benzeyen Feride Hanım adındaki bir oyuncunun Fatma Hanım gibi giydirilerek Hâmid’ in yanına gönderildiği söylenmektedir.

Beyrut’ ta kaldığı kırk günlük sürede mânen intihar etmiş gibi görünen Hâmid, İstanbul’ a annesinin yanına geldiğinde ise yeniden doğmuş gibi olur. Kendini edebiyata verir ve Hindistan ile ilgili izlenimlerini yazar.

Hâmid, artık Bombay’ a da gitmek istememektedir. Bu sırada Makber yayımlanır ve Hâmid’ in şöhreti birdenbire artar.

6 Aralık 1886’ da Londra elçiliği başkatipliğine atandığında gitmek için yine isteksizdir ama gittiğinde Londra, daha ilk anda onu büyüler. Bu “Acep hürriyeti ey kuş, bu milletten mi öğrendin?” gibi dizelerle şiirlerine de yansımaktadır. İtalyan asıllı olan elçi

Rüstem Paşa, iş saatlerinde düzenli çalışmadıkları sebebiyle daha önceki birinci ve ikinci katipleri Ferit ve Sezai Beylerden şikayetçidir. Hâmid, kendisinin <<edebiyat amelesinden>> olduğunu ve düzenli, işine bağlı katiplerden olamayacağını hemen hatırlatır.

Londra’ da güzellik ve hürriyeti tadan Hâmid, Menemenlizade Tahir’ in çıkardığı Gayret dergisine birbirinden güzel şiirler gönderir.

Bu arada, eşi Fatma Hanım’ ın hayaline ihanet olacağını düşünse bile yalnızlığa dayanamamış ve evlenmeye karar vermiştir. İngilizce dersleri aldığı, asil bir İngiliz kıızı olan Lady Florence Gors’ a aşık olmuş ama ailesi Hâmid’ in gelirini yetersiz bulduğu için onunla evlenememiştir. Bu asil ailenin Hâmid üzerindeki etkisi Finten ve Cünûn-ı Aşk adlı eserlerinde fark edilmektedir.

Hâmid, gelirinin yetersiz olduğu gerekçesiyle reddedilince İngilizlerde ilişkilerin maddiyat üzerine olduğunu anlar ve elçilikte çalışan hizmetçi kızlardan biriyle evlenmeyi düşünür; çünkü yüksek tabakadan olan bir kız onu küçük görüyorsa, ondan daha aşağı tabakadan olan bir kızın da reddetmemesi gerekmektedir ama bu seferde Miss Ball (evleneceği kız) kendisini alçak, onu yüksek bulur ve evlenmez. Hâmid, böylece İngiltere’ de para ve sınıf farkının ne kadar önemli olduğunu tekrar görür. Bu durumu, aşkı insanla ilgili tek değer olarak gördüğü için eserlerinde hükümsüz kılmaya çalışır.

Hâmid, Londra’ da bir taraftan kendine uygun bir eş arar. Bu sırada Sir James Redhouse, Gibb, Lord Stanley, Moore ve Profesör Browne ile tanışır ve bu şahısları hatıratında bir romancı dikkatiyle tasvir eder.

Bu arada Zeynep ve Finten adlarındaki piyeslerini, basılma izni almak üzere İstanbul’ a gönderir. M. Selâhi yaptığı incelemede Zeynep’ te “devlet ve hanedanla eğlendiği” ni söylemesi yüzünden şair, 24 Haziran 1888 tarihli emirle görevinden çıkarılır ve İstanbul’ a döner. Bir süre boşa kalan Hâmid, yeniden Londra’ ya dönmek için İkinci Abdülhamit’ e bir dilekçe yazar ve “Bir zamanlar nevheveslik dolayısıyla uğraştığı edebiyatla bundan sonra ilgilenmeyeceğine” söz verir. Bu sayede işine geri dönebilir ve 28 yıl kalacağı İngiltere’ yi yarı vatan edinir. Ayrıca Hâmid, bu dönemde oğlu hastalandığında padişahın izni ile onu da Londra’ ya götürür. Padişah, çocuğun tıp eğitimi almasını istemiştir ve “tahsil maaşı” bağlamıştır ama çocuk, sağlığı uygun olmadığı için İngilizce öğrenmek üzere bir okula verilir. Daha sonra da hariciyeye girer. Hâmid, 1894 yılı başında Londra Büyük Elçiliği Müsteşar Yardımcılığına atanır. 1895’ te Londra Büyükelçisinin Ebüzziya Tevfik Bey ile yazıştığı şeklinde jurnal edilmesi üzerine İstanbul’ a geri çağrılır ve bu kez de büyükelçi yardımcısı olarak geri gönderilir.

İkinci Abdülhamit, Abdülhak Hâmid’ le ilgili olarak:

“ Ben edebiyata düşman olsaydım Abdülhak Hâmid Bey’ i dolgun maaşlarla terfi ettirdikten başka ara sıra borçlarını da vermek gibi hayırhahlıklarda bulunmazdım.” demiştir. Zamanında babası Hayrullah Efendi’ nin İran’ ın İstanbul Büyükelçisi Hüseyin

Han' a olan 239 Osmanlı lirası borcunu da devlet ödemiştir. Ailede, parasızlığın sürekli bir yara olduğu burada da görülmektedir.

Örneğin Hâmid, vaktinde ödenmeyen maaşlara kendinin zevk ve eğlenceye aşırı düşkün yaşamı da eklenince Londra' da da para sıkıntısı çekmiş; ağabeyi Nasuhi Bey' e yazdığı mektuplarda parasızlıktan sürekli şikayet etmiştir. İbrahim Bey' e yazdığı 26 Ocak 1889 tarihli mektupta da <<Hâlâ bir para aylık zuhur etmedi. Bu para sıkıntısına ne vakit nihayet verilecek bilmem.>> ya da (17 Ağustos 1894) <<Bugün ağustosun beşinci günüdür. Henüz haziran maaşını vermediler.>> diye yazar. Bu şikayetler Hâmid' in şahsi hatalarından kaynaklanmamaktadır ama bu nedenler ortadan kalksa dahi para sıkıntısı hiç bitmeyecek ve ailenin bütün malvarlığını tüketecektir.

Hâmid' in şikayet ettiği başka bir şey daha vardır: mektupsuzluk. Özellikle de ablasının çocukları olan İbrahim, İsmail ve Osman Beyler' den. 28 Ekim 1886' da <<Mektupsuzluktan aklım başımda yok. Londra' yı bana zindan ediyorsunuz.>> diye şikayet eder. Bu arada kitaplarının basım iznini alamamış olması da üzüntüsünün diğer bir nedenidir. Garam ve Sardanapal yazılıp Maarif' e sunulmuştur ve sonucunu beklemektedir.

Uzun yıllar uzaklarda olan Hâmid, aile fertlerine ve dostlarına yazdığı mektupların bir kısmını yayımlamıştır. Bu mektuplardan, Namık Kemal, Ekrem ve Sezayi' ye yazdığı mektuplarda edebiyat meseleleri ön plandadır. Ailesine yazdıklarında ise aile meseleleri, şikayetler ve bazen de milli meselelerdeki hassasiyetini dile getirir. Fakat bu şikayetler tek taraflı değildir. Hâmid' in Londra' daki yaşamı ve hareket tarzından edilen şikayetler saraya ulaşır. Hâmid, İstanbul' a çağrılır ve kendisine bazı sorular sorulur. Rüstem Paşa' nın Hâmid' den hiç memnun olmadığı ve saraya onun aleyhinde bazı yazılar yazdığı da Başbakanlık Devlet Arşivi' ndeki mektuplardan anlaşılmaktadır.

Hâmid' in sarayla ve hükümdarla olan ilişkileri de karışıktır. Hâmid, bir taraftan II. Abdülhamit' e kaside yazar, bir taraftan da onu, eserlerinde karikatürize eder; bir taraftan görevinden alınarak mağdur edildiğini söyler, diğer taraftan da bol bol beklenmedik ihsanlar alır. Hatıratında bulunmayan, fakat mektuplarında ifade edilen bir nokta da Hâmid' in sarayla doğrudan doğruya haberleşebilmek için bir şifre anahtarı hazırlamış olmasıdır. Bunlar Hâmid' in saray ile olan ilişkisinin, bilinenden daha yakın olduğunu düşündürmektedir.

1894' te Londra Büyükelçiliği Müsteşar yardımcılığına atanan Hâmid, 1895' te Lahey Elçiliğine atanır. Lahey' den hoşlanmaz. Londra ile karşılaştırdığında kendini bir mezara girmiş gibi hisseder. Lahey' in kendisi için gündüzleri uyuyorsa, geceleri de ölü gibi olduğunu söyler. Bütün vaktini de masanın üstüne dizdiği kurşun askerlerini savaştırmaya ayırır. Bunun dışında da sık sık Londra' ya gider. İki yıl kaldığı Lahey' den 29 Haziran 1897 günü çıkan emirle ayrılır ve yeni görevi için (Londra Elçiliği Müsteşarlığı) Londra' ya gider. Yumuşak başlı, temiz kalpli karısının kendisine bağlılığından bıkan Hâmid, tanıştığı

Miss Florence Ashly ile beraber yaşamaya başlar. Birkaç kere ayrılıp tekrar birleştiği bu kadını İstanbul' a da getirir, fakat Hâmid' in birçok şımarıklığına ses çıkarmayan ailesi bu kadın ile görüşmeyi reddeder. Florence Ashly ise kimseyi tanımadığı şehirde bir otel odasında yaşamak zorunda kalır. Hâmid' in oğlu Hüseyin, Nelly Hanım' a Florence Ashly ile babasının beraberce İstanbul' da olduğunu söyleyince Hâmid, Londra' ya dönmek ve ortalığı yatıştırmak zorunda kalır.

Hâmid, gönülden bağlı olduğu bu iki kadını –ikisinden de ayrılamadığı için- bir arada görmek istemektedir ama bu, mümkün olmaz.

Verem olan ve bir türlü iyileşemeyen Nelly Hanım 8 Şubat 1911 de ölür, Hamid birkaç ay sonra İstanbul' a gelir ve Cemile Hanım ile evlenir. Ancak anlaşamazlar ve yirmi gün sonra boşanırlar. Hâmid de Londra' ya, işinin başına döner.

Hâmid, 1912' de ağabeyi Nasuhi Bey' i de kaybeder. Bundan sonra Büyük Kabine Hâmid' in görevine son verir. Hâmid, yine bu yıl, 6 Mayıs 1912' de son eşi olan Belçikalı Lüsyen (Lucienne) Hanım' la evlenir. Balkan Savaşı' nın devam ettiği sırada Viyana yoluyla İstanbul' a dönerler.

Hâmid' i 1914 yılı başında Ayan üyesi gördüğümüz (Daha sonra bu meclisin ikinci başkanı olmuştur.) Hâmid, Birinci Dünya Savaşı sonunda Lüsyen Hanım ile birlikte önce Budapeşte' ye sonra da Viyana' ya gider. Ömrü boyunca çektiği para sıkıntısı buralarda daha da artar ve şair, o günlerde büyük yankı uyandıran şiiri <<Şair-i Azam>> ı yazar.

ŞÂİR-İ ÂZAM

Mevki Viyana,

Bir darbe-i ma'kûs ile düşmüş o yana,

Hep tersine dönmüştür onun giydiği şeyler;

Hem bi'd-defe'ât!

Onlarla yatıp kalkar imiş kendisi söyler.

Vaktiyle bütün Pool*' de yapılmışsa da heyhât,

Cümlesi solmuş.

Vaktiyle siyâh, şimdi fakat yemyeşil olmuş,

Bir paltosu vardır.

Tek gözlüğü vardır, geceler kandilidir o.

Yârab ne hayat!

Cepler delik azçok,

Lâkin ne zarar var ki delikten düşecek yok

Bir korkusu vardır

Meyhanelerin saat-i tâtili pek erken...

Bir kirli paçavrayla gezer;

Mendilidir o.

Lâstikleri bir başkasınıdır ki yürürken
Durmaz ayağından kaçır ekser...
Serpûşu ne festir, ne külâhtır, ne sarıktır,
Kalpak da değildir,
Bir şapka mı hâşâ... O, onun kendine mahsus,
Bir başka şekildir.
Keşkûl gibi bir şey...
Milliyetini fârik olan yok, soruyorlaré
Kimdir bu adam? Bu musibet ne kılıktır?
Ürkütmeyelim sus!..
Bir kahkaha, bir av'ave kopmakta peyâpey...
Bâzen de müheyyâ-yı tasadduk duruyorlar,
Zül farkına bir zam!..
Ancak biri vardır, ona der: Şâir-i Âzam!...

(*Pool Londra' nın o tarihlerdeki en tanınmış terzisidir.)

Hâmid ve Lüsyen Hanım 1920' de dostça ayrılmışlardır. Lüsyen Hanım çok sonraları, evlilikleri hakkında <<... Aramızda karı koca bağlarından hiçbirisi mevcut değildi ki çözülsün veya bozulsun. Bizi birbirimize sıkıca bağlayan şey, sadece ruhlarımızın izdivacından ibaretti.>> demiştir. Hamid, bu sırada 68 yaşındadır. <<karlar altında nevbaharım>> dediği Lüsyen Hanım ise 26.

Ayrıldıktan sonra Lüsyen Hanım bir İtalyan Kontu olan Duc de Soranza ile evlenmiştir. Bundan sonra da sürekli yazışmışlardır. Hatta daha sonra Hâmid, Venedik' e Lüsyen Hanım' ı ziyarete bile gitmiştir. Hâmid, İstanbul' da daha çok kalamaz ve Viyana' ya gider. 1923' te de geri döner. Lüsyen Hanım ise 7 yıl sonra kontes unvanını da terk ederek, Hamid' e döner.

Hâmid' in dalgalı hayatı bundan sonra düzene girmiş, 1928' de İstanbul milletvekili olmuş ve sürekli olarak bu görevde kalmıştır. Kısa bir rahatsızlık geçirdikten sonra İstanbul Maçka Palas' ta 13 Nisan 1937 Salı günü, gece saat biri beş geçé ölmüştür. Hâmid' e büyük bir cenaze töreni yapılmış; tabutu Taksim' den Zincirlikuyu' daki Asrî Mezarlık' a kadar büyük bir kalabalıkla götürülmüştür. Bu yeni mezarlığa ilk gömülen de odur.

Hâmid' in yalnız, Fatma Hanım' dan çocuğu olmuştur. Bunlardan büyüğü Hüseyin Bey Washington Büyükelçisi Müsteşarı iken ölmüştür. Onun da iki kızı olmuştur.

Hamide Nasip hanım ise Tahran eski büyükelçilerinden Emin bey ile evlenmiş ve altı çocukları olmuştur. Bunlardan biri İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Fahir Yeniçay'dır.

Hâmid' in seksen beş yıllık yaşamında birçok kişi ve olay yer alır. 1924-1925 yıllarında İkdam ve Vakit gazetelerinde yayımlanan hatıraları onun hakkında önemli bir kaynaktır. Fakat Hâmid' in verdiği tarihlere her zaman güvenilemez. Bu hatıratın daha önemli ikinci bir kaynak da mektuplarıdır. Hatırat ve mektuplar onun biyografisini aydınlatan eserlerdir. Aynı zamanda kendi başlarına da zevkle okunurlar. Hatırat, mektup ve Milliyet gazetesinde yayımlanan birkaç makalesinin dışında eserleri, şiirleri ve tiyatroları olmak üzere iki grupta toplanarak incelenir.

ŞİİRLERİ

Hâmid, şiirlerini sırasıyla Sahra (1879), Makber (1885), Ölü (1885), Bunlar Odur (1885), Divaneliklerim yahut Belde (1885), Hacle (1885), Kahpe yahut Bir Sefilenin Hasbıhali (1886), İlham-ı Vatan (1916), Validem (1913), Bâlâdan Bir Ses (1912), Garam (1923) adlı kitaplarda yayımlamıştır. Daha sonra Sahra’ nın kapağında yayımlanacağı ilan edilmiş olan Yadigar ile Hep yahut Hiç adlı kitapları plan olarak kalmıştır. Çeşitli süreli yayınlarda ve bazı kitaplarda kalmış olan kısa şiirleri Hâmid’ in düşündüğü ad ile Hep yahut Hiç adı altında toplanmıştır (1982).

Abdülhak Hâmid sürekli yeni şekiller denemiş; şiirlerinde yapı ve içerik olarak değişiklikler yapmıştır. Konu olarak kendi hayat hikayesini ve dış dünyadan aldığı izlenimleri yazmıştır.

Hakkında en çok yazı yazılan ve eleştiri yapılan şairlerin başında Abdülhak Hâmid gelmektedir. Şiir görüşünü ortaya koymak ve yapılan eleştirileri cevaplamak için yazdığı “Bir Şairin Hezeyanı” ve “Nâkâfi” şiirleri dikkat edilmesi gereken, önemli şiirlerindendir.

BİR ŞAİRİN HEZEYANI

Merhaba ey harap makbereler,
Sâfiline küşâde pencereler!
 Nezdinizde karârı pek severim.
Bence hep şi’rdir bu meşcereler,
Şu bayırlar, harabeler, dereler.
 Bu esen rüzgârı pek severim.
Bahrdan levhime gelir safvet,
Safvet-i lehv o en güzel sanat.
Ebrden kalbime iner rikkat,
Rikkat-i kalb, o en büyük hikmet.
 Bu hazan u baharı pek severim.
Fikrimi âsmân eder terfî’,
Şi’rimi ahterân eder tarsi;

Her kim eylerse eylesin teşni',
Bana lâzım değil beyan u bedi!

Köydeki çeşmesârı pek severim.
Dilemem şeyh u şâbdan irşâd,
Encümenden hiç istemem imdâd,
Bana üstâd-ı Sun'dur üstad,
Bunu cehlinden eyle istişhâd.

Cehl ile iftiharı pek severim.
Servden istikamet öğrendim,
Senge baktım metânet öğrendim,
Sâyelerden himâyet öğrendim.
Âkıbet bir muhabbet öğrendim.

Ben bu nakş u nigârı pek severim.
Müteharrik çemen belâgatten,
Dem urur tâirân fasâhattan,
Gonca bir ders açar letâfetten,
Beni âgâh eder selâsetten.

Reviş-i cûybârı pek severim.
Yetişir âsmân önümde kitab,
Bana mekteb gelir şu penbe sehâb.
Encümen cânîşinidir girdâb,
Ne hoş urmuş bu merkade mehtâb.

Şu gelen ihtiyarı pek severim.
Eder ilka hayalime ziynet,
Hande ettikçe her seher Kudret,
Görürüm her tarafta bin ibret,
Tek ü تنها önünde ey Vahdet,

Ettiğim âh ü zârı pek severim.
Olmadım sarf u nahve ben âgâh,
Gramerden de anlamam billah,
Ulemâ benden etsin istikrâh,
Hiç vazifemde olamaz, ey hemrâh,

Çünkü Perverdigâr' ı pek severim.
Batmasın pâyna sakın bu çiçek,
Bir melek geldi söyledi gülerek,
Burdan sevdiğim güzâr edecek,
Ben onun da esiriyim gerçek,

Ben o merdüm-şikârı pek severim.

Vechi mir'at-ı hüsn-i sirettir,
Zülfü meşşate-i tabiattır,
Çeşmi hemreng-i sermediyyettir,
O da bir derstir, fazilettir.
Severim, yâdgârı pek severim.
(Hep yahut Hiç, s. 89-91)

Cemiyetin kurallarına bir baş kaldırı niteliğindeki bu şiir 1883 yılında yayımlanmıştır. Romantik edebiyat anlayışını benimseyen ve esinlerine bağlı olan, şiirin alanını bütün hayatı ve hayatın ötesini alacak kadar genişleten şair, bu şiirinde dil kurallarını da reddetmiştir. Hâmid, hareket noktasında haklıdır ancak dilde keyfiliğe kayması ve bu yüzden edebiyat tarihinin dışına çıkması, bu şiirin insanların dilinde yaşamasına engel olmuştur.

Edhem Pertev Paşa' nın 1870' te yayımlanan "Tıfl-ı Nâim" şiirinde yaptığı tarzda yenilikler Hâmid' in Sahra' daki şiirlerinde de devam eder. 1876 yazında gittiği Avrupa' da, onların edebiyatını yakından ve yerinde inceleme fırsatı bulan Hâmid, Mizancı Murat Bey' in de tavsiyesiyle bu yeniliklere başlamış ve yaptığı yeniliğin bilincinde olduğunu da manzum otobiyografisinde yazmıştır:

Anda Corneille' ler, Racine' ler, Musset' ler,
Hele Victore Hugo' lar, Voltaire' ler, Molière' ler
Eyleyip arz-i kemâlat bana,
Aczimi kıldılar ispat bana;
Bunların şi'rine ettim dikkat:
Ya hakikat idi yahut hikmet.
Hem de gâyetle tabî ve selis
Kâh te'sir de mânend-i nesis.
Geldi hayret bana kaldım mahsur
Düşünüp kendimi oldum meftur.
Buna taklit değil iken haddim,
Başka yolda yazar iken ceddin
Eyleyip ye' s ile bir gün cüret
Tarz-ı garbî dedim olsun âdet
O zaman yazmış idim Sahra' yı
Keşfedercesine yeni dünyayı
(Hep yahut Hiç, s.358)

SAHRA

Belde' den sonra yazıldığı halde ondan önce basılan eser, yeni Türk Edebiyatında pastoral şiirin ilk örneği olarak tanınmıştır. Hâmid' in sanatının temeli olan tezatlı düşünüş tabiat ile şehir karşılaştırmasında kendini hemen gösterir. Bu tezat bundan sonra yazdığı eserlerinde de devam etmiştir.

Divan şiirinin bir beyitte çeşitli güzellikler toplayan anlayışı içinde veciz ifadelerle söylenen doğa güzellikleri, bütün kitabın konusu olmuştur. Eserde kır hayatı ve bu hayatın dinlendirici güzellikleri manzumeler şeklinde yazılmıştır. Sahra' da, Belde' deki divaneliklerin arasında, şehir hayatından bunalan insan ruhunun kırlara duyduğu özleyişin anlatıldığı görülmektedir.

Hâmid, tabiat içinde yaşayarak tabiatla birleşmiş olanları J. J. Rousseau' dan gelen görüşle mesut sayar. Medeniyet insanı mutsuz etmektedir. Hocası Tahsin Efendi' nin (1813-1881) görüşleri de onu derinden etkilediği için sıradan ve basit doğa betimlemelerine bile metafizik bir boyut katmıştır.

(Sahra' da, Hâmid' in diğer eserlerinde geliştireceği ve yeniden döneceği temleri ve hayalleri bulabiliriz.)

Sahra' da kırdaki yaşayanların hayatını anlatan Hâmid, kitabın ikinci şiiri olan <<Belde-güzin>> de şehir hayatını betimler. Bu şiirin özeti, şehre şekil veren paranın anlatıldığı

Para mabud ve bankalar mabed

mısraıdır; çünkü şehirde parasız hiçbir şey, en doğal şey olan aşk bile yaşanamaz ve paranın satın alamayacağı şey de yoktur.

Sahra' nın ilk şiiri olan <<Hoş-nişinân>> da bir bedevi ile beledi (şehirli) karşılaştırılmaktadır. Burada bedeviden kastedilen çöllerde yaşayan bedevi değildir; şair, dağlı demek istemiştir. Bu karşılaştırma <<Belde-güzin>> de devam etmiş ve

Biri endişeden aman bulmaz,
Biri endişeye zaman bulmaz.

mısralarıyla bitmiştir.

Hâmid, şehri anlatırken orada yaşamış olduğu için daha doğal ve samimidir; ilk manzumede ise zorlama görülür. Anlatılan belde ise Paris' tir. Ayrıca şiir Fransızca' nın da damgasını taşır. Kokot, frank, lak, jaket, moda, tuvalet, kulüp, kaskad, ekipaj, garson, labord, dans, şans, sal, bal, buket, mersi, pardon, centilmen gibi kelimelerden bunu anlarız. Yine aynı metinde Türkçe' ye yeni giren Fransızca kafiyele koymak ya da gölün kenarında diyecek yerde lak' ın kenarında demek, Hâmid' in bu dönemde yaptığı yeniliklerdendir.

Hâmid, Belde-güzin' de şehri kötüler ama yine de gönlü ondadır. Şairin Fransızca konusundaki tutumu Divaneliklerim' de de devam etmiştir.

Sahra' daki manzumelerde şekil ve uyak düzeni, Belde' deki gibi serbest ve yenidir. Bu eserin;

Nağme

Bir zamanlar karargâhım idi
Bedeviler gibi beyâbanlar;
Buna mucib de ıstibâhım idi;
Nasıl imrâr-ı vakt eder anlar.
Belde halkında görmedin hayfa
Gördüğün ünsü ehl-i vahşette!
Bedeviler sukûn u rahatte;
Sürdüğü dâima ganemle sefâ.
Beledî muttasıl esir-i cefa;
İntiaş âleminde zulmetde!
Biri endişeden aman bulmaz;
Biri endişeye zaman bulmaz.

gibi on iki mısralık kıtalarını Namık Kemal çok beğenmiş ve Vaveylâ isimli şiirini Sahra' nın bu kıtalarına benzeterek ve mısralarını aralarında bazı farklar bulundurmakla birlikte bu şekilde kafiyeleendirerek, on bir mısralık kıtalar halinde söylemiş; onun “Nağme” lerini örnek alarak kendi ”Nevha” larını yazmıştır. Namık Kemal, Hâmid' e yazdığı bir mektupta: “Sahra' ya nazire yapmak veya tâbir-i sahihi ile peyverlik etmek emelindeyim. Nağmelerine bedel iki nevham var!” sözleriyle de beğenisini dile getirmiştir.

Sahra' da nağme başlığı taşıyan bu manzumelerden başka, örneğin, tecessüs başlığı altında, aruzla serbest müstezat şeklinde yazılmış manzumeler de vardır.

Aceba kim şu simin-ber

Kime aşık kimse muğber?
Tavrı pür-mâni, hey' eti sade
Ser-âzâde
Kim şu hasna-i bi-hemta
Acep kimdir?
Afitab azim-i mağrib
O niçin olmamış garib
Sebep kimdir?
Ne oturmuş tek ü tenka
Ne sevdada?
Kimi bekler kenar-ı deryada.

şiiirini buna örnek gösterebiliriz.

DİVANELİKLERİM yahut BELDE

Yazarın ilk şiir kitabıdır ve basılmasından dokuz yıl önce yazılmıştır. Kitabın adına önce Belde olarak karar verilmişse de, devrin modasına uygun bir isimle “Divaneliklerim yahut Belde” olarak yayımlanmıştır.

Eserde eğlenceyi seven çapkın bir gencin dolaştığı yerler, sanatçılar, doğa ve beraber olduğu kadınlar anlatılmaktadır. Genç şairin, Paris’ te katipken yaşadığı maceralı hayatın izleri kitapta görülmektedir. Hâmid’ in bütün eserlerinde gördüğümüz gibi bunda da tabiat geniş yer tutar. Mehmet Kaplan “Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid” adlı incelemesinde bu temi, Sahra’ dan önce, Sahra ve Sahra’ dan sonra olarak üç kısımda inceler. Daha önce yazıldığı için Belde’ deki şiirleri Sahra’ nın öncesinde yer almaktadır.

Şiirler kısmen batı şekilleriyle söylenmiştir. Bazı manzumelerde ise Hâmid, mısraları istediği şekilde sıralamış, kafiyeleeri istediği mısraların sonuna yerleştirmiş ve aynı şekilde serbest davranan Fransız şairlerine uymuştur. Bu şiirlerde göze çarpan diğer bir özellik mısralarda Fransızca kelimelerin yer alması ve Fransızca kelimelerle yapılan kafiyeleerdir. Böyle kafiyeleer ya iki Fransızca kelime ile yapıılıyor veya

Ne kadar aşk ile severdi beni
Acaba şimdi nerededir Eugeni

gibi kelimelerin biri Türkçe biri Fransızca oluyor ya da daha da ileri gidilerek;

An-ı vahidde bin kadar römize
Daha bin türlü bi-hisab ekipaj

.....

Anda bazen ıyan olur Elize
Zir-i hükmünde pür- şitab ekipaj

gibi Fransızca kelimeler, yalnız kafiye olmakla kalmıyor, bi-hisab ve pür-şitab gibi Fârisî terkiplerine redif olarak ekleniyordu.

Eugénie=Öjeni, şairin bir süre beraber yaşadığı Fransız kadını.

Römiz=Remise: üstü kapalı araba

Elize=Elysée: mitolojide, cennet; güzel yer, Paris’ te bir saray

Ekipaj=Equipage: alay, takım, araba takımı

Böyle Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca’ dan oluşan söyleyişler, bazı şairler tarafından uygulanmasına rağmen hiçbir zaman ciddi karşılanmamış ve yaygınlaşmamıştır. Hâmid de Paris maceralarını hafif ve fantastik bir dille anlatan ve küçük manzumelerden oluşan bu kitabı basmak için dokuz yıl beklemiş; piyasaya Makber ya da Ölü gibi hayranlık uyandıran , üstün şiirlerle hemen hemen aynı günlerde çıkarmıştır.

BUNLAR ODUR

Hindistan’ a, Hindistan’ ın doğal güzellikleri karşısındaki duygulanmalara, karısının hastalığı ve ölüm korkusu ile onun ölümünü beklerken yazdığı 19 manzumeden oluşan küçük bir şiir kitabıdır. İçindeki Tecelli yahut Teselli adlı şiir, antolojilere ısrarla alınan ahenkli manzumelerindendir. Kitap, Makber’ den önce yazılan şiirlerden oluşsa da adından da anlaşılacağı gibi, Fatma Hanım’ ın ölümünden sonraki matem atmosferi içinde 1885 yılında yayımlanmıştır. Bu şiirlerden yalnız;

Bilmem niye bu diyar muğber
Gönlüm gibi her civar muğber

Burcu beden u hisâr muğber
Derya muğber kenar muğber

diye başlayan “ Bir İğbirar” şiiri daha önce, 1883 yılında, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayımlanmıştır. Bu şiiri kitaba alırken Hâmid, şu notu eklemiştir: <<Bir merhume için vefatından iki sene evvel söylemiş olduğum mersiye dir.>> Hâmid’ in bu sözlerinden de karısını her an kaybetme endişesi içinde olduğunu anlarız. Şiirin;

Ben sağım o öldü gitti küskün
Her gördüğüm olmasın mı ölgün

Geçmişte idi benimle bir gün
Olmuştu bu yerde yâr muğber

dizelerinin sanki Makber’ e hazırlık olduğu görülür.

Ölüm, sabit bir fikir olarak Hâmid’ in zihninde sürekli yaşamış; Fatma Hanım’ ın ölümü ile ortaya çıkmamıştır. Bunu, yazdığı ilk şiirlerinde, örneğin ilk gençlik yıllarında yazdığı fakat bir türlü yayımlayamadığı Garam adlı şiirinde de görürüz.

GARAM

Çamlıca’da yaşanmış bir aşk macerasını, hayali olaylar ve felsefi düşüncelerle birleştirerek romantik bir üslupla anlatan ve Hâmid’ in diğer eserlerinde geliştirdiği veya tekrarladığı düşünceleri işlenen; Hâmid’ in şahsi hayatını yansıtan bir mesnevidir. Makber’ den önce yazılan bu şiir yaratılış, varlık, yokluk, ölüm ve ölüm sonrası gibi problemler, metafizik endişeler ve sosyal tenkitler üzerinde duruşu yönünden ele alırsak Makber için bir hazırlık olduğunu söyleyebiliriz. Eser şairin, Makber’ le gelişen ve olgunlaşan felsefi şiir yazma yeteneğinin başlangıcına örnektir. Ayrıca, diğer eserlerinin hepsinde geliştirdiği veya tekrarladığı düşünceleri bu eserde de işlemiştir.

1876 yılında yazılsa da ilk kez 1913’ te Şehbal mecmuasında ve 1923’ te de kitap olarak basılan eserin ilk şekline Hâmid’ in neler eklediğini bilmiyoruz. Ahmet Hamdi Tanpınar deyişiyle “hazırlanış senelerinin Hâmid’ ini, düşüncelerini ve sanatını bütünüyle görmenin mümkün olduğu” eserdir. Hâmid, Garam’ da çok coşkundur.

Yetmiyor dünya ile mahşer bana

dizesiyle kabına sığamadığını, yeni bir dünya istediğini görürüz. Bu coşkunluk ve başkaldırış Makber’ i kuvvetle hatırlatan öğelerdir.

Hâmid’ in felsefi ve sosyal fikirlerin tıka basa doldurduğu Garam’ ın hikaye olarak bir önemi yoktur. Mehmet Kaplan << Garam şekil bakımından mesnevi tarzında dikilmiş, uzun, kaba saba bir torbaya benzer. Şair bu torbaya kafasını dolduran fikirleri karmakarışık olarak tıkıvermiştir. Bundan dolayı Garam’ ı, manzum olmasına rağmen, nesir ölçüsüne göre, yani muhteva bakımından değerlendirmek daha doğru olur.>> demektedir.

Sûfiyyun ile Tabiiyyun mesleklerinde olanlar kader, kainat, insan, ruh, hayır ve şer, kadın gibi konulardaki farklı görüşlerini tartışırlar. Eserin “Zamana Birkaç Hitap” adıyla tek başına da basılan kısmında zaman, yeryüzünün yaratıcısı olarak görülür. Her şey onun içindedir.

Sosyal eleştiriler, özellikle tımarhanede geçen bölümde ele alınmıştır. Özellikle para meselesi, maaşların vaktinde ödenmeyişi, istibdat düşmanlığı, edebiyatın eleştirilmesi, kadın-erkek eşitsizliği gibi konular, tımarhaneye düşmüş değişik tipteki insanlar tarafından tartışılır.

Hâmid, düşünce yapısı olarak birbirine zıt fikirler taşımaktadır ve kendisini en iyi olarak bu şekilde anlatabilmiştir.

BİR SEFİLENİN HASBİHALİ

Hâmid’ in daha önce Kahbe adını koyduğu eser, düşmüş bir kadının hikayesini anlatır. Garam gibi, tiyatro örgüsüne sahiptir ve Avrupa romantiklerinde izler taşır. Zaten, Victor Hugo’ nun Sefiller eserindeki Fantine tasvirinden ilham alınarak ve bir genç tarafından aldatılan ve sonunda geneleve düşen ama kendisini geneleve düşüren erkeği hâlâ sevmekte olan masum bir köylü kızının intiharından önceki konuşması, feryat ve lanetleri şeklinde yazılmıştır. Eser monolog tarzında manzum ve mesnevi şeklinde yazılmıştır ama içinde mensur kısımlar da vardır. Eser 1886’ daki basımından sonra, 1925 yılında da Kahbe adıyla basılmıştır. Hâmid, eserdeki kahramanı bizzat gördüğünü ve üzüntülerine, acılarına şahit olduğunu söyler. Ayrıca Hâmid, Pirizade Osman’ ın kendisine yapmış olduğu bazı suçlamalara cevap niteliğindeki mektubunda <<Kadınların üzülməsi, üzülmemesi bahsinde sana Sefilenin Hasbıhali cevap verir. Fahişeler hakkında nokta-i nazarım da orada görülür. Fahişeleri fahişe eden hep fuhuş erbâbı değildir; onlar analarından fahişe doğmazlarsa da, bazı kerre anaları yüzünden fahişe olurlar.>> demektedir.

MAKBER

Makber, Abdülhak Hâmid tarafından ilk karısı Fatma Hanım' ın ölüm acısıyla yazılmıştır. Fatma Hanım verem olduğu ve gündün güne ölüme yaklaştığı için Hâmid, daha ölümden önce bunalım atmosferine girmiş ve Makber' in birçok mısraını eşinin ölümünden önce, Hindistan' da iken yazmış; Beyrut' ta eşini toprağa verdiği zaman tamamlamıştır. Makber' de zaman zaman Divaneliklerim' deki şairin vicdan azaplarını, çektiği acıları ve en çok öleceği sırada sevilen genç bir kadında ayrılışın getirdiği üzüntüyü görürüz.

Hâmid, Makber' deki 295 kıtanın hepsinde çok başarılı değildir ancak bazı yerlerde çok üstün bir söyleyişe ulaşmıştır. Şiiri okurken bazen Hâmid' i mezarda, Fatma Hanım' ı nurdan bir servi halinde, onun mezarı başında ağlıyor görürüz. Hâmid, büyük matemine etrafını çevreleyen bütün varlıkları ortak etmiş, bütün tabiatı kendisiyle beraber ağlatmıştır. Şair, bazen düşünür, birlikte geçirdikleri günleri anar ve hatırlar, bir taraftan da onu kaybetmiş olmanın ıstırabını duyar, isyan eder ve Tanrı' ya peş peşe sorular sorarak ölümün anlamını öğrenmeye çalışır. Hâmid, imanı sarsılmış bir insandır. Bu yüzden ölüm karşısında sessiz kalamaz ama çığlıklarına da cevap alamadığı için bütün varlığıyla acizliğini hissederek susar ve Tanrıdan özür diler. O' na boyun eğer. İsyân ile teslim oluş arasında bütün şiir boyunca gider gelir. Sorularının ve isyanlarının hiçbirine karşılık alamayan Hâmid, sessizlikten hiç hoşlanmamaktadır.

Yağsın nesi varsa kainatın
Lâkin bu derin sükût dinsin.

derken sessizlik karşısında duyduğu dehşeti dile getirmektedir.

Hâmid' in bütün eserlerinde görülen hayat ile ölüm arasındaki tezat, baştan sona ölüm teması üzerine yazılmış olan Makber' de bütün kuvvetiyle görülür. Hayat, ölüm gerçeği karşısında tüm güzelliğiyle durmaktadır. Hâmid, günlük hayat sahnelerini eserlerinde başarıyla işleyen, bunu yaparken ölümden sonrasını merak eden bir şairdir. Makber de ölümden sonrasını tanımak için açılan bir penceredir. Fakat bu pencere hiçbir şey göstermez, kendi başına bir sırdır. Hâmid, ölümü kabul etmekte güçlük çeker ve isyan eder ama isyanının asıl sebebi, insanın öldükten sonra değişmesi, bedeninin yok olması ve insanın ruh haline gelmesidir. Ölüm karşısında bazen kullanılan sofiyane ifadeler ise

Fuzuli ve Galib Dede' nin etkisiyledir. Eserin en kuvvetli bölümlerinden biri olan Mensur Mukaddime ise Tanzimat yıllarındaki yeni fakat sanatlı Türk nesrinin, güzel bir örneğidir. Makber Mukaddimesi, Hâmidâne tezatlarla yazılmış, hareketli bir nesirdir. Duygu, görgü, bilgi ve düşünce unsurları ile söz sanatlarının başarılı bir şekilde birleştiği bu nesir de tam veya parça olarak birçok antolojide yer almıştır.

Makber, Hâmidâne söyleyişin en yüksek dereceye yükseldiği şiirdir. Fatma Hanım' ın ölümü ile çok sarsılan Hâmid, hem bu olayla savaşmak hem de eşinin adını sonsuz kılmak için eseri yazarken, Bu dönemde sadık lalası Ahmet Ağa hep yanındadır. Bir gün Hâmid' in üzüntüsünden çıldırmasından korkulduğu için Fatma Hanım' a çok benzeyen Feride Hanım adındaki bir oyuncuyu, onun gibi giydirerek Hâmid' in yanına gönderildiği söylenir. Hâmid' in Makber' de Fatma Hanım' ın ölümüne ağlarken birdenbire:

Ey çehre-i hüsn, gülme, âr et,
Döndükçe sanâ ben istitâr et.
Ey nûr, gözümde durma ref' ol,
Uğraşma kadın benimle, def' ol.
Gördükçe beni hayâl-i yâr et,
Alçaklığımı düşün, firâr et...
Lâkin ona pek şehâbetin var,
Bir kerre daha bugün güzâr et.

diye, matemini bozduğu için azarladığı güzelin Feride Hanım olduğu düşünülür. Bu;

Kız gelme banâ, havâyâ kalb ol;
Git bir melek ol, semâyâ kalb ol.
Kalbimde duran taşı koparma.
Bu hâke giren başı koparma.
Benden uza, mâsivâyâ kalb ol,
Bir kalbsiz âşinâyâ kalb ol;
Nezdimde benim kusûrsun sen,
Git ister isen Hüdâyâ kalb ol.

dizelerinde daha açık görülmektedir.

Bu dizelerde bahsedilen güzeli Süleyman Nazif ise “...Onlar, Hâmid' in Makber' i yazarken, uzaktan alâkadar olduğu güzel bir kadın içindir; Makber' in bu parçalarını Çamlıca' da yazarken, o civarda uzun boylu, genç bir hanım dolaşmış.” diyerek, başka bir güzele bağlar. Hâmid' in böyle bir hanımla (Garam' daki Yadigar Hanım) ilişkisi

vardır. Fakat Hâmid, Garam' ı 1878' de yazdığını söylemektedir. Makber ise 1885' te yazılmıştır.

Eser aruzun Mef' ûlü Mefa' ilün Fâ' ûlün vezniyle ve sekizer mısralık kıtalar halinde söylenmiştir. Kıtaların birinci, ikinci, beşinci, altıncı ve sekizinci mısraları birbiriyle kafiyeli, yedinci mısra serbest ve üçüncü ile dördüncü mısraları da kendi aralarında kafiyelidir. Kıtalarda ahenk, Türk Edebiyatında eskiden beri çok sevilmiş olan bir vezinle ve her kıtada beş defa tekrarlanan kafiye ile oluşturulmuştur.

Bu eserin vezninde, birçok mısralarının söylenişinde, kafiye ve rediflerinde, hatta duyuş ve düşünüş aleminde Fuzuli' nin Leyla ve Mecnun' u ve Şeyh Galib' in Hüsn ü Aşk ' ı ile benzerlikler vardır. Bazı mısralarında ise Divan Edebiyatının daha eski asırlarından izler taşıdığı görülür.

Karşılaştırmalar:

Makber' den:

Gördüm yüzünü türab içinde

Geldim aradım kitab içinde

14. asır Azeri şairi Seyid Nesimi' den:

Gördüm seni hem felekde yıldız

Buldum seni hem kitâb içinde

dizeleri arasına söyleyiş benzerliği vardır.

Makber' den.

Ey yâr şu nev-bahar sensin,

Ben anlıyorum ki yar sensin

Leyla ve Mecnun' dan:

Bende olan aşkâr sensin

Ben hod yokum ol ki var sensin

söyleyişlerde benzerlikler vardır.

Makber' den:

Çık Fatma lâhdden kıyâm et

Yâdımdaki hâline devam et

Fuzuli' den:

Hal-i dilini bana beyân et

Esrâr-ı nihanını ıyân et

mısraları arasında ses yakınlığı vardır.

Makber’ den:

Ketmetme bu râzı, söyle bir söz

Ben isterim âh, öyle bir söz

Şeyh Galib’ den:

Zannetme ki şöyle böyle bir söz

Gel sen dahi söyle böyle bir söz

sözleri ahenk bakımından birbirine benzemektedir.

Hâmid’ in;

Kâr etmedi verdiğim devâlar

Geçti yere ettiğim duâlar

Gördük seni ey Hâkim-i Mutlak

Ey hastalara veren şifâlar

şeklindeki şikayetleri de, Şeyh Galib’ in Hüsn ü Aşk ‘ ındaki

Kâm aldı bu çerhden gedâlar

Ferdâlara kaldı âşnâlar

Durmaz mı o ahdler vefâlar

Geçmez mi o ettiğim duâlar

mısralarının ahengindedir.

Makber’ den:

Yârab, bana bir inâyet eyle,

Bir yol tutayım delâlet eyle,

Ey can, buna gel kanaat eyle.

Leylâ ve Mecnun’ dan:

Ey akl edebe riâyet eyle

Bunu bilmek ile kifâyet eyle

Makber’ den:

Ettinse binây-i ünsi viran

Hicrânıma bâri verme pâyan

Leylâ ve Mecnun' dan:
Az eyleme inâyetini ehl-i dertten
Ya' niki çok belâlara kıl mübtelâ beni

Makber' den:
Bir tecrübedir bir hîledir bu
Yok, mahvıma bir vesîledir bu
Leylâ ve Mecnun' dan:
Kimdendir ola bana bu hîle
Kim oldu ola buna vesîle

Makber' den:
Kimden kime etmeli şikâyet
Bu müşküle kim verir nihâyet
Leylâ ve Mecnun' dan:
Yoktur gam ü derdime nihâyet
Gamdan kime eyleyim şikâyet

Makber' den:
Sustur ya bu kalb-i nâlekâri
Ya kârger eyle ah ü zârı
Leylâ ve Mecnun' dan:
Ya ver bana mihnetimde tâkat
Ya tâkatım olduğunca mihnet

Makber' den:
Çıktım Semâvâta hâk-berser
İndim semâvât ile berâber
Leyla ve Mecnun' dan:
Göğsünü kılıp laht gibi çâk
Merkat gibi saçtı başına hâk

Makber' den:
İlla yaşamak bana gerekmez
Âlemde bunun misâli yoktur
Leylâ ve Mecnun' dan:
Yârab, bana cism ü can gerekmez

Cânân yoğise cihan gerekmez

Makber' den:

Bâziçesi inkılâb-ı âlem

Hüsn ü Aşk' tan:

Bâziçe-i inkılâp olursun

Makber' den:

Sen etmez iken bugün tecelli

Ben bîkese kim verir teselli

Hüsn ü Aşk' tan:

Efkâra göre verir teselli

Mir' âta göre eder tecelli

Makber' den:

Yârab ne siyahtır bu hurşit

Hüsn ü Aşk' tan:

Ey ahterimi siyah eden mâh

Makber' den:

Yağsın nesi varsa kâinatın

Lâkin bu derin sükût dinsin

Hüsn ü Aşk'tan:

Ahımla bu rüzgâr dolsun

Makber' den:

Elverdi gam ü melâl rahm et

Geldi serime kelâl rahm et

Gufran buyurup adalet eyle

Ey Hâlik-i zülcelâl rahm et

Hüsn ü Aşk' tan:

Ey Hâlik-i ins ü can rahm et

Yok ben de tüvan aman rahm et

Makber' den:

Ketm etme bu râzı, söyle bir söz,

Ben isterim ah öyle bir söz.

Hüsn ü Aşk' tan:

Bu sırrı edip ıyan söyle
Ketm etme yegân yegân söyle

Makber' den:
Gönlüm, dolu âh ü zâr kaldı

Hüsn ü Aşk' tan:
Dil hayret-i gamla lâl kaldı

Makber' den:
Eyvâh, ne yer ne yâr kaldı,
Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı,
Şimdi buradaydı gitti elden,
Gitti ebede gelip ezelden.
Ben gittim o hâksâr kaldı,
Bir gûşede târmâr kaldı,
Bâki o enis-i dilden eyvah,
Beyrut' ta bir mezar kaldı.
Hüsn ü Aşk' tan:
Eyvâh o rûzgâr geçti
Gül geçti ve nevbahâr geçti
Didâr kem oldu dâr geçti
Câm teşne kalıp humâr geçti

Makber' den:
Her fert cihanda birdir ammâ
Bir tâne değildir öyle, hâşâ
Bir tâne idi o mâh, gitti
Hüsn ü Aşk' tan:
Hâşâki sana berâber olmak
Sen diğer o mâh diğer olmak

Makber' den:
Bilmem kime eyleyim tadarru' ,
Bilmem kime eyleyim takazâ
Kimden kime etmeli şikâyet,
Bu müşküle kim verir nihâyet?
Hüsn ü Aşk' tan:

Kaldım yalnız, başımda sevdâ
Kimden kime idem ah ü şekvâ

Söyleyişleri Divan Edebiyatının büyük şairlerinininkilerle benzerlik gösterse de, sekizer mısralık kıtaların kafiyeleşme şekli bakımından Avrupâîdir. Ayrıca Makber’ in çeşitli mısraları, bazı Avrupalı şairlerin ölüm ve yaradan karşısındaki cesaretlerinden izler taşımaktadır.

Makber’ in önsözü Hâmid’ in romantik şiir anlayışını da ortaya koymaktadır. O, şiiri;

“En güzel, en büyük, en doğru şiir, bir hakikat-i müdhişenin tazyığı altında hiçbir şey söylememektir. Makber ise, hitabet ediyor.

İnsan, bazı kerre, hatırına gelen bir hayali tanıyamaz, o kadar güzeldir.

Zihninde uçan bir fikre yetişemez, o kadar yüksektir. Kalbinde doğan bir hissi bulamaz, o kadar derindir. Bu acz ile bir feryat koparır, yahut pek karanlık bir şey söyler, yahut hiçbir şey söyleyemez de, kalemini ayağının altına alıp ezer. Bu şiirdir.” diye tarif eder.

Bu şiiri –daha doğrusu eserindeki dil hataları- dolayısıyla çok defa eleştirilen Hâmid, eleştirenlere “Nâkâfi” şiiriyle cevap vermiş ve onlara meydan okumuştur:

NÂKÂFİ

Nasıl şerheyleyim ben derdimi, icâd nâkâfi,
Dua nâkıs, tazarru bî-eser, feryâd nâkâfi!
Melekler, burclar ger kılsalar imdâd, nâkâfi,
Gamım levh-i semâya eylesem inşâd, nâkâfi!

Güler mi mâteme dünyada hiçbir sahib-i insaf?
Felâket görmemişsin, derdimi eylersin istihfâf.
Felâket olsa lâyıktır, bu halka sendeki evsâf,
Kifâyet gösterip ey eyleyen irâd, nâkâfi.

Acep hûn-ı dil-i mecrûhumu sen mey mi zannettin?
Sadâ-yı makberi bir na’ra-i heyhey mi zannettin?
Veyahut kendini âlemde sen, bir şey mi zannettin?
Bugün ben yazdım, elbette yazar ahfâd, nâkâfi.

Evet, tarz-ı kadîm-i şi’ri bozduk, herc ü merc ettik,

Nedir şi'r-i hakiki safha-ı irfâna dercettik.
Bu yolda nakd-i vakti cem'-i kuvvet birle harcettik,
Bize gelmişti zira meslek-i ecdâd, nâkâfi.

Ne dersen de, eminim ben bu yolda sermediyyetten,
Ölür, lâkin cihanda kimse mahvolmaz hamiiyyetten,
Gelen imdâd kâfidir bana irfân-ı milletten,
Ne rütbe olsa da tab'ımda isti'dâd, nâkâfi.

(Hep yahut Hiç, s.129-130)

Makber böyle eleştirilse de hem şiir tarihimizdeki yerini almış hem de nesillerin ezberlediği bir eser olmuştur.

Hâmid' e Makber' i yazdıran duygular ve olaylar aynı şekilde başka eserlerin yazılmasını da sağlamıştır. Bu eserler Ölü (1885), Bunlar Odur (1885) ve Hacle (1885) isimli eserlerdir. Ancak bu eserlerin hiçbiri Makber' le ölçülecek kadar değerli değildir ve Hâmid' in şaheserleri arasında sayılmamışlardır.

ÖLÜ

Fatma Hanım' ın ölümünün acısıyla yazılmıştır. Şair, Makber' deki halinden daha durgun ve ağırbaşlıdır. Makber' deki ruh buhranları durulmuştur.

Ölü, kaside şeklinde ve bir nevi terciû-bent şeklinde söylenmiş 16 şar beyitlik 10 manzume halinde yazılmıştır. Yalnız şekli değil, işlenişi de divan şiiri yolundadır. Şiirde;

Melek mi oldum, olunca melek-simâtımdan

gibi cinaslara,

Birut' ta kumlara defnettiğim garîbe dahi

şeklinde zihafılara,

Bu gülistanda eser yok gül-izârından

gibi imâlelere rastlanır.

Hâmid' in Makber atmosferi içinde yazdığı eserlerin en güzeli, üslubu ve fikrî değeri en üstün olanı, Ölü manzumesidir. Ölü, Makber' in 1922' de yapılan ikinci baskısında “bütünlenmiş olarak” Makber' le bir arada basılmıştır.

HACLE

Makber' in arkasından yazılan eserlerin en zayıfıdır. Şair, bu şiirinde yeni bir evliliğin hayalini kurar ve bir gelin odası anlatır. Fakat bu odaya Fatma Hanım' ın hayali daha kuvvetle hakimdir. Şair, bu iki hayal arasında ruhi bir geliş gidiş içindedir. Düştüğü bu ikilik dil ve söyleyişte de kendini göstermiştir ve Hacle ne Makber' in ne de Ölü' nün seviyesine yükselebilmiştir. Bu eserde ayrıca batının ve özellikle Victor Hugo' nun etkisi vardır.

Şair diyorsunuz bana siz bu pek garîbdir
Yandıkça ben içimdeki sûz u güdâzdan

gibi bölümlerinde bu etki hissedilmektedir.

BÂLÂDAN BİR SES

Şairin başka eserlerinde de etkisi görülen Victor Hugo' nun Dieux (Allah) adlı eserinden ilham alınarak yazılmıştır. Duraksız hece vezniyle ve nazım cümlesinden çok nesir cümlesiyle söylenmiştir. Örneğin;

İlticâ ile irtika ettik, mesken-i
cedidimizin cesâmet-ibinihâye-
sine nisbet sen bir cüz-i nâmuayyen-i
Bîvücûdsun ki sâkaa-yi reftârımız
Birle taharrük edip kalkan gûbarımız...

Parçasında tamlamalar ve kelimeler bile bölünmüştür. Bu Hâmid' in bulduğu ve “müheccâ ya da mukaffa” diye adlandırdığı (ahensiz) yeni nazım türüdür; beklentisi vezin ve kafiyein hissedilmemesidir. Bunu da sağlamıştır.

188 mısra olan eser, göğe yükselmiş bir ruhun veya meleğin yükseklerden dünyaya seslenişidir. Buna göre Tanrı' nın birliğine kavuşan meleklerden bazıları, zaman zaman

dünyaya inip, insanların saçma sapan düşünceleriyle eğlenip geri dönerlermiş. Bu eser, Hâmid' in felsefi eserleri arasında sayılır.

VALİDEM

Hâmid' in annesinin hatıralarıyla söylediği uzun manzumudur. İki bölümden oluşur. Birinci bölümde annesinin kaçırılıp İstanbul' a getirilişi, Çamlıca' da bir köşke satılması, Hâmid' in babasıyla evlenmeleri ve annesinin ölümüne kadar olan tüm hayatı anlatılır. İkinci bölümde ise Balkan Harbi' nde “vatan anne” nin başına gelenler anlatılmıştır.

Validem' in vezni eski (aruz), şekli yenidir. 5 ile 74 mısra arasında değişen 65 bentten kurulmuştur. Bentlerde kafiye yoktur. Yalnızca her bendin son mısraı, diğerlerinin son mısralarıyla kafiyeleşir. Böylece vezinli fakat kafiyesiz yazılan şiirin dili de çok ağırdır.

Gâye-î sabr ü g[^]ye-î tâat:
Âlem-î bînihâye-i gufran,
Olmuşuz bînişân-î rûhiyyet...
Tâbi-i cilve-i ulûhiyyet.
Tâ ezelden müebbeden âtî,
Tâ ezelden müebbeden âriç
Nevehât-i cihâna serhâd-saz;
Gûşsuz, dîdesiz, semi'ü basir
Mâliki-nazra-i hired-fersâ;
Hâkim-i kâinat-i bîpâyan.

Bu on mısrada yalnız bir kelime Türkçe' dir.

KARŞILAŞTIRMALAR:

Validem' den;

Bir zaman bir küçük âşiret iken,
Koca bir devlet eyliyen icat.

Namık Kemal' in Vatan Kasidesi' nden;

Cihangirâne bir devlet çıkardık bir âşiretten.

Vâlidem' den;

Şüphesiz, âlemi siyasttir:

Onu mâhir ve muktedir bir el
Döndürür iktizâ-yi hâle göre.
Namık Kemal' den;
Eder tedvir-i âlem bir mekinin kuvve-i azmi

Validem' de Tevfik Fikret' in anlatışını hatırlatan parçalar vardır. Örneğin;

Âlem-i İnkılâptır âlem:
Sabr ile, sa'y ile kanaat ile
Vaytanı dâimâ siyânet ile
Hayret-efzâ neticaler görülür.
Öyle bir gün gelir ki Vâlidemiz
Bize elbet hayat-i tâze verir.
(Validem)

Koyar elbet vatan bu hasta nine,
Bir sıcak buse terli nâsiyene.
(Haluk' un Vedâ)

Bu eserin etkisiyle yazılan şiirler de vardır:

Var idi bunların miyânında
Mâil-i inkışâf bir hâlet;
Bunu görmezdi belki kendileri.
Muhtefî, müctenib nazarlar ile
Rûhtân rûha bir ziyâ-yi lâtif,
Güzel etmek yolunda bir sohbet,
Kalbden kalbe bir selâma şebih
Bir hararetti eyliyen ceryan.
(Validem)

Ateş gibi bir nehr akıyordu,
Rûhumla o ruhun arasından.
(Ahmet Haşim, Parıltı: Piyale)

İLHAM-I VATAN

Büyük Harp’ te milletimizin savaş gücünü artırmak için, o devrin eğitim bakanlığının desteğiyle 1916’ da basılan ve şairin milli kahramanlık şiirler, vatan sevgisi şiirleri ile önceden basılmış olan aynı temdeki şiirleri ve mensur parçaları vardır. İçinde hapsi aruz vezniyle yazılmış 19 şiir bulunur.

HÂMİD’ İN ŞİİRLERİNDE ATATÜRK

1852 yılında doğan ve 1937’ de ölen Abdülhak Hâmid Tarhan, imparatorluğun yıkıldığını, yeni Türk devletinin kurulduğunu görmüş, Tanzimat’ tan itibaren ülke meselelerinin halli için kurulan hayallerin gerçekleştiğine şahit olmuş, şanslı bir şairdir. Bir asra yaklaşan ömrü boyunca, yıkılış ve yeniden doğuşun çeşitli safhalarını yurt içinde ve dışında takip eden Hâmid, Cumhuriyet döneminde hayli yaşlıydı. Fakat yenilikler bütün ömrünce açıldı. Hâmid, Cumhuriyet döneminde özlemlerine kavuşmuştu. İlk şiirlerini birçok mısraları sansür tarafından çıkarıldıktan sonra yayımlanmış olan Hâmid’ in bazı gençlik eseleri ancak Cumhuriyet’ ten sonra basılabilmektedir. Bunlardan Garam² ın macerası en ilgi çekici olanıdır. Eser Hâmid’ in daha 1874’ lerde ilk gençlik yıllarında yazılmış, bir parçası, hayli değişikliklerle “Zamana Birkaç Hitap” adıyla 1883’ te Hazine-i Evrak’ ta basılmış, fakat bütününü yayımlanamamıştır. 1908 inkılâbından sonra Garam, Süleyman nazif’ in bir önsözüyle Şehbal’ de yayımlanmıştır. Eser ancak 1923’ te kitap olarak basılabilmektedir. Garam’ da öyle parçalar vardır ki, Hâmid’ i yaşadığı günlerin çok ötesine taşır. Bu eserde kadın hakları, tekkelerle ilgili fikirler Cumhuriyet’ in ileriki yıllarında gerçekleşecektir.

Hâmid’ in 1881’ de yayımlanan “Mazi Yolcusuna Âti yolu”adlı şiiri 1925’ te Dumlupınar dergisinde yeniden yayımlanırken, başına şu not eklenir: “En büyük şairimizin bundan kırk dört sene evvel bugünkü inkılâb-ı medeniye dair manzum irşadnâmesi.”

Hâmid 1922’ de Ruhlar, 1923’ te Garam, 1924’ te Yabancı Dostlar ve hâtıratını, 19215’ te Arziler ve Cünun-ı Aşk’ ı, 1935’ te Hakan’ ı yayımlar. Eserlerinden bir kısmı da bu arada ikinci baskılarını yaparlar. 1922’ de Eşber, Kahpe, Makber, 1928’ de İbni Musa yayımlanır.

İşlediği tem ve fikirler bakımından Cumhuriyet’ e böylesine yakın olan Hâmid, her şeye rağmen bir Tanzimat yazarıdır. Şahsiyetini ve üslubunu o dönemde kazanmıştır. Bu bakımda 1920’ lerden sonraki eserlerinde, devrin meselelerini işlemekle birlikte, bunlar motifler olarak kalmaktadırlar. Hâmid, o kadar orijinal fikir ve imajlara sahip Arzîler’ inde bile eski dilini kullanır. Dil bakımından bazı arkaik Türkçe kelimeleri kullandığı Hakan’ da da esas itibarıyla kendisine has üslup ve dilini muhafaza eder.

Burada Hâmid’ in doğrudan doğruya Millî Mücadele ve Atatürk’ ten bahsettiği şiirler üzerinde durmak istiyorum. Hâmid, II. Abdülhamid’ e sunduğu ve ancak arşiv belgeleri arasında kalan kasidesi dışında sadece iki padişah, Fatih ve Yavuz Sultan Selim için ve bir de Atatürk için şiir yazmıştır. Şairliğinin adeta doruk noktasını teşkil eden Fatih ve Selim için yazdığı şiirler, başta Namık Kemal olmak üzere sanatkârlarımızı heyecanlandırmıştır. Bilhassa Yavuz Sultan Selim için yazdığı şiire Namık Kemal bir nazire söylediği gibi, Yahya Kemal Beyatlı da “Selimnâme” sini vücuda getirmiştir. Hâmid’ in Atatürk için yazdığı şiirler çevresine böylesine tesir etmiş değildir. Zira artık şiir zevki ve örnekleri değişmiştir. Hâmid’ in bu tarihlerde Atatürk için yazdığı şiirler, çok geniş bir koronun seslerinden biri olmaktan ileri gidememiştir, hattâ çok akis uyandırdığı bile söylenemez.

Bu şiirlerden 1924’ te Dumlupınar zaferinin birinci yıldönümünde “Zafer-i millîmizin büyük serdarı muazzam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” ithafıyla yazdığı ve birçok gazete ve dergide yayınlanan “Gıyaben ...Dumlupınar’ da” adlı şiirde Hâmid, önce “şanlı askerleri” selâmlar. Vatan uğruna canlarını veren mübarek şehitlerden Hâmid daha önce de “İlham-ı Nusret” ve “Ziyaret” gibi şiirlerinde bahsetmiştir. Fakat bu şiirdeki şehitlerin bir farkları vardır: Onlar “Zinde bir devlet” hediye etmişlerdir. Hâmid bu neferleri övmek için sadece “Türk” demenin yettiğini söyler.

Mehmetçik, milletin tahtında “en büyük sultan”, hilkatın kalbinde en büyük heyecan,Tanrı’ nın nezdinde en büyük kuldur. Ve hamiyetin kıymetli kanıyla “Türk ilinde” yapılan bu büyük iş “bir mahşer-i iber” olsa yeridir.

“Yüce Türk oğlu Türk olan neferat”

ın bir üstünlüğü de üstün bir kumandana sahip olmasındandır:

“Yücedir hem sizin kumandanınız.”

Bu zafer, ziyaretsiz bir mezarın nâlezeni, ihtiyar şairi tam “nisyan” derinliğine düşmek üzereyken canlandırmıştır ve şair bu zaferi kazananlara şahsı adına da müteşekkirdir.

“Verdiniz siz o hîçe taze hayat.”

Hâmid’ in Atatürk için yazdığı ikinci şiir “Dâhi-i Teceddüd’ e” adını taşır. Bu şiirinde Hâmid, Atatürk’ ü, bir inkılâpçı olarak selâmlar ve onun şaheserinin cihanşümûl olacağını belirtir. Onun gazâsı, büyük zaferi “bu inkılâp” tır ve “tagallüp, taassup, teseyyüb” e karşıdır. “Cehâlete” karşı “ilmin” zaferidir.

“Evet, cehâlete ilmin bir büyük zaferi
Cihanşümûl olacaktır onun bu şâheseri”

Mustafa Kemal sadece yaptığı inkılâpta örnek olmayacak, sadece ülkenin kurtarıcısı olarak da kalmayacaktır. O, vatanın ebedî bekçisidir de. Şair “Büyük Gazi’ ye” adlı üçüncü şiirinde de Gazi Mustafa Kemal’ i “bu ulvî vatanın tâliinin en güzel yıldızı” olarak vasıflandırır, onun zırhıyla ülke kaplıdır.

“Hep rehâkârı değil, ey Gazi,
Bu mübarek vatanın sen, hem de
Ebedî bekçisisin!”

Bu son mısralarla Hâmid, şair sezgisiyle bir gerçeği de belirtmiş olur. Millet sade ona inanmaktadır. Milletin dünyadaki elçisi de odur.

Atatürk’ ün 1927’ de İstanbul’ a gelişi dolayısıyla yazılan bu şiirde de Atatürk bir güneşe benzetilir. İstanbul onun doğuşunun şevkiyle yeni bir zafer bayramı yaşamaktadır. Hâmid kâinatta tecelli eden Tanrı’ nın “hâsiyeti” ne sahip gördüğü Mustafa Kemal’ in kendi dehasının eserlerinin “hayretçisi” olabileceğini ifade eder:

“Bu mesâibzede cemiyette sen
Yeniden bie vatan ettin ihdâ
Görüyor şevk-ı tuluunla senin
Yeni bir ıyd-ı zafer İstanbul
Kendi âsâr-ı dehânın belki
Sende hayretçisisin!
Kâinatında tecelli buyuran
Hâlik’ ın sende o hâsiyeti var!”

1928 yılında Türk’ ün Altın Kitabı çeşitli yazarların intibalarını içine alan yazılar ve şiirler arasında Hâmid’ in “Gazi” adlı şiirine de yer verir.

“Nedir bu inkılâb-ı dide-tâb
Bu nâşir-i zafer kuvâ-yı hârîka”

mısralarıyla başlayan şiir daha önce Dumlupınar dergisinde yayımlanan “Dahi-i Teceddüde” adlı şiirin yapısındadır ve adeta onun bir devamı hissini uyandırmaktadır.

Bu şiirde Mustafa Kemal’ in “kuvvetleri” ve “deha” sından bahsederken şair, onu yine yaptığı “inkılâp” ile değerlendirir. Bu inkılâp onun “şâheseri” dir ve “cihanşumul” olacaktır. Zira bu inkılâp, “adaletin kıyamı” , “hakkın ihtilâli” , kahr ve zulüm karanlığının sönüp yok olmasıdır. Böylesine bir işe kalkışan kahramanın duası elbette kabul olacaktır.

“Evet bu inkılâb-ı pür şitâb
Adâletin kıyamıdır ve hakkın ihtilâlidir.
Zalâm-ı kahr u zulmün indifâ u ihtilâlidir...
Ya olmasın mı müstecab
Duâ-yı Mustafa Kemal?”

Hilâl artık onun bir işaretidir ve onun aydınlığına Türk neferi iman etmiştir. Adeta Tanrı bu ülkeleri Mustafa Kemal için saklamıştır, fakat Tanrı yine gökle yeri Mustafa Kemal’ e feda etse yeridir:

“Hudâ-yı Mustafa Kemal
Onun kudümü için saklamış bu ülkeleri,
Fakat sezâdır o Hâlık ederse gökle yeri,
Fedâ-yı Mustafa Kemal!”

1927’ de yayımlanan “Malûl Gaziler” şiirinin müsveddesinde şairin şu notu yer almaktadır:

“Kanaat fazilettir, feragat rahattır ve mefkûrecilik en büyük mazhariyettir. Hayat-ı insaniyette nihayetsiz himmetler (...) vardır. Bunların bir kısmı hâsıl olursa da bir kısmı elbette husul bulmamıştır. En bahtiyar ve bermurad sandığınız bir adamdan sorunuz. Tamamıyla nâil-i emel olmuş mudur? Şüphe yok ki alacağınız cevap menfi olur. Bu cihetle rahat etmek için bunların çoğundan feragat etmeli ve en hayırlısının istihsaliyle kanaat etmeli. Emellerin en hayırlısı bugün mefkûre dediğimiz nuhbe-i emeldir.

Nuhbe-i emel ise vatan ve milleti kurtarır. Misal ve mümessili Mustafa Kemal’ dir.”

Şiirinde vatan uğrunda savaşanların en büyük ilham kaynağı olarak zikreden fakat gazileri belirli bir savaş ve zamana hasretmeyen Hâmid’ in yukarıdaki notu okununca, bu

şiiiri yazarken hatırında, Milli Mücadele gaz,ileri ve onların kumandanı olduğu anlaşılmaktadır.

Hâmid’ in Cumhuriyet devrinin temel kavramlarından olan halk üzerine yazdığı uzun bir şiiri de vardır. Eserlerinde öteden beri bu kavram üzerinde ısrarla durmuş olan şair, halkçılığın bir devlet umdesi olarak gerçekleştiğı Cumhuriyet devrinde, duygularını uzun bir şiirle belirtmiştir. Cumhuriyet’ in onuncu yılında yazılan “Halk” şiirinde Hâmid, halkı, ebedî bir cemaat olarak görür. Ferdin bir mânâ kazanması, ancak bu “büyük cemaat” içinde olmasıyla kabildir. Bu büyük cemaat “valideyn” i, “ecdâd” ve aileyi içine alır. “Bekâ” halktadır. Halkın ferde verdiği şöhret, aslında halkın bizzat kendisine aittir, zira fert onun dışında değildir. Fertler adeta tek başlarına sahip oldukları değerleri ve ünleri sonra halk denilen “büyük cemaat” a terk edeceklerdir.

“Tarih-i cihan”, “ahkam-ı zaman” hep bu fertlerden oluşan büyük cemaatin “iş”idir. Ahkam-ı zaman ondan alınan tesirle değişir, dünyanın hakimi “halk” tır.

Hâmid şiirinin ikinci kısmına, ilk bölümünün başlangıcında olduğu gibi “bir ferdinim, ey büyük cemaat” mısraıyla başlar ve şöyle devam eder:

“Benden sana daima itaat.
Duydu bu duâ-yı müstecabı,
Elbette seversin inkılâbı...
Cumhuriyet onun başında,
Derler ki o şimdi on yaşında.”

Cumhuriyet, “insanlığa has” bir muhabbettir ve halk onu çoktan dilemektedir. Cumhuriyet insanlı yaşadıkça yaşayacaktır.

“İnsanlığa hâs o bir muhabbet,
Çoktan onu sen dilerdin elbet.
Gayet beşerî o fisk-ı muzmer,
Kıldıkça beşer olur muammer.
Gizliyse de şimdi zâhir oldu,
Bir darbe-i Hak müzâhir oldu.”

Halkın bu darbesi, doğuda ve batıda akis bulmuştur ve darbenin sahibi Mustafa Kemal’ dir. Hâmid böylece halktan, halk idaresi olan Cumhuriyet’ in kurucusu ve milletin timsaline sözü getirir:

“Aksetti nidası şark u garbe,
Kimdendi o dahiyâne darbe

Gaziliği Mustafa Kemal' in.

İclâli o sâhib-i celâlin.
Ondan ediyor değil mi neş'et,
Elbette onun bugünkü hey'et.”

Hâmid bu mısralarla fert ve cemiyet arasındaki münasebeti Mustafa Kemal Dolayısıyla bir kere daha belirtir.

“Ferdiyyetidir cemaatinbu...
Cemiyetidir dehâetin bu.
Hürriyet-i fikr ü meslek onda
İstiklâlin de bîşek onda.
Ey halk ki, bir muazzam insan
Etti sana în ü ânı ihsan.
Düşunda hukuku var o zâtın,
Medyun onadır bugün hayatın.”

Başlangıçta ferdi cemiyet içinde eritirken, bu mısralarla, halka haysiyetini iade etmiş olan kişiyi yüceltir. Halk her şeyini, kurtarıcısına borçludur. “Mahkum” olan halk şimdi ”hâki” dir.

Hâmid bundan sonra, yine halka hitap ederek, o şahsın da kendi aralarından çıktığını ifade eder.

“Senden çıkıyor o şahs-ı dâhi
Mahzâ sana pişvâdır ey halk...
Yoktur o seferberin hududu,
Her sahada beklenir vücudu.”

Medeniyet yolunun rehberi, istikbale doğru yürürken, düşmanlarını ezecektir, fakat kuvvet onun sadece kolunda değildir.

“Hattâ o dimağen âhenîndir,
Birçok gözü var ve nîkbîndir.”

Bu iyimser gözler de halkındır ve halk içindir.

“Ey halk, senin demek o gözler.

Hattâ seni gösterir o simâ.”

Böylece Mustafa Kemal’ in Türk milletinin timsali olduğunu ifade eder, daha sonraki mısralarda da açıkça tekrarlar:

“Ey Türk, sana Türk’ ten oldu imdâd,
Gazi ki bugün mümessilindir.
Elbette senin mümasilindir.”

Şaire bu sözleri söyleten halktır. Şeyh Galib’ i hatırlatan eda ile şöyle der:

“Ben söylüyorum sanırlar amma
Sen bil ki senin bütün bu sözler.
İlhamı fakat dehadan aldım.
Tufan-ı zekâ içinde kaldım.”

Son mısralarda, ihtiyarlığını hatırlayan şair, gençlere hitap eder. Hamle gençlerden gelecektir. “Çok hamle, çok da tedbir” gerektirmektedir ve Gazi de fiiliyle bunu ispat etmiştir:

“Gençler, yazınız sükut et ey pir,
Sizden gelecek gelirse hamle,
Tedbir alınır mı tek kalemle.
Çok hamle gerekti, çok da tedbir,
Gazi bunu fi’len etti ispat,
Milliyete en büyük mükâfat...”

Böylece Hâmid bu şiirinde beşeriyet, milliyet, Türklük ve onun timsali Mustafa Kemal’ i birleştirir. Hâmid’ in düşünce mekanizması tezada dayanır. “Halk” şiirinde de cemiyet ve fert birbirine zıt görünen ama aslında birbirini tamamlayan ve mânâlandırان bir bütün olarak ele alınır. Hâqmid’ in ilk eserlerinden itibaren işlediği “halk” kavramı, Cumhuriyet devrinin temel kavramlarındanıdır.

Hâmid’ in 1924’ te basılan Yabancı Dostlaradlı üç bölümden ibaret diyalogunda da genç bir İngiliz ile konuşan yaşlı bir şair –ki bu kendisidir- bir ara Ankara’ dan bahsederler.

1928’ de milletvekili olarak TBMM’ ye giren, ölümünde devlet töreni yapılan, cenazesine Cumhurbaşkanı Atatürk’ ün de bir çelenk gönderdiği Hâmid, Namık Kemal’ den itibaren nesillerin görmüş olduğu rüyanın gerçekleştiğine şahit olan, ihtiyar bir Tanzimat şairidir. Tanzimat’ tan sonra Türk aydınlarının kutsal fikirler olarak

yücelttikleri hürriyet, vatan, halk, milliyet, medeniyet, teceddüt, inkılâp gibi kavramlar Hâmid' in ilk eserinden son eserine kadar çeşitli şekillerde devam eder. Bu bakımdan o yukarıdaki şiirlerinde de görüldüğü gibi Cumhuriyet devri fikirlerini, duygularını ve Cumhuriyet' in kurucusunu samimiyetle benimser ve onları yüceltir. Hâmid' in şiirleri bir bakıma Tanzimat yazarlarının bir asır süren özleyişlerinin ortak sesidir. Ölümünden sonra yayınlanan bir beyit de bunu açıkça gösterir.

“İyd-ı Cumhuriyyet’ i idrak eden bie ihtiyar
Nevcivan olmuş kadar oldum bugün ben bahtiyar”

Milli Kültür, nr. 7, Aralık 1981, s. 28-31

TİYATROLARI

Hatıralarında, sokak ve hayatın onu sahnedekilerden daha çok etkilediğini söyleyen Hâmid, küçük yaşlardan itibaren sahne eserlerini seyretmiştir. Daha çok, opera ve bale eserleri seyreden Hamid' i daha derinden etkileyenler de bunlardır. Bunu tiyatronun dilde asla keyfiliğe izin vermemesi ama müzik ve dansın ön planda olması sebebiyle kelimelerin ön planda olmamasından anlıyoruz. Çünkü Hâmid' in örneğin Tezer piyesinde adeta koro ve seslerin kullanıldığını görürüz. İlhan ve Turhan ile zeyllerinde, Cünûn-ı Aşk' ta bale sahneleri vardır. Uzun tiradlarının arkasında Romantik tiyatro örnekleri kadar opera arylarının da olduğu düşünülmektedir. Bu anlayış Hâmid' in tiyatro eserlerinin anlaşılmasına neden olmuştur.

Hâmid, tiyatro eserlerini manzum, mensur ve bazen de karışık olarak yazar. Bu durum da Romantik tiyatronun gereğidir. İlk eserlerini (Mâcerâ-yı Aşk, Sabr u Sebat, İçli Kız, Duhter-i Hindû, Tarık, İbni Musa) nesirle yazmış olan Hâmid, Duhter-i Hindû' dan itibaren araya şiirler katar ve bu şiir denemeleri ile yeninin kapısını açar. Tarık ve İbni Musa' da da manzum kısımlar vardır. Hatta Tarık' taki

Her yer karanlık pür nûr o mevki

diye başlayan şiir bestelenmiş ve tek başına anılmaya başlamıştır.

Hâmid Duhter-i Hindû' dan sonra, Nesteren, Nazife, Tezer, Eşber' i yazmıştır. Nesteren' de yeni bir nazım ölçüsü denemiştir. İlhan, Turhan, Liberte, Abdullahü' s-sagir, Sardanapal, Yabancı Dostlar, Hakan manzumdur.

Londra' da yazdığı Zeynep ve Finten nesir ve nazım karışıktır. Zeynep hakkında 2 Kânun-ı sani 1303/14 Ocak 1888 tarihli mektubunda Hâmid, Rezaizâde' ye bazı şeylerin nazımla, bazı şeylerin nesirle daha iyi ifade edildiğini; Finten' in ise nasıl rast gelirse öyle gittiğini, nazım ve nesrinin karışık, vezninin de çeşitli şekillerde olduğunu söylemiştir. Hâmid, bu arayışını ömrü boyunca sürdürmüş ve sonunda Cünûn-ı Aşk' taki ritmik, ahenkli şekle ulaşmıştır.

Fikir açısından ele alındığında, gerçekten orijinal olduğu anlaşılan bu eserler, sahneye çıkabilmek için yeni baştan işlenmelidirler; çünkü Hâmid, seçtiği dil ve yapı bir tiyatro eseri için gerekli olanlardan farklıdır. Bu da Hâmid' in gerçekten bir tiyatro eseri yazmak isteyip istemediği sorusunu akıllara getirmiştir.

Hâmid' in eserleri, birkaç bölüme ayrılarak incelenebilir:

- 1- Konusunu günlük hayattan alan eserleri

- 2- Alegorik eseri
- 3- Yabancı ülkeleri konu alan oyunları (Bunlar da esas kaynakları tarih olduğu için, kendi aralarında gruplanır.)
 - a. Uzak tarih (Eski tarih)
 - b. İslâm tarihi
 - c. Türk tarihi

TARIK

Abdülhak Hâmid’ in Türkiye dışında şöhret kazanan ilk eseridir. Konusu Endülüs’ ün Müslümanlar tarafından fethedilmesidir. Özellikle İslam dünyasında büyük ilgi uyandırmıştır. Arada bir aruzla ve duraksız hece ile söylenmiş manzum parçaları da olan bu piyes tiyatro tekniği gözetilmeksizin yazılmıştır. İçinde ahlak, fazilet, kahramanlık ve tevazu ile ilgili güzel konuşmalar vardır. Özellikle İspanya fatihi Tarık İbni Zeyyad’ ın “Endülüs hükümdarlarının hazineleri içinde” söylediği bir tirad, başlı başına bir edebi ve beşeri değerdir.

Bu eserin bir sahnesinde Shakespeare’ in Romeo ve Juliet’ inin etkisi vardır. Juliet’ i sevmediği bir insanla evlenmekten kurtarmak için rahip Laurence ona uyutucu bir ilaç verir. Güzel kızı öldü diye mezara gömerler. Rahip, gece olunca kızı mezardan çıkaracak ve Romeo’ ya kavuşturacaktı. Ancak Romeo kızı gerçekten öldü zannederek, kızın mezarının başında intihar eder. Az sonra uyanan Juliet, sevdiği erkeği ölmüş görünce, Romeo’ nun hançerini kalbine saplar. Operada temsil edilirken, mezarlıkta sahnelenen bu bölümde her yer karanlık bırakılmış ve yalnız Juliet’ in mezarı bir meşale ile aydınlatılmıştır.

Hâmid’ e

Her yer karanlık pür nûr o mevki

mısramı yazdıran olay budur. Hâmid, bu etkiyle, Tarık tiyatrosunda da bir mezarlık sahnesi canlandırmıştır.

Henüz 18 yaşındaki güzel bir İspanyol kızının aşık olduğu Arap mücahidi. Bir savaşta vurulur ve bir İslam mezarlığına gömülür. Hain bir İspanyol papazı ise kıza ya kendisine ya ada elindeki hançere teslim olmasını teklif eder. Kız, papazın elindeki hançeri kaparak Müslüman mezarlığına koşar ve sevdiği kahramanın mezarı başında;

Her yer karanlık pür-nur o mevki

Mağrip mi yoksa makber mi yâ Râb!
Yâ Hâbgâh-ı dilber mi yâ Râb?
Rüya değil bu, aynıyle vâki
Bir gülşen olmuş şimdi harâbe
Ebr-i seher mi düşmüş türâbe!

mısralarıyla başlayan mersiyei söyler ve elindeki küçük hançerle intihar eder.

Bu sahne Tarık dramına adeta eklenmiştir. Esere ayrı bir hareket ve güzellik veren bu aşk mersiyesini Hâmid, Namık Kemal' e yollamış ve esere onun düzelttiği şekliyle koymuştur. Namık Kemal' in düzelttiği mısralar içinde en dikkate değer olanı bizzat Kemal' in karakterini ve üslûbunu ifade ettiği için “Ebr-i seher mi düşmüş türâbe” mısraıdır.

“Ebr-i seher mi inmiş türâbe tasavvuru bu kadar, hasret-i hayâlat içinde bulunduğum hâlde, şahihen bana da gıpta-resân oldu. Fakat *inmiş* yerine *düşmüş* denilse, ne dersin? Ben dâimâ yazdığım şeylerde şiddet taraftarı olduğumdan, o hayâl, âlem-i ilhamdan benim fikrime nâzil olsaydı, *inmiş* yerine *düşmüş* ile ifade ederdim.”

Tarık tiyatrosunu Hâmid, 1876' da Paris' te yazmış; 1879' da eserin içindeki bu şiiri Namık Kemal' e yollamış ve Tarık 1879 sonu ile 1880 başında İstanbul' da basılmıştır. Tarık, Arap, Fars, Alman, Sırp dillerine tercüme edilmiştir. Ayrıca Hâmid' in Sultan Abdülhamit zamanında Madrid sefirliğine tayin edildiği halde, Tarık gibi İspanyolların hoşlanmayacağı bir eser yazmış olması nedeniyle bundan vazgeçildiği söylenir.

FİNTEN

Hâmid' in manzum, mensur eserlerinin içerisinde edebi bir zaferdir. Zaten Hâmid de Finten' i “eserlerinin en edebi kılıklı” diye bulur ve onu diğerlerinden daha üstün tutar. İngiltere' de yazılan bu eser felsefi, içtimai, ruhi, beşeri büyük bir insanlık dramıdır. Konusunu Hâmid' in İngiltere' deki hayatından almıştır. İleri bir tiyatro anlayışıyla işlenmiştir.

Konusunu tarihten değil, Hâmid' in İngiltere' de bulunduğu yıllardaki Londra hayatından almıştır. Genellikle Londra' nın yüksek muhiti içinde geçse de , halk çevrelerine, veremliler hastanesi gibi yerlere de ışık tutmuştur.

Finten, üzerinde geniş çözümlemeler yapılabilecek bir eserdir. Mesela, Fatma Hanım' ı veremden kaybeden şair, bu eserinde veremden intikam alma psikolojisi içindedir. Ona göre Allah' ın yarattığı Fatma Hanım veremden ölmüştür. Verdiği devaların bu hastalığa hiçbir çaresi olamıştır.

Finten’ de Hâmid’ in bir veremliler hastanesinden alarak, önce mezara gömdürdüğü, sonra bir “lord” la evlendirdiği Blanche’ ı, o devirde hiçbir çarei olmayan verem bile öldüremez. Böylece Hâmid veremden, Hâmidâne bir intikam alır.

Eserin baş kahramanı Finten, bir saralı canı kimliğindedir. Shakespeare’ in Hamlet, Macbet, Otellogibi eserlerinde görülen canı, deli, kıskanç ya da saralı olma gibi özellikler gösteren karakterleri Batı edebiyatında işlenmişse de Finten üzerinde böyle bir araştırma yapılmamıştır.

Finten’ de Hamlet’ teki kurukafa sahnesine nazire yapılır.

Hamlet’ deki mezarlık sahnesinde kazılan toprakta bulunan kurukafalar üzerinde konuşanlar hep Shakespeare’ in kafasından konuşurlardı. Finten’ deki mezarlık sahnesinde ise konuşan, yerde kendi kafasını bulan bir genç kızdır ki ölmüş, ruhlar alemine karışmış ve şimdi ışıktan bir tayf halinde kendi kafasını eline alarak, üzerinde kuvvetli fikirlerle konuşur.

Finten, Shakespeare’ in etkisi altında olmasına; Hamlet’ i, Otello’ yu, Peer Gynt’ i andırmasına rağmen Hâmidâne sanatın muhteşem bir örneğidir. Hâmid, Finten’ le tiyatro yeteneğinin doruk noktasına çıkmıştır. Bundan sonraki eserleri ne Finten ne de Eşber seviyesine çıkabilmiştir.

KARŞILAŞTIRMALAR:

A:

“Lady Constance – Müzikayı sever misiniz?

Fesli – Herkes kadar.

Lady Constance – Müstesna bir surette sevmeli değil misiniz ki mûsiki de şiir ailesindendir :?

Fesli : Birkaç hemşirenin hepsini birden beğenmek olursa da sevmek olamaz zannederim” parçasındaki feslinin cevabı, öyle sanıyorum ki Hâmit’ in buluşu değildir, daha önce geçen bir yazı işlenmiştir; bu, 1984 de basılan Mukaddeme-i Celâl’ deki, “Bir edib, şiir ile mûsikiyi iki hemşireyi teşbih etmiş; memâlik-i mütemeddine’ de bulunan tiyatro ma’ rezlerinden her biri o iki mahbubbe-i vicdan’ dan birinin ziynet-saray-i visâlidir” cümlesinin yeni bir söylenişidir.

B:

Finten’ de Shakespeare etkisi vardır.

Othello:

Bakılmaya korkulacak adam

Davalaciro:

Bir heyûla-yi bedlika, bir gol, çehre-i mevtten mehîb ü abûs

Othello:

Paldım dudaklı herif

Davalaciro:

O tunçtan yapılmış mehîb ve müşekkel Hintli

Othello:

Yaşlı kara koç

Zevk değil, korku veren kurum karası herif

Davalaciro:

Davalaciro, o elli çift öküz kuvvetinde olan lenduhâ-yi pür işteha, o elli arslanlık recûliyet

Othello:

Cehennem gibi siyah

Davalaciro:

İri ve uzun boylu, kırmızı sarıklı, beyaz elbiseli bir Hint' li... ihtirâz ile karışık bir ihtirâs ile Davalaciro, ne korkunç, ne vahşî isim!..

Othello:

Yiğit Othello

Davalaciro:

Davalaciro, o Bahr-i Muhit' in dalgalarını parçalıyan dev

Othello:

Aklın varsa gözünü iyi aç Mağribli, Desdemona babasını aldattı seni de aldatabilir

Davalaciro:

(Othello' ya söylenen Davalaciro için de söylenebilir:

-Davalaciro, kendini kolla, Finten, kocasını aldattı, seni de aldatabilir.)

Othello:

Hangi saf kalp vardır ki ona bâzen yersiz şüpheler hakim olmasın!

Ah, düşküncesine seven, bununla beraber şüphe ve endîşesi olan, gene de çılgıncasına âşık erkek ne ıztrahlı anlar geçirir!

Davalaciro:

(Bu zehirden Davalaciro da içmişti). Ah, fakat kim benim yerime aldanmamağa muktedir olabilir, kim aldanmayı istemez? Ben de aldanabilirim.

Othello:

Siz bir kat daha siyah bir şeytansınız

Ah, hâinin kırk bin tane canı olsaydı, duyduğum intikam arzusu önünde bir tanesi çok âciz çok kudretsiz kalıyor

Davalaciro:

(Davalaciro da değişik renkte idi) Sus, Davalaciro, Hindistan' ın bütün kaplanları birden haykırıyor sanıyorum. Bu safra-yi vahşet sedâsını istemem

Othello:

Ah kan istiyorum, kan, kan

Ne olurdu onun canını işkence ede ede 9 senede çıkarabilsem

Bu adam severken aklı başında değildi, fakat çok sevmiştii, bu adam kolayca kıskanmazdı, fakat bir kere kıskanınca kendini bütün bütün kaybetti

Bugün burada, yarın şurada gezen bir yabancı,

Davalaciro:

Finten – işte görüyorsun ki üç yaşında bir çocuk... Vâlidesini senin elinden alamaz ki kıskanıyorsun. Zâlim Davalaciro, senin çocuğun olduğunu isbâta kendisinden mâdâ ne delil istersin?

Davalaciro – orasını anladık, fakat... dün sabahtan akşama kadar nerede idiniz.? Ben bu çocuğun başını istiyorum.

Othello:

Kadının gözü de doymak ister; o zebâniyi seyretmekten ne zevk alacak! Kadın yaş, görgü, zevk uygunluğu ister; Mağripli' nin bunların hiç birinden nasîbi yok

Davalaciro:

(Davalaciro da emir kuludur).

Othello:

Mağriplinin sadakat ve sevgi dolu asîl bir kalbi var

Davalaciro:

(Davalaciro da Finten' in dengi değildir.)

Othello:

Dezdemonâ, Mağripli'yi kolayca elde edebilir; hattâ ona bu uğurda dinini, onu günahlarından sıyırarak bütün mukaddesatını inkâr ettirmek lâzım gelse bile. Othello' nun kalbi, Dezdemonâ' nın aşkına o derece bağlanmış ki Dezdemonâ bir ilâh gibi onun irâdesini yapıp bozar, istediği şeikle sokabilir

Davalaciro:

(Davalaciro' nun irâdesi, bu çelik kazık da, Finten' in elinde yumuşadı ve bal mumu oldu)

Othello:

Kıskanç insanlar, sebep var diye değil, kıskanç oldukları için kıskançtırlar

Davalaciro:

(Othello da öyledir.)

Othello:

Size yalvarırım Dezdemonna

Davalaciro:

(Othello da öyledir.)

Othello:

Size yalvarırım Dezdemonna

Davalaciro:

Yalvarırım size, bibi, beynimdeki akrepleri uyandırmayın, içimdeki çıyanları tahrik etmeyin, Yalvarırım size

Othello:

(Dezdemonna' nın arkasından) Nefis mahlûk, senin aşkın için cehenneme git deseler giderim

Davalaciro:

(Bu da öyleydi, Finten' in hatırı için, tâ Avusturalya' ya gitti, yakalansa cehenneme gidecekti).

Othello:

Ah, ah bana hiyanet ha

Davalaciro:

Ben kıskançım bibi

Othello:

Ah, bundan sonra kalb huzûruna ebediyen elveda

Davalaciro:

Ah, ben size kıskanç olduğumu söylemiştim.

Buraya kadar bu iki kahramanın kişiliklerini vermiye çalıştım. Buna tabiatı anlatan şu parçaları da ekliyeceğim:

Othello' da

Titizlenen dalgalar, sanki bulutları kaplıyor; Vahşileşen ve kabaran yelesile rüzgârın sarstığı dalgalar, Işıldıyan Küçük Ayı' ya su atıyor ve ezeldenberi yerinde duran Kutup yıldızının bekçilerini sanki suya boğuyor. Kuduran denizin bu derece karıştığını hiç görmemiştım

Yerle göğün kavgası bizi ayrı düşürdü

Finten' de

(Davalaciro' nun dalgalara seslenen manzumesinde de bu tasviri görüyoruz):

Bahr_i zahhar değil, ebr-i şererbâr değil,

Hep yanar dağlar ile dolsa cıvarım dönmem.

Dalgalar, uymayınız bâd-i taannütkâra

Othello' da

Varsın güçlkle yol alan gemi, Olimpos kadar yüksek dalgaların tepesine tırmanıp sonra tekrar cehennemden cennetten ayıran uçurumun derinliğince insin.

Finten' de

(Davalaciro' nun denize seslenişi de böyledir.)

Eserlerin sonunda Othello da, Davalaciro da ölmüştür.

EŞBER

Eşber, Hâmid'in manzum tiyatroları içinde parlak bir edebi şöhrat kazanmıştır. Corneille' in Horace tragedyasından izler taşır. Baştan sona bir aşk, kahramanlık, vatan ve şeref yolunda ölümü hiçe sayan bir fazilet dramıdır. Eserin ikinci adı olan “Zafer veya Hiç” Hâmid' in kanlı fakat idealsiz zaferler karşısındaki felsefesini belirtmektedir.

Eserden Bir Bölüm:

İran' da Dârâ' yı mağlup edip Dârâ kızı Rokzan' la nişanlandıktan sonra, Hindistan' a yürüyen Makedonyalı cihangir İskender, karşısında Pencab hükümdarı Eşber' i, ordusunu ve bütün halkını, vatan savunması için hazır bulur. Pencab halkı, İskender karşısında yenilmez bir gurur ve imanla dövüşürler ama savaşta bütün malvarlıklarını kaybederler ve millet halinde ölürler. Eşber esir edilerek zincir ile bağlanır. Daha sonra bağları çözülür ama bu, intihar etmesini sağlar. Eşber yenilmeden önce, İskender' le sevişen ve İskender tarafını tutan kız kardeşi Sümru' yu öldürmüş ve İskender' in yangınlar içinde kahramanca girdiği Keşmir Kalesi' nin bir burcuna asmıştır. Onun asıldığı yere Sümru' ya ulaşmak için Rokzan' ı atıyla çığneyen İskender' in ezdiği

Dârâ kızı Rokzan' ın nâşı da getirilmiştir. Bu sonsuz kahramanlık ve ölüm manzarası karşısında pişman olan İskender, bu halin ne olduğunu sorduğu hocası Aristo' dan şu cevabı alır:

- Zafer veya hiç!..

EDEBİ ŞAHSİYETİ

Abdülhak Hâmid, eserlerinde doğu ve batı medeniyetlerinin zengin dil, kültür, sanat, fikir ve inanış unsurlarıyla, tarihi, içtimai hayatlarını ve edebiyatlarını yan yana getiren bir Tanzimat şairidir.

Küçük şiirlerinde, bazı büyük manzumelerinde, devrinin nesir dilinde başarı sayılan sanatlı nesirlerinde, tiyatro eserlerinde ilk göze çarpan özellik budur. Şairin eserlerinde bahsettiği milletleri yakından tanıma fırsatı olmuştur. İran, Kafkaslar, Fransa, Hindistan, Batı Avrupa ve İngiltere onun, sanatı için malzeme topladığı ülkelerdendir.

Hâmid' in, doğu ve batı edebiyatlarında örnek aldığı çeşitli isimler vardır. Hâmid' in Türk Edebiyatında etkisi altında kaldığı belli başlı isimler Namık Kemal, Şeyh Galib ve Fuzûlî' dir. İran Edebiyatında Hâmid, Sâdî, Hafız, Hayyam, Firdevsi gibi isimleri tanımıştır. Batı Edebiyatında ise sanatına örnek olarak başta Shakespeare ve Corneille olmak üzere Hugo, Racine, Goethe, Dante, İbsen gibi dehaları seçmiştir. Ancak Hâmid, yeryüzünün bu dağınık ülkelerinden yetişen dehalardan aldıklarını kendi sanatında birleştirmesini bilmiştir. Bu sanatın özellikleri arasında çeşitli yönlerden bir “Romantik oluş” vardır. Hâmid bazen şiiri tiyatrolaştırmış, bazen tiyatroya bir hikaye çeşnisi vermiş, bazen de tiyatroyu şiirleştirmiştir. Şekilde ve söyleyişte belli kurallara bağlı kalmak onun bazen yapmak istediği halde yapamadığı bir harekettir. Hâmid' de vezin, kafiye, hatta dil ve cümle kaygısı hep ikinci planda kalmıştır; birinci sıraya alınmalarına çık nadir rastlanır.

Engin bir lirizmle taşkın bir ilhamın kesintisiz yaratıp söylediklerini kaleme almak ve kaleme alınanlar üzerinde ancak nadiren işlemek Hâmidâne sanatın özellikleri arasındadır.

Abdülhak Hâmid' in, henüz çok genç yaşlarında, devrin edebiyat otoriteleri Nâmık Kemal ve Ekrem tarafından fazla övülmesi, eserlerindeki pürüzlü noktaların giderilmesine engel; hatta bu yanlışların devamına da aracı olmuştur. Yahya Kemal, Abdülhak Hâmid' e dair yazısında bu durumu; “Abdülhak Hâmid' e en büyük kötülüğü edenler *dini bütün* hayranları olmuştur. Onun hayırlı dostları da şiirinin kof tumturaklı ve dâhiyâne zannedip de hakikatte laf gürültüsü olan tarafını sevmeyenler ve gerçek şiir olan mısralarını sevenlerdir.” diyerek eleştirmiştir.

Hâmid' in hayatı gibi şairliği de günü gününe uymaz. Onun birçok mısraı coşkun duyguları barındırır. Bir kısım eserinde çıplak tabiat güzellikleri karşısında duyulan

heyecanlar vardır. Bazı eserlerinde ise renkli, gürültülü ve ışıklı hayatının zevki, hatıraları ve bir nevi sarhoşluğu yaşar.

Hâmid' in vatancı ve milliyetçi duyguları yaymak için de eserler yazdığı da görülür.

Hâmidâne sanatın en üstün vasfı sanatı sanat için kabul eden anlayışıdır. Yazdığı eserlerde kendi devletini küçük düşürmemiştir. Onun tiyatro aracılığıyla yaptığı telkinler ve tenkidler daha çok bir ima inceliğinde kalmıştır.

Şairin, yaratılışın sırları karşısında düşündüğü zamanlar da çoktur. Bu zamanlarda özellikle ölüme ve ölümün yaratıcısı Tanrı' ya karşı şiddetli haykırıışları olmuştur. Bunlar düşüncenin yetersiz kaldığı anlara ait feryatlardır. Hâmid, onları benliğinde tutamamış, feryat ettikten sonra yine Tanrı' sının büyüklüğü karşısında sakinleşip çeşitli tövbelere ve düşüncelere dalmıştır.

Hâmid, tiyatro eserlerine tiyatro kahramanı olarak kendini de katmış; birlikte yaşadığı insanları, özellikle sevdiği kadınları ve onlara ait hatıraları tiyatrolarında yaşatmıştır. Mesela *Finten'* deki *Fesli Adam* Hamid' in kendisidir . Cünun-ı Aşk' taki kadın kahramanların çoğu Hâmid' in hatıralarıdır; erkek kahramanların bir kısmında yine kendisi vardır.

Hâmid' in edebiyata olan aşkı birçok aşklarından daha derindir. Paris dönüşü işsiz kaldığı zaman onu işsizliğin maddi, manevi sıkıntılarından bu edebiyat sevgisi kurtarmış ve Hâmid, Sahra, Tezer, Eşber ve Bir Sefilenin Hasbıhali gibi her biri kesin bir edebiyat aşkıisteyen eserlerini bu işsizlik devresinde yazmıştır. Hâmid, bu edebiyat aşkını 1928' de “Eserlerimi Nasıl Yazdım?” isimli makalesinde şu şekilde anlatır:

“O zamanlarda edebiyat aşkı, bütün arzu ve itaatlerimin fevkinde bir âmir-i mutlak mevkiinde idi. Herhangi memlekette olursa olsun mutlakıyetle istibdâdın fıtraten alehdârı ve isyânkârı olduğum halde bu edebiyat aşkının müstebidliğine tahammül ediyordum.

Edebiyat aşkı, bedîiyat aşkı demektir. Edebîyat aşkında ise yalnız mehâsin-i sûriyye değil, aşk-ı vazife, aşk-ı vatan, aşk-ı millet, aşk-ı insâniyet gibi hasenât-ı mâneviyye de mündemiçtir.”

MAKBER' DEN:

Gördüm yüzünü türâb içinde,
Geldim, aradım kitâb içinde.
Bir hâb gelir o, dîdeden dûr,
Gitti diyemem mezara ol nûr.
Bu sıfır nedir hisâb içinde?
Erkam ona inkılâb içinde.
Bir hîcî-yi zî-vücûd, yâhud,
Bir kabrdır ıztırâb içinde.

Yârimdi o, yoktu bir rakîbi,
Olmuş idi ruhumun tabîbi.
Şimdiyse elimde yok ilâcım,
Lâkin onadır hep ihtiyâcım.
Urmak neden böyle bir garîbi?
Gurbetlerinin bu mu akîbi.
Ben bari türâb olaydım evvel,
Mâdâm türâb imiş nasîbi...

Yâ Rab, öleyim mi neyleyim ben?..
Ayrı yaşayım mı sevdiğimden?..
Verdin bana böyle bir musibet,
Ettin beni düşmen-î muhabbet.
Yâ bir kulu sevmiyor musun sen?..
Yâ böyle ölüm değil mi erken?...
Hiç bulmamak üzre gaaib ettim,
Mecnun gibi ben onu severken.

Allaah işini gör ey birader,
Etmez mi bu iş beni mükedder...
Lâkin ne mükedder, âh sorma!..
Kimdir, kim o bî-günâh? Sorma!..
Olmuştu yetimlik mukadder,
Bilmezdi nedir pederle mâder.

Bil sinnini : yirmi altı var, yok;
Tut, sonra anı mezara gönder...

Mir'âtı mıyım celâlinin ben?...
Yâ aksi miyim cemâlinin ben?...
Benden bu cihan ne anlar, eyvah...
Me'yûs ederim ukulü billâh...
Bir lâfzı isem mealinin ben,
En çirkiniyim zılâlinin ben.
Cilven olamaz mı tâm bensiz?...
Noksanı mıyım kemâlinin ben?...

Înşân olamaz zevale kail;
Zîrâ yaşamaz o hâle kail.
Gökte başı, zîri çâh-ı esfel,
Hep kendini aldatır o muğfel.
Gafletle olup muhale kail,
Olmam bakın irtihâle kail.
Kaldım, yaşarım cihanda tenhâ :
Â'mâ gibi bir hayâle kail.

Bildir nereye uçar gülüşler?
Feryâdlara olur mu bir yer?...
Zahir neye böyle ye'stir hep?
Bâtın neden böyle hande-ber-leb?
Ben zâir ü sen defin-i makber,
Gel bir soralım bunu berâber
Çıktın mı huzûr-i Kibriya'ya?..
Bildin mi nedir o Tıfl-ı Ekber?..

Ma'sûm ki râzıdır bükâsı,
Ma'sûm ki handedir likası,
Gehvâresi şâdmân-ı matem,
Bâzîçesi inkılâb-ı âlem;
Ma'sûm ki yoktur intihası,
San, kendisi kendinin Hüdâsı;
Etmişti seni o Halik i nâz
Fikrimde vücûdunun ziyası..

Akl olma ile kasîr ü mahdûd
Hâriçte kalan olur mu merdûd?.
Ger yoksa anı kabule esbâb,
Redd etmeğe de görölmez îcâb.
Ben ruha nasıl derim ki mefkuud,
Hissettiğim ıztırâbı mevcûd.
En doğru defîldir bu hicran.
Bir bâb durur ukule mesdûd.

Bu makberedir o baba makdem,
Bilmem ne duyar girince, âdem?...
Sûzişlerimin budur esâsı,
Hep şübhelerin bu en fenası.
Benlik acebâ kalır mı ol dem?
Sönmüş erimekte nûr-ı dîdem.
Ben gözler idim bu hâli ey yâr
Senden daha çok zamân akdem...

Kılmazsa bugün sebat bir şey,
Olmaz mı bu hâdisât bir şey?
Kâzibse seher, hayâl ise şeb,
Encüm sayılırsa sıfır der-çeb,
Nisbet ölüme hayât bir şey;
Nisbet ebede memat bir şey.
Bir şey yoğise buna müsebbib,
Elbette bu kâinat bir şey.

Mâdâm ki anda dâhiliz biz,
Dönmez ki hayâl-i zailiz biz.
Görmekte büyük, küçük müsâvât,
Bu silsileden çıkar mı emvât?...
Zahirde fenaya mailiz biz,
Ma'nâ-yi fenayı câhiliz biz.
Âlem ne olursa biz beraber,
Âkilsek o hâle kailiz biz.

Farz et ki zevaldir hakîkat,

İnsan niçin olmasın muvakkat?
Olmazsa bu hâbtan o bîdâr,
Dâ'vâda olur mu hakkı der-kâr?...
Yoktan bizi vâ' eden bu fitret.
Vardan da yok etse haktır elbet.
Biz anlamadık ki ibtidâyı,
Mahkûm ola indimizde gayet.

Zî-rûh fena bulur, iyândır.
Ru'yâ denemez, cihan cihandır;
Vermez, görürüz zevahir ümmîd,
Baksan yine bizce zahir ümmîd.
İşte bu ümmîd kim nihândır,
Bakîliğe belki bir nişandır.
Yok, yok, şunu anladık biz ancak :
İşte bu cihan, bu asumandır!..

Etmeklik için Hûda'yı iz'ân
İnsan ne demek, bilir mi İnşân?..
Mümkün mü o Kibriyâ-yi Mutlak,
Mahkûm-i hayâl-i âdem olmak?..
Ne akl bilir onu, ne vicdan,
Tahdîd çıkar ne dense noksan.
Biz hükm edelim ne zumdur bu!..
Hiç mehkemeye gelir mi Yazdan?.

Yok., bunda azâbtır âzâbım;
Ru'yâ olamaz hayâl ü hâbım.
Hilkatte abes ne var ki olsun
Bir emri tehî bu kalb-i meşhûn?..
Her şeyde hatâ ise hesabım,
Muhtî olmaz ya ıztırâbım
Raks etmeğe hiç degâ müşabih
Bir hayye gibi bu pîç-ü-tâbım.

Lâkin o zaman dönüp derim ben :
Dünyâyı ben istedim mi senden?..
Bildim mi ki hep sitem var onda?..

En sonra da bir adem var onda?...
Feryâdlarım demekse şîven,
Feryadı veren değil misin sen?...
Bir yâreli eylemez mi feryâd?..
Karşımda nedir benim bu medfen?.

Âlem, diyoruz, hayâldir hep,
Gördüklerimiz zılâldir hep;
Ta'bîr-i diğerle.hepsi hiçlik,
Hiçlik ise hepsidir kezâlik.
Bir hîç ki Hakka dâidir hep,
Pür kudret-i Zü'l-celâl'dir hep.
Her hâlde mevttir hakikat,
Ahvâl-i beşer o hâldir hep.

Nerden geliyor gumüm?...
Bilmem!.. Nerden kılıyor hücum?..
Bilmem!.. Âsâr-ı gazab görüp semâda,
Titrer durur ellerim duada.
Ru'yâ göremem, nücûm bilmem,
Dünyâya nedir lüzum?.. Bilmem!..
Dinler yeri, kalkarım havaya,
Her suda alel'umûm : Bilmem!...

Tâbut!.. inkılab-ı hamuş,
O Ser-hadd-i revân u akl-i medhuş.
Tâbut!... O harabe-zar-ı ümmid,
Tâbut!... O iğbirar-ı cavid.
Tâbut!... O zıll-ı haşr-ber-duş,
Tâbut!... O mevti cuş-ber-cuş.
Sarmıştı o ruha çar-balin,
Ben açmış idim memata aguş.

Artık çekemez gönül bahân,
Sevmez bu nesîm-i hîle-kârı.
Allaah için ey sabah, gülme!..
Ey çehre-yi inşirah, gülme.
Ejder sanırım bu cûy-bârı,

Bir taze kız anlarım çenârı.
Geh âlemi bir mezar, geh de
Cennet görüyor gözüm mezarı.

Yerden bite gayri meh-likalar,
Taşlıkları okşasın sabâlar.
Yâ Rab, bana ıztırâb lâzım,
Her şeyde bir inkılâb lâzım.
Gökten yere düşmeli dualar,
Baştan başa yağmalı belâlar,
İhlâl-i sükût için savâik,
Heykeller, ilaheler, hüdâlar

Safîl semevâtı cây edinsin,
Teşhîr olunup ecel tepinsin.
Bin velvele, bin kıyamet olsun;
Bin zelzele bir inayet olsun;
Mahşer tozarak mezara binsin,
Çarpıp küreler kırılsın, insin;
Yağsın nesi varsa kâinatın...
Lâkin bu derin sükût dinsin!...

Yâ Rab, bu gece yılan mı yuttum?..
Şeytan mı yedim, perî mi tuttum?..
Zihnimdeki fikri belledim yâr;
Karşımdaki zilli anladım vâr!..
Yazdıkça mürekkebi kuruttum;
Her bir sözü kendime okuttum.
Allah'a benim gözümde burhan...
Bir şey diyecektim âh unuttum!..

Hep hâk değil mezâr-ı dil-ber,
Nisyân olacak ikinci makber.
Nisyân!... O esfel-î mekabir,
Nisyân!.. O maktel-î eklbir.
Bir diğeri de bu kalbi muğber;
Zîrâ o da hâk ile beraber,
Uçmakta mezârdan mezâra,

Cânân, o firişte-yi sefer-ber.

Andıkça seni büyür hayâlim;
Bir fecr-i azîm olur leyâlim.
Nâmın ne kadar enîs-i candır?..
Feryadım ile sana revândır.
Allah.. derim, gelir mecalim;
Allah.. derim, biter zevalim.
Tahriki ile uçar bu savtın,
Gamdan ne kadar kırılma bâlim.

Allah'a yakınsın ey Muhammed!..
Ey akl-i muazzam ü müebbedi..
Allah'ı bize sen ettin i'lân;
İllâ bize yoktu râh-ı îmân.
Çok reh-revi etse de mukayyed,
Yollar görünürdü pek muakkad.
Sen Asr-ı Saâdet'inle geldin;
Hakkıyla o gün bilindi! maksad.

ÖLÜ'DEN:

Hüdâ önünde gerek bir vazîfe insâne,
Ki bilmeden bunu ifâ eder o bîgâne.
Ben ol vazîfeyi zî-rûha münhasır görmem;
Şümûlû vardır onun hem de cism-i bî-câne.
Tûyûr nağme, şecer neşv ile, su cûşîş ile;
Hacer sebât ile, bir tarz ile garîbâne;
Yetîm girye vü makber sükût ile ebedî
Kılar vazîfesin i'lâ huzûr-ı Yezdân' e.
Neyim?.. Fakat bilemem, ben; niçin düşünmedeyim?
Yiyip içip de işim benzemek mi hayvâne?...
Behîmenin de fakat bir düşüncesi olacak,
Ki derdi var, görünür ihtiyâcı dermâne.
Niçin hayâtına versin zevâl fikrimizin,
Veren bütün ebediyyet cihanda bir âne?..
Nedir lüzûm-i zuhûrum bu hâk-i esfelde,

Garîk olup gideceksem muhît-i nisyâne?..
Hayır, giden ebedîdir zalâm-ı mâzîye;
Evet, gelen ezelîdirfezâ-yı devrâne.
Benim, fakat, bu buluş kendi aklımın buluşu...
Uyar mı fikr ü hisâbım hisâb-ı Rahmân' e?..
Bu şekk-i muzlim-i pertev-küşün netîcesidir,
Sabâh görmez isem geh bu leyl-i hicrâne.
Veren sıfâtı dahî Kibriyâ'ya aklımdır;
O akl ile çıkılır mı bugün bu meydâne?..
O akl ile fakat etmez isem muhâkememi,
Ne söyleyim ki ben olsun cevâb vicdâne?..
Sorar bu hikmeti yerden semâ, semâdan yer;
Cevâb-ı acz gider dâim înden âne.
Bu gün o akl ile derk ettiğim şudur ki benim:
Bu kâinât varır secdelerle pâyâne.
Zevâl buldu veyâ bulmadı demek mi gerek
Bert'ta kumlara defn ettiğim o cânâne?..

Evet hakîkat-i eşyâ türâb şeklinde?...
Bunun edillesi var, bî-hisâb şeklinde.
Kalan bugün bize ancak ümîd-i gufrandır;
Onu çeker, durur âdem azâb şeklinde.
Aceb türâba neden nefet eylesin ki beşer,
Gözükmeyen bir o var, ıztırâb şeklinde?..
Ne şübhe, evvel ü âhir Vücûd-i Mutlak'tır,
Okursa âlemi insan kitâb şeklinde!..
Fakat niçin kalayım nâlelerle böyle garîb,
Bu bâğ-zârda ben beir gurâb şeklinde?..
Benim hele neden olsun şeâmetim meşhûd,
Görürse dîde günâhı sevâb şeklinde?..
Eğer gubâr ise encâm-ı hasretim, yâ Rab,
Nedir bu şeyki düşer gözden âb şeklinde?..
Eğer denirse, hiç olmazsa bir tesellîdir,
Bu bahrda yaşarım ben habâb şeklinde.
Ki ol habâb yine bahr içindedir mevcûd,
Muayyen olsa da çok inkılâb şeklinde.
Bu menheli neye medhâl şümâr eder insân

Zemine doğru açılmış o bâb şeklinde?..
Hayât nâmı verilmiş, nedir bu zıll-i sübût?..
Ölüm deriz, o hakkîkat ne hâb şeklinde?..
Sükûttur çıkacak secdeden, salâlardan....
Gönül tanîn ededursun rübâb şeklinde.
Görünmüyor bize şem'-î hakîkatin nûru,
Fakat sehâbı iyândır, nikab şeklinde.
Serimde hep şu suâlin tekerrürün duyarım,
Bu güft-ü-gûlara karşı cevâb şeklinde:
Habîr olur mu aceb hâl-i girye-bahşımdan
Gözümde nûru kalan dürr-i nâb şeklinde?..
Berut'ta kumlara defn ettiğim o tâze vücûd
Alır mı gözyaşımı âb ü tâb şeklinde?..

Bu taş cebînime benzer ki ayn-i makberdir:
Dışî sükût ile zâhir, derûnu mahşerdir.
Bu hâk leyle-yi ümmîdi andırır bence:
Bakılsa zulmete benzer, fakat münevverdir.
Bu kabr-i tâze benim mehd-i fikretimdir ki,
Biraz sefil ise de hafr edince ber-terdir.
Gurûb-i hüsnü gör ey zâir-i amîku'l fikr!..
Gurûb-i şemsten ez her cihet bu ezherdir.
Mezâra benzemiyor gördüğüm bu hâk-i siyâh;
Denir bu hâk-i siyâh âsumanda bir yerdir!..
Ricâl-i gayb cemâat, hatîbi hâtif-i gayb,
Ukuule secde-resan bir bülend minberdir.
Ey âf-tâb, ki bâlâ-yı sermediyyetten
Bütün avâlîme nûrun hayât-güsterdir,
Bu kabr-i sâkiti ihyâyâ yok mudur tâbın?..
Bu kabr kim içi bir necm-i rûh-perverdir.
Değil sitâre, o bir rûh-i cism-perver idi
Ki arş-ı rahmete tekbîr ile sefer-berdir.
Seher o râh-reve hande-yî melâiktir;
Tulû'î mihr-i hakîkatsa şâm-ı esmerdir.
O gün ki ben bulamam bir tarafta câ-yi karâr,
Tafahhus ettiğim elbet o vech-i asferdir.
O şeb ki fikr ile bî-hâb-ı ıztırâb olurum,

Düşündüğüm yine elbet o çeşm-i bî-ferdir.
Tesâdüf etsem eğer bir cenâzeye yolda,
Sanır gibi olurum ki o mâh-peykerdir;
Yine önümde, husûsiyle, bir gelin görsem,
İçim hemen demek ister ki o semen-berdir!..
Sükût içinde, sedâlar içinde, her yerde
İşittiğim nefes-î vâ-pesîn-i dil-berdir.
Hakîkaten iki şahsım ben i'tikaadımca:
Biri hemîşe mübeşşer, biri mükedderdir.
Berut'ta kumlara defn ettiğim güzelse benim
İçimde hande-nümâdır, başımda muğberdir.

HACLE' DEN:

Allah için gelin, bakınız mübtelânıza
Bîgâne durmayın bu kadar âşinânıza
Câiz midir bakıp da bana redd ediş anı
Şâhid dü çeşm-i enverinizde zekânıza
Bülbül denir işitmişim ol sıyt-i kâzibi
Kurbân ola sizin o fem-î dil-rübânıza
Bilmem ne istiyor derimizden neşîm-i subh
Gitsin tuyûr-i Hind'i getirsin sedânıza
Ben şeb sanır idim bu demi siz göründünüz
Tekzîb için beni ne deyim i'tinânıza
Baktıkça hacleniz uçuyor sanki göklere
Müstağrak ol kadar dil ü dîdem sefânıza
Andan hülâsadır bu semâvî vücûdunuz
Ben kaailim sizin bu zemînî semânıza
Mahlûkunuz gibi o perestîş kılar size
Ben zühre nâmını verebilmem hüdânıza
Şâyestedir denilse mehâsin nümûnesi
Ruhsâr-ı dil-firîb-i havârik-nümânıza
Bilsem gelir mi yâdınıza gördüğüm sizi
Ya'ni o gün ki gelmiş idim ben hizânıza
Elbette kendiniz de inanmazsınız derim
İnkâr-ı hüsnünüzde olan müeddânıza
Urduka berk saçlarınız cân eder rücû'

Dil-dâde-yî şikeste-dil-î can-fedânıza
Mahzun nigâhınızla bütün hüznünüz sizin
Târî olur sedâ-yi halâvet-edânıza
Noksan değil kemâl verir sûretim benim
Bu siklet-î mahûf ile hüsn ü behânıza
Benden teneffür ettiğiniz müstefâd olur
Ma'nâ veriş zamânı gelirse ibânızza
Leyl olmasa olur mu idi rûşenî-yi rûz
Ben mâtemimle muttasıl oldum likaınıza
Siz bu sitemde –fıkr ediniz de- devâm edin
Ölmekliğim tevâfuk ederse rızânıza
Ben muntazırken emrinize hıfz-ı cân için
Mümkün müdür tahammül edilmek recânıza
Lâkin nedir nedir bu hayâl-î kefen-misâl
Topraklarıyla gâh karışmak ziyânıza
Mâzî ise bu hâle abestir tasallûtu
Âtî ise o merhamet etsin gedânıza
Her neyse bahtiyâr imişim ben ki davranıp
Çıktım bu şeb huzûr-i necât-intimânıza

Yok dahli yok bu vuslata asla o hasretin
İfrâtı ağlatır beni bunda meserretin
Ben şimdi anladım ne imiş nev-bahâr-ı ömr
Bildim ki bir sefâsı da varmış muhabbetin
Muzlim hakikatimle azâb-î cahîm ile
Bir âlem-î diğerde hayâliyle cennetin
Seyl-î fenâda mevce-süvâr-î sirişk-i ye's
Zîrinde berk-i âh ü sehâb-î musîbetin
Sevdâlı bir türâb ile pey-rev mekaabire
Rikkatli bir atâsına mazhar meşîyyetin
Mevhûm bir yüzün gam-ı hicriyle girye-nâk
Eşcâr ü kûh ü deştine âşık tabâatin
Hasret-keş-î muhabbet idim ben bu hâkte
Bir muncemid alâmeti serdî-yi fırkatin
Bir hüzn-i dâimî ile bir zıll-i bî-vücûd
Bir mevce-yî baîdi bu ummân-ı zulmetin
Düştüm sizin kinârınıza sevk-i baht ile

Bâr-î girâmı gitti serimden o mihnetin
Baktım ki bezm-i ünsünüze girdiğim zaman
Nezdindedir perîsi o küh-sâr-ı vahşetin
Bildim ki görmeden size mecbûr imiş gönül
Gördüm ki mihri sizsiniz ol necm-i fikretin
Ol cism-i gaaibin görürüm rûhunu bugün
Dîdârınız beşâretidir sermediyyetin
Mâil isem hayâle hayâl etmeyin ki siz
Âgâh-ı tâlii değilim âdemiyyetin
Az çok hayâlden gelir insâna tesliyet
Hep iğbirârdır yüzü gülmez hakîkatin
Gayretle tırmanıp çıkar âdem sukuut için
Hayret çıkar öbür yanı dîvâr-ı hayretin
Vardır sizin de hikmetiniz dehre gelmede
Bir hüsn-i nev-tulûusunuzdur bu hey'etin
Değmiş dehâya mâ-hazar-î bih-terînidir
Endâmınız bu ma'raz-ı ulvî-yi san'atin
Düşmüş veyâ zeminde ulûvv-î cemâliniz
Nev-meş'al-î mübârekidir Arş-ı Rahmet'in
Bir gûşesinde bu'd-i semâdan görür fakat
Kalbimdedir dü çeşmi dahî bir hayâletin
Makberle hacledir iki mâhir oyuncusu
Fıtrat deriz bu perde-yi i'câz-ı Kudret'in
Makberle hacle birbirine zevc ü zevcedir
Bâdîsi bin yetîm ile yüz bin übüvvetin

VÂLİDEM' DEN:

Vâlidem ümmiyeydi, ümmiyenin

Vâr idi ezberinde birçok ilim.
Konuşurken siyâk-ı hâle göre
Öyle eş'âr okudu mürtecilen
Ki sedâsındaki halâvet ile
Tarz-ı takrîr-i dil-pezîrinden
Sanki bir kat daha olurdu melîh:
“Neme lâzım benim gonce-yi ter
Bana gönlümdeki bahar yeter”
Gibi eş' ar ile terennüm eder
Ve husûsiyle bir melek gibi o
Ne mübarek dururdu, ben bilirim.
Ediyorken tilâvet-i Kur'ân!
Pederi görmez olduğuyçün san-
Ki tehâşi ederdi görmekten;
Son zamanlar alîl olan gözünün
Gördüğü bir hayâl idi ancak;
Ameliyyâtı istemez, sevmez,
Der idi dâimâ – Ne görmek için?
- Bizi görmek için, deyince güler:
- Sizi duymaktayım, bu kâfidir,
Sağ olun, siz görün bu dünyâyı,
Ben de görmüş gibi olur, gülerim.
Gülerim der de , etseniz dikket,
Görünürdü için için giryân.
Yaşamaktan da bezmiş olmalı ki
Sinnini sorsalar cevâben o:
Belki üç yüz yaşındayım, derdi.
Çâresi dâr-ı âhirette olan,
Çektiği derd-i müzmin-î mâtem
Etse ancak ederdi kesb-i sükûn,
Olarak secde-sây-i seccâde.
Kılıyorken namâz olurdu onun
Sanki mihrâbı hıttâ-yî Îrân.
Vâlidem mazhar-î mehâsin idi;
Yalnız hüsn-i zâhirîye değil
Hem de mazhardı hüsn-i ahlâka.
Vâr idi hilkât-î bülendine
O tevazû' ki celb-i hürmet eder.

Terbiyet-gâhı bir konak, -bence
Kendinin kendidir mürebbiyesi
Öyle halk etmek istemiş Kudret.
Hâl ü tavrı berî tekebbürden,
Hâl ü tavrı fakat kibârâne.
Cümle nezdinde bir sevimli kadın.
Kimseyi sevmez âşinâ bir zât
Onu gayet severdi, hep biliriz,
Ona etmişti hasr-ı istihsân.
Kendi de severdi herkesi yâhut
Öyle zannettirirdi herkese o.
Kimseyi kırmamıştı ömründe,
Ömrünün nıfsını zaman gerçi
Hurd ü hâş eylemiş, bitirmiş idi!
Yoktu hakkında müşteî bir kalb,
Ne de dargın bakışlı bir vicdân.

TENAĞĞUM

Ne hoş eyler muhabbeti ta'rîf
Şu garib bülbül âşiyânında
Ben de gûyâ idim zamanında
Âşiyânımdı bir nihâf-i zarîf

Gezdiğim demde gül-sitanlarda
Beni yâdıdır eyleyen taltîf
Duyarım nefhanı hafîf hafîf
Rûzigâr estiği zamanlarda

Aksinin mihridir tenevvür eder
Âb-ı çeşmimde, ka'r-ı canımda
Dağlara aks eden figanımda
-Seni sevdim- sözü tekerrür eder

Berf-pûşîde kûh-sâr üzre
Nur saçıp âf-tâb-ı subh-ı besîm
Sırma kâküllerin eder tersîm
Zîb-i düş ettiğin karâr üzre

Şu sehâb-î sefid-i penbe-nümûn
Görünür fers-i izdivaca nazîr
Âteşin câmesiyle bedr-i münîr
Şeklini arz eder senin Tomsun

Gözümün uçtu gitti tâb ü ferî
Hâb-ı rahat gibi figan figan
Vechi dîdemden olmasın mı nihân
Ki değil merdüm-âşînâ o peri?

Kıldı hicran ikaamete me'nûs
Beni vahşî gibi yabanlarda
Gördüğüm rahatı çobanlarda
Belde halkında görmedim efsûs!

Oldu şeb-gîr zulmet-î hicran
Seyr edin kerHkeşân-ı eşk-i terî
Cisminin ayrı ayrı zerreleri
Yâd edip gün yüzün olur sûzân

Âşıkın muhrikaane güfteleri
Cismini eyler ol gülün lerzân
Gülnehâle nesîm olunca vezân
Nice tehzîz ederse berk ü beri

Ne füsün eyledi aceb devrân
İhtiyar etti meh-veşim seferi
Uçtu mânend-i-kevkeb-î seheri
Gün gibi her sabah olurken iyân

Âsumân ey fezâ-yı âyine-sâ
Mutlaka aks-i rûyudur - şu kamer
Sath-ı tâbânı ki verir zîver
Nerdedir nerde sevdiğim acebâ

Mesken oldu bana řu sahralar
Gezerim sũ-be-sũ tek ũ tenhâ
Yerde, gœkte beğendiğim eşya
Arz eder vechin eyledikçe nazar

Bana her zevkten gelir řîrîn
Elem-i hasret ũ gam-î firkat
Ya visalinde bulduğum lezzet
Olunur mu lisân ile tebyîn?

Geceden berf-pûş olan eşcâr
Neşr-i envâr edince mihr-i cihan
Nitekim câmeden kalıp ũryan
Eder evrakını bütün İzhâr

Açılır tal'atin görünce hemân
Kalb-i zârımdaki gam-î muzmer
N'ola kılsa vücûdumu en-der
Açılıp bağtaten řu hâk-istân?

Bir kıyâs olsa bu dil-î şeydâ
Şu akan nehrden musaffadır
Gam-ı hicran içinde peydadır
Bir neheng-î gürisnedir gûyâ

Fevt edip takatimle kuvvetimi
Nûş eder hûnumu revân benim
N'ola hâlim âmân âmân benim
Kime arz ey leyim şikâyetimi?

Aldığım nâme-yî siyâh-lika
Za'f ile çektiğim řu bâr-ı keder
Mutlak eyler beni adîm ũ heder
Verse de nâmıma cihanda beka

BİR VAİZE BİR MEV'İZE

Ey beşer çehreli hayvan, heyhat,
İlm ü irfan iledir zevk-l hayât.
Onu hiç kullanamazsan nâdân,
Neye vermiş sana nutku Yazdan?
Yoksa zâtınca hayâtın hükmü,
Ne olur bizce O Zât'ın hükmü?
Neye geldin bu cihâna, söyle?
Düşünüp durmak için mi böyle?
Kimseye fâiden olmaz şunda.
Ya niçin mâiden olsun bunda?
Maksadın görmedeyim azm-i cinân,
Ya niçin eylemedin terk-i cihan?
Âhirette arıyorsun her ân,
Burada yok mu sanırsın Rahman?
Nef'-i ukbâyı edersin tafdîl,
Buna mâni' mi teâvün, tahsil?
Kisb-i dünyâyâ bulursun tezyîf,
Sana emr eyledi mi şer'-i şerîf?
Vatan ü milleti bilmem dersin,
Ya niçin kendine âdem dersin?
Halk için hubb-i vatan îmândan,
Sence şer'î mi değil hubb-i vatan?
Neye dersin, o diğer ma'nâdır,
Yâni mazmûn-i vatan ukbâdır?
Çünkü hep cennete gönlün meyyâl,
Ne İçin gaile-î ehl ü iyâl?
Vatani zahiri sevmezsın sen,
Ne demek hubb-ı mahall ü mesken?
Görürüm hâl ile kaalin medhûl,
Sence ahkâm-ı şerîat mechûl.
Sun'unu eylemiyorsun teslîm,
Bu mudur sence Huda'ya tâ'zîm?
İyi halk ettiği şey ukbâda,
Böyle va'z etmedesın efrada.
Bize hep kahrını ettin izhâr,
Bu mudur rahmet-i Hakk'ı ikrar?
İyiden hâlî ise rûy-i zemîn,
Nasıl ettin iyi şey'i tahmin?

Görmesen fark edemezdin kendin,
Onu dünyâda görüp öğrendin.
Öteden gelmediğin pek derkâr.
Ki bunu eyleyemezsin inkâr.
İnanır sözlerine mağbûnlar;
Hakk'a bühtan mı değildir bunlar?
Bir nefes tevbe kılıp abd-i hazîn,
Bunca isyanı ede afva karîn.
İyi fark etmez isek nîk ü bedi.
Bize eyler mi azâb-î ebedî?
Sözlerin hep o azaba dâir,
Anladık kahr eder, Allah kadir.
Sözü yok onda olan gufranın.
Yok mudur mağfireti Rahman'ın?
Azıcık ma'deletinden bahs et,
Lûtf ile merhametinden bahs et.
Olamaz, sen ne kadar haykırsan,
İntikam alması Hakk'ın kuldân.
Aldırır, gelmek için hak yerine,
Birinin sârım dîğer birine.
Bil ki Hallâk-ı Cihan rahmandır,
Her ne halk etmiş ise ihsandır.
Cümle âsârı güzeldir, hoştur;
Âleme boş dediğin pek boştur.
Yalnız âbid olaydı inşân.
Görülür müydü cihanda ümran?
Dediğin yolda gideydi her bâr,
Bulunur muydu bugünkü âsâr?
Âdem etmezse bina vü i'mâr.
Sen ne kâşane bulursun, ne mezar.
Bunda har şey'i desem şayandır.
Yaradan Hakk'sa, yapan İnsandır.
Medeniyyet ne, diyorsun, bilmem;
Medeniyyet yaşamaktır, sersem!
Hazret-î Âdem'i fikr et bârî,
Serde var mıydı anın destan?
Acebâ var mı imiş herkese sor,
Hazret-î Nûh zamanında vapor?

O zaman posteki, yaprak giyerek,
Meyve yoksa mazi, buğday yiyerek;
Galibâ olmadığından çok taş,
Ederek dâim ağaçlarla savaş;
Toprak altında bütün meskenler,
Kılarak tekne ve sallarla sefer;
Cezbe-yî cerbezenin müncezibi.
Senden örnekler alan zümre gibi,
Ba'zı âdetleri ya'nî görenek
Nev'-i hayvandan alıp öğrenerek,
Bunda imrâr-ı dem eylerler idi;
Sonunu onlara kim söyler idi?
Bir terakkî ile gitmiş her şey;
Ya'ni her âdet ü her söz, her re'y.
Sonra bulmuş bu kemâli âlem,
Eser-î kudret-i nev'-î âdem.
Kim çıkarmış yer içinden ma'den?
Neler olmuş, bak, o ma'denlerden!
Olamazdı dese bir ehl-i vukuf,
Volkan olmazsa maâdin mekşûf.
Meselâ saikalar Rahmân'ın,
Çâre-yî defi fakat inşânın.
Siper-î saika, seyyâle-i berk,
Hem de keştî-yi havaî bî-fark.
Mahv ü îcâd, eser-î Azze ve Celi.
Şübhe yoktur, gelir emriyle ecel.
Ya, demir yollara var mı diyecek?
Götürür şark ile garba yiyecek.
Gerçi Kudret'ten eder istimdâd,
Kılmış insan dahi çok şey îcâd.
Bunlar etseydi de mâzîde zuhur,
Kayb olup sonra olaydı mezkûr,
İşitince ya inanmazdık biz,
Ya onun hepten dardık mu'riz!
Bunların cümlesi el'ân meşhûd,
Cümlesi tecrübelerden mevcûd.
Eser-î gayret-i âdemdir hep
Servet ü rahat ü ikbâle sebab.

Sen de İslâm'a dilerseñ hizmet,
Sa'y ile gayret ü ikdam öğret.
Halka bildirme bu dünyâyı kerih,
İlm ile ma'rifet eyle tenbîh.
Sence matlûb deęilse rahat,
Bize çekirme azâb ü zahmet.
Düşünüp ömrümüzün gayetini
Nefsinin istememek râhatini,
Vatan ü milleti kılmak nisyân,
Kendi beytinde bulunmak mihmân,
Hep ibâdetle geçip rûz ü şebi,
Yine de gayrıdan olmak talebi;
Sence meşru' ise bunlar, pek şâz,
Edemez kimse bu emri infaz!

BİR SEFİLENİN HASBİHALİNDEN

Ne idim ben, ne tabii bir kız
Belki sahrada rebii bir kız

En büyük zevkim, ümidim, neşem
Kırda seyran idi, her gün, her dem

Düşünürken o büyük sahrada
Beni halk eyleyen tenhada

Duruyorken hareketsiz, sessiz
Yere inmiş göğe benzerdi deniz

Aksi tekbir ile dolmuş dereler
Secde eylerdi bütün mescereler

Şebi mehtap doğar aynı şafak
Her taraf nura olur müstağrak

Akıyormuş gibi her suda hayat

Yüzüyormuş gibi hep mahlukat

**Uçacakmış gibi eflake zemin
Halden, mazi ile atiden emin**

**Mutmain şevk ile soldan, sağdan
Bir şataretle inerdim dağdan.**

TARIK' TAN:

İspanya' nınTârik tarafından fethi sırasında İspanyol kahramanı Mikado' nun büyük kızı Lüsi, bir İsalâm mücahidine âşık olmuştur. Bu asker sonradan bir vuruşmada şehit düşer. <<Mâtemzede Kız>> Müslüman mezarlığına girerek şehit sevgilisinin kabri başında şu ağıtı söyler ve kendini vurur.
Şiir çok uzun olduğu için iki bent seçilmiştir:

Her yer karanlık pür-nur o mevki
Mağrip mi yoksa makber mi yâ Râb!
Yâ Hâbgâh-ı dilber mi yâ Râb?
Rüya değil bu, aynıyle vâki
Bir gülşen olmuş şimdi harâbe
Ebr-i seher mi düşmüş türâbe!

Yârim mı mefdûn, ay mı tutulmuş?
Dikkat şu sönmüş nûr-ı nigâhe!
Kabri çiçekten bir türbe olmuş
Dönmüş o türbe bir haclegâhe.
Bir haclegâhe dönmüşse türben
Aç koynunu aç, ma'sûkanım ben.

FİNTEN' DEN:

Kuruluşu çok karışık ve uzun bir sahne eseri olmakla birlikte Abdülhak Hâmid' in belki en kuvvetli oyunu Finten' dir. İçinde göze çarpacak kadar Shakespeare etkileri bulunan bu eseri, Elçilik Bâşkatibi olarak Londra' da bulunuşunun ikinci yılında tamamlamış, ancak 1918 de yayımlamıştır.

Hâmid, bu eser hakkında: <<Onu Londra şehr-i cesim ü muhteşeminde yazmıştım. Finten' i yazmak için kullandığım hokka bir bahri muhit idi diyebilirim. Finten' in muhteviyatına gelince, kaynağım Londra' da geçen hayatım ve kendi müşahadelerimdir.>> demektedir.

<<Hakikatlere hayal kanatları>> taktığını söylediği bu eserde, cin, peri, tayf, hayal, ruh gibi birçok tasarlanmış yaratıklar da vardır.

Olay:

Lord Dik adlı İngiliz asilzâdesi, kocası Avusturalya’ da buluna Finten adlı, güzel ve muhteris, Kanadalı bir kadınla düşüp kalkmaktadır. Finten’ in bütün arzusu, Lord ile evlenerek sosyeteye katılmaktır. Bunun için iki plân kurar:

Kendisine deli gibi âşık (ve acube oğlunun babası) olan Hintli dev uşak Davalaciro’ yu vuslatı ile mest ederek ve onunla evleneceğini söyleyerek Avusturalya’ ya gönderip, yaşlı ve zengin kocası Mr. Krus’ u vurdurtur.

Dostu olan bir doktorla sanatoryuma giderek veremin son devresinde bulunan Blanş adlı kızı bulur, Lord Dik ile evlendirirler. Maksat, bu asil kızın Finten’ in acube oğluna adını vermesi, sonra ölmesidir. Çünkü Finten, aslında Davalaciro’ dan peydahladığı oğlunun babası olduğuna Lord Dik’ i inandırmıştır. Blanş ölünce Lord serbest kalacak ve oğlunun anası olan Finten’ le evlanabilecektir.

Ancak, Finten’ in hesapları kadere uymaz. Blanş yaşar ve Lord ona âşık olur. Karı koca balayı geçirmek için Beyrut’ a giderler. Finten’ de arkalarından, artık iyice sevdiğini anladığı Davalaciro’ yu Beyrut’ ta karşılamaya gider.

Davalaciro ile bir süre mesut yaşarlar. Finten, ucube oğlunu da yanlarına alır. Fakat Davalaciro sevgilisini şiddetle kıskanmaya başlamıştır. Bu çocuğun kendinden olduğuna inanmaz, öldürmeğe kalkar. Finten’ de yavrusunu kurtarmak için attığı birkaç kurşunla kara devi yere serer. Sonra öldürdüğüne pişman olup üstüne kapanır.

Eserin bitimi, Finten’ le mezar arasında bir söyleşmedir. Mezar onu kendine çağırır, Finten ise gitmek istemez; << Benim yerim bir kırmızı denizdir.>> der.

Aşağıda II. Manzar (Perde) dan alınan bölümde, Finten’ in Davalaciro’ yu, kocasını öldürmek için nasıl kandırdığı görülmektedir.

Finten, onu yatak odasına çağırtmıştır. Davalaciro, yalnızdır, kendi kendine söylenmektedir.

II. MANZAR

FİNTEN: - (İçeriki odadan) Ne oluyorsun Davalaciro, kendi kendine mi söyleniyorsun?

DAVALACİRO: - Lâmbalar kendi kendine yanıp perdeler kendi kendine açılıp kapanıyor. Ye ben nasıl kendi kendime söylenmiyeyim...

FİNTEN: - (girerken) Ben geliyorum. O işleri yapanlar gitti.

(Finten, baştan tırnağa kırmızı bir atlas gecelik giymiş olarak gelir.)

Finten – Davalaciro

DAVALACİRO: - (kendi kendine) İşte hararet!... elbette bir ilâhenin geldiği yerden şeytanlara gitmek düşer.

FİNTEN: - (kapıyı sürmeliyerek) Korktun mu Davalaciro?

DAVALACİRO: - (eğilip tazim ile selâm vererek) Şimdi daha ziyade korkuyorum Bi-bi!... (kendi kendine) Şimdi aydınlık daha korkunç..... Kapıları sürmeliyor.

FİNTEN: - Her zaman karanlık olmaz Davalaciro. Bazı kere de aydınlık olur. (manalı bir tarz ile) Öyle değil mi? galiba ne demek istediğimi anlamıyorsun. Düşünürsen hatırına gelir.

(Diğer kapıyı dahi sürgüledikten sonra Davalaciro' nun yanına gidip bıyıklarını okşayarak) Davalaciro, ben senin bu uzun bıyıklarını ne kadar severim bilir misin?

DAVALACİRO: - Yağız hayvanlarınızın saçlarını da seversiniz.

FİNTEN: - (Davalaciro' nun bıyıklarını okşayarak kendi kendine) Çalmak istediğim bir kemanın telleri. Bunları Avusturalya maksadını hızlandırır bir telgraf haline döndürmek istiyorum. (Titreme içinde olan Davalaciro' nun beline sarılıp başını, yetişemediği kalbgâhına yaklaştırarak, hayran hayran yüzüne bakar) Bak Davalaciro, senin bu cihan kûbesini yıkacak gibi duran yüksekliğinin yanında ben ne kadar alçak kalıyorum!...

DAVALACİRO: - (türlü türlü korku ve hırıltı sesleri ile) Bib-bi! Bi-bi... Bi-bi!...

FİNTEN: - Ya böyle heybetli ve muazzam bir erkeklik çehresi karşısında benim gibi zayıf ve âciz bir kadın ne olabilir?... Papağanlarım ne yapıyor Davalaciro, İngilizceyi öğreniyorlar mı?

DAVALACİRO: - Belki benden daha iyi öğreniyorlar Bi-bi! (Kendi kendine) Ah, İngilizce değil, cemiyet beşeriyenin bütün lisanları şu dakikada dilimin ucuna geliyor.

FİNTEN: - Nasıl da bir siyah mehtabı andırıyorsun Davalaciro! Hem korkunçsun hem büyük... hem yükseksin hem yakın... Ben kimim, ah! Ben senin yanında ne olabilirim Davalaciro! Bir yanardağın yanında bir çiğ danesi!...

DAVALACİRO: - Ben Himalaya' nın en karanlık, en terkedilmiş, toprağa en yakın mahlûku, siz Londra' nın en yüksek tabakasında bir yıldız, en rûhani ufkunda bir halka-i muhabbetsiniz.

FİNTEN: - Sen bir pehlivan, bir bahâdır, bir dev... Üç dört adam büyüklüğünde bir adam. Ben...

DAVALACİRO: - Her halde benden kuvvetlisiniz.

FİNTEN: - Ben küçücük bir vücut, sen serâpa zerre... Ben şu dakikada Hindistan' ın en yüksek bir adamını odamda görüyorum. Ah Davalaciro!

(Davalaciro' nun yetişemediği yüzünü eğerek öper...)

DAVALACİRO: - (çekilmek isteyerek) Ah, Bi-bi!...

FİNTEN: - Yetişmiyeyim mi istersin? ben ki senin boynuna asılıp kalmak isterim.

DAVALACİRO: - Lord Sahip, Bi-bi! Lord Sahib (Lord Dik) beni darağacına astırır.

FİNTEN: - Bu kürenin toprağı öyle bir ağaç yetiştirmez Davalaciro, hangi kesici âlet vardır ki sana vursun da kırılmasın...

(Finten' in, bütün ısrarlarına rağmen Davalaciro ona dokunmak istemez. Sonunda da Finten, meramını üstü kapalıca söylemeğe başlar:)

DAVALACİRO: - Ben bir ilâhenin yatak odasında kâbus olmak istemem.

FİNTEN: - Madem ki beni hasrette bırakıp gitmek istiyorsun, büyük Davalaciro, Avusturalya' ya kadar gider misin?

DAVALACİRO: - (nefretle çekilerek) Çıkıyor! Çıkıyor.. çıkıyor!. (kapıya doğru giderek) Büsbütün çıkıyor. Evvelâ bari izin veriniz de ben çıkayım!

FİNTEN: - (önüne geçerek) Neler çıkarıyorsun Davalaciro? Dur, söyleyeceğim var sana.

DAVALACİRO: - Bu sözün, bu tasavvurun, bu seyahatin alt tarafını söylemeyiniz Bi-bi! Çünkü ne diyeceğinizi daha siz öğrenmeden ben işitmiş idim. Hâlâ da duyuyorum. Kalbim, baştan tırnağa vücudumla duyuyorum. Tekrar etmeyiniz.

FİNTEN: - Garip şey! Papağanlarım mı söylediler? Duvarlardan mı işittin. Yoksa uyurken sana gerçekten bir kâbus mu gelip haber verdi?

FİNTEN: - (koynundan bir kâğıt çıkarıp vererek) Öyle ise işte vapur ücreti.

DAVALACİRO: - (kâğıdı açıp bakarak) Yüz bin rubyelik bir çek!

(Uşak önce çeki yırtar. Bu cinayet teklifini şiddetle reddeder. Kendisini sırf bir kötü işe âlet etmek için yatak odasına çağırdığını isyancı bir dille söyler. Finten ise onu sevdiğini, karısı olmak istediğini, hattâ üç yıl önce, Davalaciro farkında olmadan, bir karanlıkta vuslata erdiğini (çocuğu o zaman olmuştur) hatırlatır.)

DAVALACİRO: - Beni aldatmayınız Bi-bi!

FİNTEN: - Bütün hissiyatım değişti. Bütün günahlarım geçiyor... Geçmişle hiçbir ilişğim kalmadı Davalaciro. Şu dakikada yalnız seni istiyorum ben! Gidecek misin? (Daha fazla meftunlukla) Bu kapılar sağırdır. Davalaciro! Bu meşaleler kördür. Bununla beraber görüp işitirler sanıyorum da utanıyorum!... Hâlâ meramımı anlamıyor musun? Bilmem bu bir hastalık ya bir şifa mıdır? Bir humma bir cûnun veya bir cinayet midir? İstiyorum ki ben senin zevcen olayım!... Gidecek misin?

DAVALACİRO: - Ah aldatmayın beni Bi-bi aldatmayın beni!

FİNTEN: - Aldatmıyorum Davalaciro hattâ bugünden itibaren namzedimsin... Gidecek misin?

DAVALACİRO: - (kendi kendine) Şeytan! Şeytan! Şeytan işidir bu... Ah! Fakat kim benim yerimde aldanmamağa muktedir olabilir?

Bu sevişmeden sonra Davalaciro, Avusturalya' ya gidip Finten' in ihtiyar ve zengin kocasını öldürmüş, içinde pişmanlıklar, vicdan azapları, gözünde kanlı hayaller ve ruhunda korkunç Finten' e kavuşma ihtirası olarak gemi ile dönmektedir. Beyrut' ta Finten onu beklemekte ve gemi limana yanaşırken müthiş bir fırtına ile dalgalar gemiyi

sarmaktadır. Davalaciro bu tehlikeye karşı, aşağıdaki manzum hitabeyi söyler: (Beş bent olan şiirin üç bendi alınmıştır.)

Davalaciro <<Kaptan yerinde yalnız, vahşi ve yüksek bir avaz ile aşağıdaki gibi teganni eder.>>

Öyle bir şiddet-i tasmim ile çıktım ki yola,
Karşıma çıksa eğer seng-i mezârım, dönmem.
Bahr-ı zehhâr değil, ebr-i şerer-bâr değil
Hep yanardağlar ile dolsa civârım, dönmem.

Dalgalar! Uymayınız bâd-ı teannüdkâre
Siz kılın nâşımı isâl, kenâr-ı yâr' e.

Çıkıyor kanlı yüzü karşıma ummanda bile
Sönmüyor meşale-i lâneti tûfanda bile
Deşt ü deryâyı aşır tâ iki aylık yoldan
Geliyor nâleleri gûşuma sağdan soldan.

Dalgalar! Bende olan derde ölümdür çâre
Siz kılın nâşımı isâl, kenâr-ı yâr' e.

Ben de tûfân gibiyim, yağdırırım mevt-ü hatâr
Gözyaşım seyl-i belâ, âh u gırvım: sarsâr,
Zulmetin çâk edip ey şeb, salarım subha nazâr!
Berk-ı tehdid ile ey ebr, ben olmam muztar.

Dalgalar! Ben sizi döndürmeden âteşzâre
Siz kılın nâşımı isâl, kenâr-ı yâr' e.

EŞBER' DEN:

Hâmit' in manzum tiyatroları içinde en sevilmiş olanı Eşber' dir. Bu manzum <<fâcia>> da Makber gibi <<Mefûlü mefâilün faûlün>> vezniyledir. Daha çok bir tragedya olan Eşber' dde, felsefî görüşler ve kuvvetli veciz mısralar geniş yer tutmaktadır. Kendisi:

<<Eşber' in mevzuu, Corneille' in Horace' ından muktesebtir>> diyor. Ancak Hâmit; Corneilleden çok yerde ayrılmaktadır. Yalnız Horas ile Eşber adlı kahramanların vatan sevgisi uğruna kızkardeşlerini öldürmeleri gibi bir temel olayda (l' action principale) benzerlik vardır.

Eşber, Horace' den daha sadedir. Kişileri daha azdır ve denilebilir ki daha akla yatkındır.. (Eşber, kızkardeşini şehri savundukları sırada bozgunculuk ve düşmana yardım ettiği için öldürür. Horas ise, kız kardeşini vuruşmadan sonra, sevgilisi lehinde ve vatan aleyhinde konuştuğu için vurur.)

Büyük İskender, birçok ülkeler fethedip Dârâ' yı da yendikten sonra Hindistan' ın anahtarı olan Pencab' ı da kuşatmıştır. Ama Keşmir hükümdarı EŞBER' in kızkardeşi SUMRU' yu sevdiği için şehri yıkmaktan sakınmaktadır. İSKENDER, Dârâ' nın kızı ROKSAN ile nişanlıdır.

Sumru, kardeşi Eşber' in kaleyi mutlaka savunacağını bildiği için İskender' i kuşatmadan vazgeçirmeğe çalışır. Fakat Aristo (filozof) İskender' in zaaf göstermesine engel olur. Ayrıca skender' in kendisi uğruna Roksan' dan dahi vazgeçmeyeceğini anlayan Sumru Pencab' a dönerek kardeşi Eşber' i kan dökmeden şehri teslim etmesi için, kandırmaya çalışır.

O sırada Eşber, bütün gücüyle savunma hazırlığını yapmaktadır. Sumru onu vuruşmaktan vazgeçirtemeyince kavgaya başlar. Aşkın kızgınlığı ile kardeşine, millet ve vatavına hakaretler yağdırır. İskender' i sevdiğini de açığa vurur.

Bunun üzerine Eşber, Sumru' yu hançerleyip kale kapısına astırır. Sevgilisinin akıbetini merak edip şehre hücum eden İskender, onu asılmış olarak bulur.

İskender, Eşber' i zincire vurdurur. Eşber ise Makedonyalı Cihangir ile alay etmektedir. İskender sonunda, onun yiğit yurtseverliğini çok beğenir, kılıcını saygı ile geri verirse de, Eşber bu kılıcı bağrına saplayarak intihar eder. O sırada, öbür sevgilisi Roksan' ın çiğnenmiş cesedini getiren Aristo' ya İskender sorar:

- Risto (Aristo) bu nedir?

Filozoftan şu cevabı alır.

- Zafer veya hiç.

III. Fasil' dan

(Keşmir' de hükümdar sarayında bir oda)

Eşber – Sumru

SUMRU: - Kardeş ne bu gördüğün tedârik?
EŞBER: - İcabını olmadın mı müdrik?
SUMRU: - Allah için olsun anlat Eşber.
Asker ne için bu gün seferber?
EŞBER: - Düşmanlara düşmek üzere Pencâb.
Bundan ediyor tedârik icâb.
SUMRU: - Sen de gidecek misin beraber?
EŞBER: - Askerim istemez mi rehber?
SUMRU: - Bir faide bâri olsa me' mûl...
EŞBER: - Sende bu keder, ne sırra mehmûl?
SUMRU: - Rabbim şu memâliki birader,
İskender' e eylemiş mukadder.
Sen âciz, o galib-i tûvânâ
Eyler bizi bir uruşta ifnâ.
Bir emr-i yakîn iken hezîmet
Lâzım mı vatan deyip azîmet?
Kardeş gibi söylerim betekrâr
Sevda-yı seferde etme ısrâr.
EŞBER: - Alma bu sözü lisâna zinhâr
Gayretsiz isen de etme izhâr.
SUMRU: - Bir devlete karşı bir aşîret
Zannınca eder mi arz-ı kudret?
EŞBER: - Galibdir olan helâke tâlib.
SUMRU: - Serkerde olur mu şaha galib?
EŞBER: - (öfke ile) Serkerde biraderin mi bedbaht?
Divanda mı durmalı ya bir taht?
Görmekte iken vatan mezalim
Tasvib olunur mu i'tizâlim?
SUMRU: - Efrâd-ı beşer o şâha leşker.
Kuvvetli dedim, bu söz mü münker?
Biz âciz isek yalan mı yoksa?
Bir zül mü bize muîni çoksa.
.....
Hem Hind ile Sind' e oldu mâlik
Avucunda demek bizim memâlik
.....
Nâhak yere halkı değmez ızrâr

Allah için olsun etme ısrâr.

.....

Bir orduya bir nefer mukabil
Durmakla zafer olur mu kaabil?

EŞBER: - Kimden geliyor hayal-i teslim
Düşman mı eden bu fikri ta' lim.

.....

Saldırısı vuhûş ile beraber
Vermez ona bir karış yer Eşber.
Hâzır duruyor hücûma merdân
Gelsin gelecekse, işte meydân.

SUMRU: - Ölmek ne için deminden akdem?
Bir kerre gelir cihâne âdem.

EŞBER: - Bir kerre gelirse ol bed-ahter
Rüsvay olarak mı gitmek ister?

SUMRU: - Olsan da vatan için fedakâr
Evlâdın o nâmı eyler inkâr
Pek boştur o halka yâver olmak.
Zira biliriz ki hepsi ahmak.
Millet nola düşse ıstırabe
Olmuş ne çıkar vatan harâbe?
Lâzım mı bize vatanla millet?
Biz var olalım yeter bu devlet.

EŞBER: - Lerzân oluyor şu seyf-i sâtı
Billâh o verir cevab-ı kaatı
Hulkan kötü, hilkatın mübâyin
Hiç çıkmadı âilemizden hâin.

(Bu konuşmanın sonunda Sumru' yu hançerler.)

Açıklamalar:

(Makber) âh u zâr: ağlama, inleme. –hâk-sâr: toprak kümesi. –gûşe: köşe. –bâki: kalan, kalıcı. –enis-i dil: gönül dostu, yakını. –Beyrut’ ta: Hâmit’ in ilk eşi Fatma Hanım verem hastasıydı. Bombay’ da fenalaştı, vapurla İstanbul’ a dönerken Beyrut’ ta öldü ve oraya gömüldü. –berhayât: canlı, hayatta. –ün: ses. –hâk: toprak. –zâhir: görünüş, dış. –bâtın: iç yüz, derinlik. –hande-ber-leb: gülüşü dudağında. –zâir: ziyaretçi. –defin-i makber: mezara gömülmüş olan. –hûzûr-ı Kibriya: Tanrının, Ulu Zâtın huzuru. –tıfl-ı ekber: ulu çocuk (Tanrı). –çehre-i inşirâh: ferahlık, neşe çehresi. –mehlikaa: ay yüzlü. –inkılâb: (burada) değişme. –ihlâl-i sükût: sessizliği bozmak,karıştırmak. –sevâik: saikalar, yıldırımlar. –pâyan: bitme, sınır. –mağfîret: Tanrının bağışlayıcılığı. –tekrâr buyur: yeniden ver. –bahr u ber: deniz ve kara. –meşcer: koru, ağaçlık. –eşkbâr: göz yaşı dökten, ağlayan.

(Şair-i Âzam) darbe-i ma’kûs: ters vuruş, çarpma. –bidefaât: defalarca. –Pul (pool): Londra’ nın meşhur bir terzisi. –serpûş: başlık. –keşkûl: dilenci taşı. –fârik olan: farkededen, ayıran. –av’ ava: havlama. –peyâpey: ard arda. –müheyyâ-yı tasadduk: sadaka vermeğe hazır. –zül: bayağılık, düşkünlük.

(Davalacıro’ nun hitabı) tasmim: kesin karar, tam niyet. –bahr-i zehhâr: çok taşkın, coşkun deniz. –ebr-i şerer-bâr: kıvılcım saçan bulut. –bâd-i taannütkâr: inatçı, direnen rüzgar. –i’ sâl: ulaştırma, vardırma. –kenâr-ı yâr: (Finten’ in Avusturalya’ da öldürdüğü kocasını düşünüyor.) –deşt: çöl. –gûş: kulak. –mevt ü hatar: ölüm ve tehlike. –seyl-i belâ: belâ seli. –gırîv: çılgılık, bağırma. –sarsar: şiddetli rüzgâr. –zulmet: karanlık. –çâk etmek: yırtmak. –subh: sabah, aydınlık. –berk-ı tehdid: tehdit şimşegi. –muztar: çaresiz. –âteszâr: yangın, ateş yeri.

(Tarık’ tan) pür-nûr: nur dolu. –o mevki: şehidin mezarı. –mağrip: batı yeri. –hâbgâh: uyku yeri. –medfûn: gömülmüş, defnedilmiş. –nûr-ı nigâh: bakış nuru. –haclegâh: zifaf odası. –ma’şûka: sevilen kadın.

(Eşber oyunundan parça) müdrik olmak: anlamak, idrak etmek. –me’ mûl: umulan, ümit edilen. –mehmûl: hamledilen. –ne sırra mehmûl: hangi sırra dayanıyor? –memâlik: ülke, memleketler. –gaalib-i tüvâna: güçlü, sağlam galip. –emr-i yakîn: şüphesiz olan, iyice bilinen Tanrı emri. –hezîmet: bozgun. –azîmet: yönelme, davranma. –betekrâr: tekrar tekrar, birkaç kere. –zinhâr!: sakın! –serkerde: âsi, baş kaldıran, çete reisi. –i’ tizâl: geri durmak, kenara çekilmek. –efrâd-ı beşer: bütün insan oğulları. –leşker: asker. –münker: inkâr götürür. –mu’ in: yardımcı. –ızrâr: zarara sokmak. –mukabil: karşı. –ta’ lim: öğretme. –merdân: erler. –deminden akdem: vaktinden önce. –bed-ahter: yıldızı düşkün, bahtsız. –yâver: yardımcı, bağlı. –lerzân: titreşen. –seyf-i sâtı: göze çarpan, yükselen kılıç. –hulkan: tabiatça. –hilkaten: yaratılıştan. –mübâyin: uygunsuz, ters. –cevab-ı kaatı: kesin cevap.

ABDÜLHAK HÂMİD' İN EDEBİ KİŞİLİĞİ HAKKINDA SÖYLENENLER

REŞAD EKREM KOÇU: <<...Abdülhak Hâmid, Türk edebiyatı tarihinde, bir dağ zincirinin yüksek tepelerinden değildir; tek başına yükselmiş bir ulu dağdır... eserlerinde muhteşem bir lûgat zenginliği ile konuşmuştur. Hâmid' in sahne eserlerini temsil etmek, bu bakımdan imkân dışı kalmıştır.>>

NİHAD SAMİ BANARLI: <<Abdülhak Hâmid, Türk şiirine Garb şekillerini getirmiştir. Gerek şiirin, gerek en çok eser verdiği tiyatro nev' inin iç âleminde Doğu ile Batıyı birleştiren yeni hareketler yapmaya muvaffak olmuştur... Türk tiyatrosunda bir merhale teşkil eden dramatik eserlerinde göze çarpan ilk vasıf budur... Hâmid' in san' atında bazı romantik özellikler vardır: yazar, bazen şiiri tiyatrolaştırmış, bazen tiyatroya hikaye çehresi vermiştir. Zengin bir lirizm ile taşkın bir ilhamın söylediklerini kaleme almak ve kaleme aldığı yazılar üzerinde çok az işlemek, Hâmîdâne sanatın vasıfları arasındadır. Şiirde taşkınlık ve yücelik, onun şairliğinin özelliği, söyleyişte tezat sanatı, bu özelliğin ifade vasıtasıdır. Hâmid' in diğer mühim bir cephesi de Shakespeare gibi, çok çeşitli konular üzerinde işlemesidir. Onun şiirlerinde, bilhassa tiyatrolarında, çok zengin bir tarih kültürü göze çarpar. Hâmid' in sanatının diğer mühim bir vasfı, sanatı sanat için kabul eden anlayıştır.>>

BEHÇET NECATİGİL: <<... Hâmid, devrideki şiiri dış ve iç geleneklerden kurtardı, ona geniş ufuklar açtı; gündelik yaşamalar, aşk, tabiat, vatan-millet sevgisi, ölüm, metafizik problemler üzerine, yerine göre sevinç, ümit ve tezatlardan, feryat ve isyanlardan kuvvet alan lirik, epik ve felsefî şiirler yazdı...>>

MUAMMER YÜZBAŞIOĞLU: <<Abdülhak Hâmid Tarhan, gözleme ve izlenime dayanan her türlü günlük olayı şiire konu yapmıştır.>>

BAHA DÜRDER: << Abdülhak Hâmid Tarhan, ilk edebiyat zevkini öğretmeni Bahaettin Efendi' den almıştır. İlk zamanlar –fakat çok az- eskilerin etkisi altında gazel, münâcat gibi eski biçim yazılar yazmıştır. Sonra tabiatı tasvir eden yazılarıyla karşılaştı. Daha sonraları da felsefî ve sevgi şiirleri yazdı.>>

TÜRKER ACAROĞLU: <<Abdülhak Hâmid... Aşk, kahramanlık, felsefe şiirleri yazdı.>>

İSMAİL HABİB SEVÜK: <<Abdülhak Hâmid' in en esaslı tarafı, felsefî şiiri getirmiş olmasıdır.>>

SEYİT KEMAL KARAALİOĞLU: <<Hâmid; modern edebiyatımızın kurucularındandır... kendisinden önceki Tanzimatçıların getirdiği görüşleri çık daha ileriye götürür. Kâinat karşısında iyimserlikle, hayranlık duygularıyla dolar. İnsan iradesini ön plana alır... görünende görünmeyi arar, fizik alemle değil, metafizik alemle ilgilenir.>>

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: <<Şark kültürü ile Garp kültürü arasındaki çatışmalar, ilk meydan muharebesini Abdülhak Hâmid' in ruhunda vermiştir.>>

MURAT URAZ: <<hâmid, şiire romantizmi, Avrupa zevkini ve sanatını getiren, eski (mazmun) ları ve tabirleri yıkan, Şark zihniyetini ve duygularını kıran bir şairimizdir.>>

M. EŞREF NEMUTLU: <<... Abdülhak hâmid' in –edebiyatımızda- yaptığı şekil yeniliklerini şöyle sıralayabiliriz: a) Şiirlerini “Divan” adlı bir kitapta toplamamış, her şiir antolojisine, Batı’ da olduğu gibi, ayrı isim vermiştir. b)Şiirlerini gazel, kaside, rubai8rübâi?), musammat gibi Divan Edebiyatı nazım türleri ile yazmamış, şiirlere bu adları vermemiş, her şiire konu ile ilgili ayrı bir başlık koymuştur. c) Kafiye örgüsünde, mısra sayılarında değişiklikler yapmıştır. d) kafiyenin göz için değil, kulak için olduğu kuralını ilk defa şiirimizde uygulamıştır. E) Hemen hemen bütün şiirlerinde aruz ölçüsü kullanmakla beraber, bunda da bazı yenilikler yaptı, eskiden uyulan sıkı kurallara uymadı. Nesteren ve Liberte adlı piyesleri ile, bazı nesir piyeslerindeki manzumeleri de hece ölçüsüyle yazdı. f) Nesre yakın nazım, kafiyesiz şiirler, mensur şiirler yazdı. g) Nazım nesir karışımı şiirler yazdı.>>

SADİ BORAK: <<Abdülhak Hâmid Tarhan, sadece güle, bülbüle bağlanmadı. Geniş bir alanda çeşitli konulara değindi... çoğu sanatçı gibi o da coşkun mizaçlı. Eserlerindeki gibi tezath, coşkun, dalgalı, fırtınalı, sükûnetli...>>

İBRAHİM ALÂADDİN GÖVSA: <<Abdülhak Hâmid Tarhan, edebiyatımıza hem şekil, mahiyet bakımından birçok yenilik getirmiş, Namık Kemal gibi vatan ve hürriyet sevgisinin, yerleşme ve ilerleme fikirlerinin kuvvetlenmesine hizmet etmiştir.>>

AHMET KABAKLI: <<Tanzimat sanatçıları arasında yalnız Abdülhak Hâmid, bütün gücünü tek alanda toplamıştır. Bütün varlığı ile şairdir. Manzum, hatta mensur tiyatro eserlerinde bile şairdir.>>

REFİK AHMET SEVENGİL: <<Hâmid’ den önceki şairlerimizin edebiyat malzemesi his ve hayaldi; Hâmid şiire his ve hayalin yanı başında düşünceyi getirmiştir.>>

VASFİ MAHİR KOCATÜRK: <<Abdülhak Hâmid, eski edebiyatımızı yenileştirmiş, Avrupa tarzında büyük ve değerli eserlerle zenginleştirmiştir. Eserleri derin duygular ve düşüncelerle doludur.>>

KAYNAKLAR:

- 1- Abdülhâk Hâmid' in Hatıraları, İnci Enginün, Dergâh Yayınları
- 2- Abdülhak Hâmid Tarhan – Bütün Şiirleri 2 (Makber / Ölü / Hacle / Bala' dan Bir Ses)
Hazırlayan: İnci Enginün, Dergâh Yayınları
- 3- Abdülhak Hâmid Tarhan – Bütün Şiirleri 3 (Hep yahut Hiç)
Hazırlayan: İnci Enginün, Dergâh Yayınları
- 4- Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Kenan Akyüz, İnkılâp Kitabevi
- 5- Türk Edebiyatında Şairler ve Yazarlar (Hayatları, Edebi Kişilikleri, Eserleri)
Refik Korkud, Türkiye Fikir Ajansı
- 6- Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, İnci Enginün, Dergâh Yayınları
- 7- Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Atilla Özkırımlı, Can Yayınevi
- 8- Abdülhak Hâmid Tarhan, İnci Enginün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- 9- Şiir Tahlilleri, Mehmet Kaplan, Dergâh Yayınları
- 10- 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çağlayan Kitabevi
- 11- Abdülhak Hâmid Tarhan, Gündüz Akıncı, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- 12- Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı

©ege-edebiyat.org